



T. C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI

ÖZBEK YAZAR UCHQUN NAZAROV'UN PAYMONA VE
CHAYON YİLİ ROMANLARINDA İSİM

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Neslihan GÜLTEKİN

Danışman
Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

NEVŞEHİR
Ağustos, 2022



T. C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI

ÖZBEK YAZAR UCHQUN NAZAROV'UN PAYMONA VE
CHAYON YİLİ ROMANLARINDA İSİM

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Neslihan GÜLTEKİN

Danışman
Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

NEVŞEHİR
Ağustos, 2022

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Neslihan GÜLTEKİN

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Özbek Yazar Uchqun Nazarov’un Paymona ve Chayon Yili Romanlarında İsim” adlı Yüksek Lisans tezi Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Neslihan GÜLTEKİN

Danışman

Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR danışmanlığında Neslihan GÜLTEKİN tarafından hazırlanan “Özbek Yazar Uchqun Nazarov’un Paymona ve Chayon Yili Romanlarında İsim” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

..... /...../2022

JÜRİ

İMZA

Danışman: Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

.....

Üye:

.....

Üye:

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun /..... / tarih ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... / 2022

.....

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans bitirme tezimin yazılması sırasında büyük bir sabırla tezimle ilgilenen ve benden kıymetli bilgilerini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Filiz Meltem Erdem Uçar'a içtenlikle teşekkür ederim.

Öğrencilik hayatına başladığım günden bu yana benden maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, yaşadıkları sıkıntılara rağmen kız çocuklarının her zaman okutulmasını savunan saygıdeğer babama ve anneme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.



**ÖZBEK YAZAR UÇKUN NAZAROV’UN PAYMONA VE CHAYON YİLİ
ROMANLARINDA İSİM**

Neslihan GÜLTEKİN

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans,
Ağustos, 2022**

Danışman: Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

ÖZET

Türkçenin Güney-Doğu (Karluk) grubuna bağlı bir lehçesi olan Özbek Türkçesi, bugün Özbekistan’ın resmî dili konumundadır. Çağatay Türkçesinin devamı niteliğinde gelişip şekillenen bu lehçe, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Özbek Türklerinin konuşma ve yazı dili olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu yazı diliyle oluşturulan eserler ise Çağdaş Özbek edebiyatını oluşturmuştur. Özbek edebiyatı, 20. yüzyılın başından itibaren Türk dünyası için çok önemli eserlerin üretildiği bir edebiyat sahası olmuştur. 100 yıllık süreç içerisinde güneydoğu Türk lehçe geleneğini sürdüren ve böylece bu gelenek içerisindeki edebiyatı da tarihten günümüze taşıyan yazar ve şairler, Özbek Türkçesiyle çok değerli eserler kaleme almışlardır.

Özbek edebiyatının önemli temsilcilerinden biri de Uçkun Nazarov’dur. 1934 yılında Taşkent’te doğan ve Taşkent Tiyatro ve Sanat Enstitüsünde yönetmenlik eğitimi alan Uçkun Nazarov, yönetmenlik mesleğiyle birlikte birçok edebî eser kaleme almış önemli bir yazardır. Nazarov, yenilikçi düşünceleriyle Özbekistan’daki bağımsızlık çalışmalarına da katılmış ve “cedit hareketi” içerisinde yer almıştır. Roman, öykü, senaryo vb. türde pek çok esere imza atan Nazarov’un bu çalışmanın da konusunu oluşturan *Paymona* ve *Chayon Yili* adlı romanları, Sovyet dönemi Özbekistan’ı hakkında verdiği önemli bilgiler nedeniyle Özbek edebiyatının önemli eserlerinden kabul edilmektedir.

Özbek yazar Uçkun Nazarov’un *Paymona* ve *Chayon Yili* adlı romanlarındaki isimlerin incelendiği bu çalışma, “Giriş”, “İnceleme” ve “Sonuç” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Özbekler ve Özbek Türkçesi ile ilgili genel bilgiler verilmiş, Özbek Türklerinin kullandığı Latin kökenli alfabe tablo hâlinde gösterilmiştir. İnceleme bölümünde isimler; anlamları, yapıları, kullanılış özellikleri, işlevleri ve türleri bakımından incelenmiştir. İsimlere eklenen yapım ve çekim eklerinin Özbek Türkçesindeki ses ve kullanılış özellikleri, cümle içindeki işlevleri örneklerle gösterilerek ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, İsim, Chayon Yili, Paymona, Uçkun Nazarov

**NOUNE İN THE PAYMONA AND CHAYON YİLİ NOVELS OF THE
UZBEK WRİTER UCHQUN NAZAROV**

Neslihan GÜLTEKİN

**Neveşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences
Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Master,
August, 2022**

Supervisor: Doç. Dr. Filiz Meltem ERDEM UÇAR

ABSTRACT

Uzbek Turkish, a dialect of Turkish belonging to the South-East (Karluk) group, is the official language of Uzbekistan today. This dialect, which developed and shaped as a continuation of Chagatai Turkish, continues to be used as the spoken and written language of Uzbek Turks since the end of the 19th century. The works created with this written language formed contemporary Uzbek literature. Since the beginning of the 20th century, Uzbek literature has been a field of literature where very important works have been produced for the Turkish world. Authors and poets, who continued the southeast Turkish dialect tradition over a 100-year period and thus carried the literature in this tradition from history to the present, wrote very valuable works in Uzbek Turkish.

One of the important representatives of Uzbek literature is Uçkun Nazarov. Uçkun Nazarov who was born in Tashkent in 1934 and studied directing at the Tashkent Theater and Art Institute is an important writer who has written many literary works together with his directing profession. Nazarov, with his innovative thoughts, also participated in the independence efforts in Uzbekistan and took part in the "Jadid Movement". Novels, short stories, screenplays, etc. Nazarov's novels Paymona and Chayon Yili, which are also the subject of this study, are accepted as important works of Uzbek literature due to the important information they give about Uzbekistan in the Soviet period.

This study, which examines the names in the novels of Uzbek writer Uçkun Nazarov named Paymona and Chayon Yili, consists of three parts: "Introduction", "Review" and "Conclusion". In the introduction, general information about the Uzbeks and Uzbek Turkish is given, and the Latin alphabet used by the Uzbek Turks is shown in a table. Names in the review section; were examined in terms of their meanings, structures, usage features, functions, and types. The sound and usage features of the construction and inflectional suffixes added to the nouns in Uzbek Turkish, and their functions in the sentence are shown with examples and subjected to a detailed examination.

Keywords: Uzbek Turkish, noun, Chayon Yili, Paymona, Uçkun Nazarov

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLOLAR LİSTESİ.....	xvi
TARANAN ESERLER VE KISALTMALAR.....	xvii

GİRİŞ **1**

Özbek Latin Alfabesi	1
Özbekler	2
Özbek Türkçesi	6
1. ÖZBEK TÜRKÇESİNDE İSİM	8
1.1. Anlamlarına Göre İsimler	8
1.1.1. Somut ve Soyut İsimler.....	9
1.1.1.1. Somut İsimler	9
1.1.1.2. Soyut İsimler	10
1.1.2. Özel İsimler ve Tür İsimleri.....	10
1.1.2.1. Özel İsimler.....	10
1.1.2.1.1. Kişi İsimleri.....	11
1.1.2.1.2. Millet, Topluluk ve Boy İsimleri	11
1.1.2.1.3. Yer İsimleri	11
1.1.2.1.3.1. Ülke İsimleri.....	11
1.1.2.1.3.2. Şehir isimleri	12
1.1.2.1.3.3. Köy İsimleri	12
1.1.2.1.3.4. Deniz İsimleri.....	12
1.1.2.1.3.5. Körfez İsimleri	12
1.1.2.1.4. Din ve Dinî İnançla İlgili İsimler.....	12

1.1.2.1.5. Kurum ve Kuruluş İsimleri	12
1.1.2.1.6. Dil İsimleri	12
1.1.2.2. Cins İsimleri	12
1.1.2.2.1. Akrabalık İsimleri	13
1.1.2.2.2. Hayvan İsimleri	13
1.1.2.2.3. Bitki isimleri	13
1.1.2.2.4. Yiyecek ve İçecek İsimleri	14
1.1.2.2.5. Giyecek İsimleri	14
1.1.2.2.6. Eşya ve Alet İsimleri	14
1.1.2.2.7. Renk İsimleri	15
1.1.2.2.8. Ölçü ve Miktar İsimleri	15
1.1.2.2.9. Yer-Yön İsimleri	15
1.1.2.2.10. Meslek ve Uğraş İsimleri	15
1.1.2.2.11. Organ İsimleri	16
1.1.2.2.12. Din ve Dinî İnançla İlgili İsimler	16
1.1.2.2.13. Yer İsimleri	16
1.1.2.2.14. Hastalık İsimleri	17
1.2. Yapılarına Göre İsimler	17
1.2.1. Basit İsimler	19
1.2.2. Türemiş İsimler	19
1.2.2.1. İsim Yapım Ekleri	19
1.2.2.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri	20
1.2.2.1.1.1. +ak / +oq	20
1.2.2.1.1.2. +ala	20
1.2.2.1.1.3. +alov	20
1.2.2.1.1.4. +on	20
1.2.2.1.1.5. +ov, +ovi	21
1.2.2.1.1.6. +cha	21
1.2.2.1.1.7. +chak / +choq	21
1.2.2.1.1.8. +chan, +chang	22
1.2.2.1.1.9. +chi	22
1.2.2.1.1.10. +chilik	23
1.2.2.1.1.11. +dosh	24

1.2.2.1.1.12. +duz.....	24
1.2.2.1.1.13. +ga, +g'a, +ka, +qa	24
1.2.2.1.1.14. +garchilik	24
1.2.2.1.1.15. +gi / +ki / +qi	25
1.2.2.1.1.16. +lab.....	25
1.2.2.1.1.17. +loq	25
1.2.2.1.1.18. +li	26
1.2.2.1.1.19. +lik / +liq.....	27
1.2.2.1.1.20. +(i)mtir	28
1.2.2.1.1.21. +(u)n.....	30
1.2.2.1.1.22. +(i)nchi.....	30
1.2.2.1.1.23. +roq	30
1.2.2.1.1.24. +simon.....	31
1.2.2.1.1.25. +siz	32
1.2.2.1.1.26. +(i)sh	33
1.2.2.1.1.27. +ta.....	33
1.2.2.1.1.28. Alıntı Ekler.....	34
1.2.2.1.1.28.1. Ön Ekler	34
1.2.2.1.1.28.1.1. be+ (<Far. bî+)	34
1.2.2.1.1.28.1.2. no+	34
1.2.2.1.1.28.2. Son Ekler.....	34
1.2.2.1.1.28.2.1. +an.....	34
1.2.2.1.1.28.2.2. +ona.....	34
1.2.2.1.1.28.2.3. +bon	35
1.2.2.1.1.28.2.4. +boz.....	35
1.2.2.1.1.28.2.5. +bin	35
1.2.2.1.1.28.2.6. +paz	35
1.2.2.1.1.29.2.7. +don	36
1.2.2.1.1.29.2.8. +dor	36
1.2.2.1.1.29.2.9. +doz (<Far.dûz).....	36
1.2.2.1.1.29.2.10. +goh	36
1.2.2.1.1.29.2.11. +gar/+gor/+kar/kor.....	37
1.2.2.1.1.29.2.12. +xona.....	37

1.2.2.1.1.29.2.13. +xo'r.....	37
1.2.2.1.1.29.2.14. +iston (Far.+siton).....	37
1.2.2.1.1.29.2.15. +iy (< +î Arapça nisbet eki).....	38
2.2.2.1.1.29.2.16. +kash.....	38
1.2.2.1.1.29.2.17. +noma.....	38
1.2.2.1.1.29.2.18. +vor.....	38
1.2.2.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri.....	38
1.2.2.1.2.1. -a.....	39
1.2.2.1.2.2. -ak / -oq.....	39
1.2.2.1.2.3. -ar, -r.....	39
1.2.2.1.2.4. -ch, -(i)nch.....	39
1.2.2.1.2.5. -gak, -kak, -qoq, -g'oq.....	39
1.2.2.1.2.6. -gan/-kan/-qan/-qon.....	40
1.2.2.1.2.7. -gich, -kich, -g'ich, -qich.....	40
1.2.2.1.2.8. -gir, -kir, -qir, -g'ir, -g'ur.....	41
1.2.2.1.2.9. -(i)k, -(u)k, -(i)q, -(u)q.....	41
1.2.2.1.2.10. -qa.....	42
1.2.2.1.2.11. -(i)m.....	42
1.2.2.1.2.12. -mas/-maslik.....	42
1.2.2.1.2.13. -mish.....	42
1.2.2.1.2.14. -(i)n.....	43
1.2.2.1.2.15. -(i)sh.....	43
1.2.2.1.2.16. -(u)v.....	43
1.2.2.1.2.17. -(u)vchi.....	44
1.2.3. Birleşik İsimler.....	44
1.2.3.1. İsim Tamlaması Yapısında Birleşik İsimler.....	45
1.2.3.2. Sıfat tamlaması yapısında birleşik isimler.....	45
1.2.3.3. İkileme yapısında birleşik isimler.....	45
1.3. Türlerine Göre İsimler.....	45
1.3.1 İsimler (Asıl İsimler).....	47
1.3.1.1 İsim Çekimi.....	47
1.3.1.1.1 Çokluk.....	48
1.3.1.1.2. İyelik.....	51

1.3.1.1.2.1. Teklik 1. Şahıs İyelik Eki.....	52
1.3.1.1.2.2. Teklik 2. Şahıs İyelik Eki.....	52
1.3.1.1.2.3. Teklik 3. Şahıs İyelik Eki.....	52
1.3.1.1.2.4. Çokluk 1. Şahıs İyelik Eki	53
1.3.1.1.2.5. Çokluk 2. Şahıs İyelik Eki	53
1.3.1.1.2.6. Çokluk 3. Şahıs İyelik Eki	54
1.3.1.1.3. Hâl.....	55
1.3.1.1.3.1 Yalın Hâl	55
1.3.1.1.3.2. İlgi Hâli	56
1.3.1.1.3.3. Belirtme Hâli.....	59
1.3.1.1.3.4. Yönelme Hâli	62
1.3.1.1.3.5. Bulunma Hâli	65
1.3.1.1.3.6. Çıkma Hâli	67
1.3.1.1.3.7. Vasıta Hâli.....	70
1.3.1.1.3.8. Eşitlik –Benzerlik Hâli.....	71
1.3.1.1.3.9. Sınırlama Hâli	74
1.3.1.1.3.10. Yön Gösterme Hâli	76
1.3.1.1.4. İsimlerde Soru	77
1.3.2 Sıfatlar	79
1.3.2.1. Kökenlerine Göre Sıfatlar	79
1.3.2.1.1. Türkçe Kökenli Sıfatlar.....	80
1.3.2.1.2. Yabancı Kökenli Sıfatlar.....	80
1.3.2.2. Yapılarına Göre Sıfatlar	81
1.3.2.2.1. Basit Sıfatlar.....	81
1.3.2.2.2. Türemiş Sıfatlar.....	82
1.3.2.2.2.1. İsimden Türemiş Sıfatlar.....	82
1.3.2.2.2.2. Fiilden Türemiş Sıfatlar	82
1.3.2.2.3. Birleşik Sıfatlar	83
1.3.2.2.4. Kelime Grubu Yapısındaki Sıfatlar.....	83
1.3.2.3. İşlevlerine Göre Sıfatlar	85
1.3.2.3.1. Niteleme Sıfatları	85
1.3.2.3.2. Belirtme Sıfatları.....	86
1.3.2.3.2.1. İşaret Sıfatları	86

1.3.2.3.2.1.1. Bu “Bu”	87
1.3.2.3.2.1.2. Shu “Şu”	87
2.3.2.3.2.1.3. U “O”	87
2.3.2.3.2.1.4. O’sha “O”	88
1.3.2.3.2.2. Sayı Sıfatları	88
1.3.2.3.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	88
1.3.2.3.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	89
1.3.2.3.2.2.3. Kesirli Sayı Sıfatları	90
1.3.2.3.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatları	90
1.3.2.3.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları	90
1.3.2.3.2.3. Soru Sıfatları	90
1.3.2.3.2.4. Belirsizlik Sıfatları (Belgisiz sıfat).....	91
1.3.3. Zamirler.....	91
1.3.3.1. Yapıları Bakımından Zamirler	92
1.3.3.1.1. Basit Zamirler.....	92
1.3.3.1.2. Türemiş Zamirler	92
1.3.3.1.3. Birleşik Zamirler	92
1.3.3.2. İşlevleri Bakımından Zamirler	93
1.3.3.2.1. Şahıs Zamirleri	93
1.3.3.2.1.1. Teklik 1. Şahıs Zamiri.....	93
1.3.3.2.1.2. Teklik 2. Şahıs Zamiri.....	95
1.3.3.2.1.3. Teklik 3. Şahıs Zamiri.....	96
1.3.3.2.1.4. Çokluk 1. Şahıs Zamiri	97
1.3.3.2.1.5. Çokluk 2. Şahıs Zamiri	98
1.3.3.2.1.6. Çokluk 3. Şahıs Zamiri	99
1.3.3.2.2. İşaret Zamirleri.....	100
1.3.3.2.2.1. Bu	100
1.3.3.2.2.2. Shu	101
1.3.3.2.2.3. U	102
1.3.3.2.2.4. O’sha “O”	102
1.3.3.2.2.5. Mana “İşte”	102
1.3.3.2.3. Dönüşlülük Zamirleri (O’zlik olmoshi)	103
1.3.3.2.3.1. Teklik 1. Şahıs Dönüşlülük Zamiri	104

1.3.3.2.3.2. Teklik 2. Şahıs Dönüşlülük Zamiri	104
1.3.3.2.3.3. Teklik 3. Şahıs Dönüşlülük Zamiri	105
1.3.3.2.3.4. Çokluk 1. Şahıs Dönüşlülük Zamiri.....	106
1.3.3.2.3.5. Çokluk 2. Şahıs Dönüşlülük Zamiri.....	106
1.3.3.2.3.6. Çokluk 3. Şahıs Dönüşlülük Zamiri.....	106
1.3.3.2.4. Soru Zamirleri	106
1.3.3.2.4.1. Kim “Kim”	107
1.3.3.2.4.3. Nima “Ne”	107
1.3.3.2.4.4. Qaysi “Hangi”	108
1.3.3.2.4.5. Qayer “Nere”	108
1.3.3.2.4.6. Qayoqqa “Neyeye”	108
1.3.3.2.5. Belirsizlik Zamirleri	109
1.3.3.2.5.1. Hech kim “Hiç kimse”	109
1.3.3.2.5.2. Hamma “Hepsi”	109
1.3.3.2.5.3. Nima “Hangi Şey”	110
1.3.4. Zarflar.....	110
1.3.4.1. Kökenlerine Göre Zarflar	111
1.2.4.1.1. Türkçe Kökenli Zarflar	111
1.2.4.1.2. Yabancı Kökenli Zarflar	111
1.3.4.2. Yapılarına Göre Zarflar	112
1.3.4.2.1. Basit Zarflar	112
1.3.4.2.2. Türemiş Zarflar	112
1.3.4.2.3. Kelime Grubu Yapısındaki Zarflar	112
1.3.4.2.3.1. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Zarflar	112
1.3.4.2.3.2. İsim Tamlaması Yapısındaki Zarflar	113
1.3.4.2.3.3. Zarf-Fiil Yapısındaki Zarflar.....	113
1.3.4.2.3.4. Edat Grubu Yapısındaki Zarflar.....	113
2.3.4.2.3.5. İkileme Yapısındaki Zarflar	114
1.3.4.3. İşlevlerine Göre Zarflar	114
1.3.4.3.1. Zaman Zarfları	114
1.3.4.3.2. Durum Zarfları	116
1.3.4.3.3. Yer-Yön Zarfları	117
1.3.4.3.4. Miktar Zarfları.....	117

1.3.4.3.5. Soru Zarfları (So'roq ravishi)	117
1.3.4.3.5.1. Qanday "Nasıl"	117
1.3.4.3.5.2. Qandoq "Nasıl"	118
1.3.4.5.1.3. Qayerqacha "Nereye"	118
1.3.4.3.5.4. Qachon "Ne zaman"	118
1.3.4.3.5.5. Nega "Niye, Niçin, Neden"	118
1.3.4.3.5.6. Nima "Ne, Hangi şey"	118
1.3.4.3.5.7. Nega "Niye, Niçin, Neden"	119
1.3.5. Sayı İsimleri	119
1.3.5.1. Asıl Sayı İsimleri	119
1.3.5.2. Sıra Sayı İsimleri	119
1.3.5.3. Üleştirme Sayı İsimleri	120
1.3.5.4. Topluluk Sayı İsimleri	120
SONUÇ	121
KAYNAKÇA	124

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Özbek Latin Alfabeti	1
Tablo 2: Şahıs Zamirlerinin Hâl Ekleri ile Kullanımı	99
Tablo 3: İşaret Zamirlerinin Hâl Ekleri ile Kullanımı.....	103



TARANAN ESERLER VE KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
CHY	: Chayon Yili
çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
IJVUTS	: Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
P	: Paymona
s	: Sayfa
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü
vb.	: Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	: Ve devamı ve diğerleri
vs.	: Vesaire
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Özbek Latin Alfabeti

Tablo 1: Özbek Latin Alfabeti

Özbek Kiril Alfabeti	Latin Kökenli Özbek Alfabeti	Latin Kökenli Transkripsiyon Alfabetesinde Karşılığı (Çeviri yazı işareti)
	İşareti	
А а	A a	A a
Б б	B b	B b
Д д	D d	D d
Э э	E e	E e
Ф ф	F f	F f
Г г	G g	G g
Х х	H h	H h
И и	İ i	İ i
Ж ж	J j	J j
К к	K k	K k
Л л	L l	L l
М м	M m	M m
Н н	N n	N n
О о	O o	O o
П п	P p	P p
Қ қ	Q q	Q q
Р р	R r	R r
С с	S s	S s
Т т	T t	T t
У у	U u	U u
В в	V v	V v
Х х	X x	X x
Й й	Y y	Y y
З з	Z z	Z z
Ў ў	O' o'	O o
Ғ ғ	G' g'	Ğ ğ
Ш ш	Sh sh	Ş ş
Ч ч	Ch ch	Ç ç
Ъ ъ	'	

Özbekler

Bugün büyük bir kısmı Özbekistan'da bulunan Özbekler'in ortaya çıkışı Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci'nin dönemine dayanır. Cuci'nin ulusu bozkır halkı diye isimlendirilebilecek göçer Türk boylarından oluşmaktaydı. Bunların içinde yer alan ve sayıları fazla olmayan Moğollar da Türk dilini benimseyerek bu boyların arasında asimile oldu. Bozkırda genellikle tanınmış bir idarecinin veya kumandanın başında bulunduğu grubun zamanla onun adını taşıması geleneği uyarınca Cuci'nin haleflerinden Özbek Han'ı liderleri olarak kabul eden Cuci ulusunun dört şubesi onun ismini kendilerini tanımlamak üzere kullanmaya başlamış, böylece Özbekler denen topluluk ortaya çıkmıştır. Özbek ulusunun bağımsız bir il haline gelişi, İbrahim Ayba'nın torunu ve Tuğlu Şeyh'in (Devlet Şeyh) oğlu Ebülhayr Han zamanında (1428-1468) gerçekleşmiştir (Alpargu, 1989: 119).

Ebülhayr Han, zamanında 851 (1447) yılına kadar geçen süre içinde Seyhun hattındaki Sığnak'tan Özkent'e kadar uzanan bütün müstahkem şehirler Özbekler'in eline geçti. Ebülhayr Han'ın başşehri Sığnak'tı. Onun yönetiminde önemli başarılar elde eden Özbekler bir süre sonra Moğol asıllı Oyratlar'ın saldırıları ile güç duruma düştüler ve itibar kaybına uğradılar. Ebülhayr Han'ın iç siyasetteki hataları da buna eklenince Özbekler'in bir bölümü ana kitleden ayrıлып Moğolistan Hanı İsen Buga Han'ın yanına göç etti. Bu topluluk daha sonra Kazakları oluşturdu (Alpargu, 1989: 119).

Ebülhayr Han'ın ölümünün ardından meydana gelen karışık ortam Özbek boylarının çeşitli yerlere dağılmasına yol açtı. Bunları tekrar birleştirme faaliyeti Şeybânî Han'ın öncülüğünde XVI. yüzyılın başında gerçekleşti. Deştikıpçak'tan göç eden Özbekler'in farklı sülâleleri Türkistan topraklarında XVI. yüzyılda iki hanlık oluşturdu. Bunlardan biri, genellikle isimlendirildiği üzere Şeybânîler ve Astarhanlılar'ın hüküm sürdüğü Buhara Hanlığı (1500-1785), daha sonra Mangıtlar'ın yönetimi üstlendiği Buhara Emirliği (1785-1920), ikincisi Yâdigâroğulları ile Kongrat hânedanlarının yönetiminde bulunduğu Hîve Hanlığı'dır (1512-1920). Bu Özbek hanlıklarına XVIII. yüzyılda Hokand Hanlığı da eklendi (1710-1876). (Alpargu, 1989: 119).

Özbeklerin siyasi hayatında, Ebu'l-Hayr Han'ın torunu Muhammed Şeybani Han'ın da çok önemli bir yeri vardır. Özbekleri teşkilatlandırarak bir kuvvet haline getiren Şeybani Hanın liderliğinde 1500 yılında binlerce göçebe Özbek, Timurlu yönetimine son vererek Türkistan'a yerleşmeye başlamıştır. Şeybani Han ile birlikte başlayan bu

dönem, Türkistan'ın etnik ve sosyal yönden Özbekleştirilmesi olarak değerlendirmiştir. Şeybani Han 1500 yılında Buhara'yı, 1501 de Semerkant'ı, 1503 yılında da Belh'i ele geçirerek Maverâünnehir'deki durumunu sağlamlaştırmıştır. 20 Mayıs 1507'de Herat'ı fethetmek suretiyle hedefine ulaşmıştır. Şeybanî, Herat'ta "Zamanın İmâmı ve Rahman olan Allah'ın halifesi" ilan edilmiştir (Omorov, 2012: 7-18).

Şeybani Han başarılı şekilde yürüttüğü fetihlerle Özbekleri Türkistan'ın birinci gücü hâline getirmişse de, aynı yıllarda Şah İsmail'in Şiilik başarısıyla siyasi bir aksiyon olarak kullanıp kurduğu devleti, Şeybani Han ile Şah İsmail'i karşı karşıya getirmiştir. İki kuvvet arasındaki savaşta 1510 yılında Şeybani Han, Şah İsmail'e yenilerek hayatını kaybetmiştir. Buradaki savaşta başarıya ulaşan Şah İsmail, İran topraklarını genişletip Horasan'ın tüm bölgelerini kontrolüne geçirmişti. Şeybani Han'ın vefatından sonra onun vârisleri arasında taht için uzun zamanı kapsayan feodal çekişmeler başladı, olaylar da bu hanlığın gücünü kaybetmesine ve zayıflamasına sebep oldu (Omorov, 2012: 7-18).

Hîve Hanlığı ise Buhara'dan farklı bir şekilde varlığını sürdürdü. Hârizm bölgesini denetimleri altına alan Yâdigâroğulları özellikle bu topraklarda yaşayan Türkmenlerle iç mücadelelere giriştiler. Ticaret yollarında güvenliğin sağlanamaması, bölgede meydana gelen üretimle ilgili sıkıntılar Buhara'ya göre daha güçsüz bir hanlığın ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu zayıflık siyasî ve askerî alanda da kendini gösterdi. Hârizm'de Özbekler askerî ve siyasi güç olarak iktidarlarını sürdürdüler. Ziraatta ve hayvancılıkta Türkmenler ön plandaydı. Bunların dışında Özbekler'in Deştikıpçak'a göç etmesinden çok önce Türkleşmiş, Türkmenler'in dışında kalabalık bir Türk unsuru daha varlığını sürdürmekteydi; bunlar Sart olarak adlandırılıyordu. İran medeniyeti etkisi altında bulunan bu şehirli ahali iktisadi ve medenî hayata tesir eder konumdaydı ve Buhara'da bulunuyordu. Ayrıca Aral denizi civarında Karakalpaklar vardı. Hîve'nin nüfusu XIX. yüzyılda 700.000 olarak tahmin edilir. Bunun 40.000'ini Özbekler oluşturuyordu. Rus istilâsı öncesi Kongratlar'ın yönetimindeki Hîve'de XIX. yüzyılın ilk yarısında sulama sisteminin yaygınlaşmış olması, Özbekler'in giderek daha geniş ölçüde yerleşik konuma geçmeleri sonucunu ortaya çıkardı. Bunlara rağmen hanlık hâlâ insan ve maddî kaynak sıkıntısı çekmekteydi. Bu arada Hîve Hanlığı Mâverâünnehir'e, Horasan'a, Kazaklar'a ve Türkmen kabilelerine akınlar

düzenliyordu. 1855'te Hîve ordusu Horasan'da Serahs yakınındaki Teke Türkmenleri'ne yenildi ve Muhammed Emin Han savaşta öldürüldü. Bu Türkmen isyanı Hârizm'de 1867 yılına kadar sürdü. Hanlık ekonomik ve siyasal açıdan zayıfladı, yüzyılın başında sulanan arazilerin çoğu harap oldu ve hanlık güneyde Türkmen kabileleri üzerindeki denetimini kaybetti. Bu durum Rusya ile fiilî olarak savaşın başlaması olayı ile çakıştı (Alpargu, 1989: 120).

XVI. yüzyılda temelleri atılan, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren de müstakil bir devlet olarak ortaya çıkan Hokand Hanlığı, Özbekler'in Ming boyundan Şâhruh Bey tarafından kuruldu. Önemli şehirlerinin bulunduğu alan tahminen 750.000 nüfusa sahip olan ve Mergilân, Endican, Hokand, Namangan şehirlerinin bulunduğu Fergana vadisiydi. Doğu ve Batı Türkistan'ın arasında kurulmasından dolayı jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip olan Hokand Hanlığı, Hive ve Buhara Hanlıkları arasındaki çekişmeden de faydalanıp genişlemeye başlamış ve Şahruh Bey döneminde Nemengan, Kanıbadem, Mergilan ve İsfara gibi yerler ele geçirilerek müstakil bir devlet olarak ortaya çıkmıştır (Yoska, 2011: 395-408).

Fergana Vadisi'nde kurulan Hokand Hanlığı'nın tarihî gelişimini üç dönemde incelemek mümkündür. Hokand Hanlığı'nın 1709'da kuruluşundan 1800'e kadar süren birinci dönemde, yönetim birliği ve politikası şekillenmiştir. Fergana Vadisi ile birleşen Hokand Hanlığı'nın ekonomik seviyesi yükselmeye başlamıştır. Çünkü Türkistan'ın merkezinde bulunan Fergana Vadisi, zengin yer altı kaynakları ve tarımsal verimi ile ekonomik açıdan önemli bir bölgedir. Yer altı ve yer üstü zenginlikleri yanında, tarihî İpek Yolu güzergâhında bulunan Fergana Vadisi, Hokand Hanlığı'nın müreffeh bir duruma gelmesinde çok önemli bir paya sahip olmuştur. Hokand Hanlığı'na da kurulduğu bölge ile alakalı olarak Fergana Hanlığı da denilmiştir (Yoska, 2011: 395-408).

1800-1842 yılları arasındaki ikinci dönemde, Hokand Hanlığı'nın gelişim ve refah seviyesi artmıştır. Bu dönemde Hanlığın başına geçen Âlim Han'dan itibaren Hokand Devleti'nin yönetim gücü sağlam bir şekilde gelişmiş ve bu güç Fergana vadisinde de etkili olmuştur. Özellikle bölgeye egemen olmak isteyen Türkistan hanlıkları, Rusya ve Çin'e karşı başarılı bir şekilde mücadele vermiştir (Yoska, 2011: 395-408).

Rus-İngiliz rekabeti Rusya'nın Orta Asya'daki yayılışının ana çizgilerini ortaya koydu. Rusya'nın jeostratejik öncelikleri Orta Asya'daki politikasının askerî yönünü

de belirledi. Orta Asya'nın işgali 1860-1884 yılları arasındaki seferlerin sonucunda tamamlandı. 1860 yılından itibaren Ruslar, Hazar'ın doğusundaki bozkır ve yarı çöl alanları istilâ ederek Seyhun, Çu nehri ve Isık Göl'ü ele geçirip Aral denizine kadar bölgeleri elde etmişlerdi. Hanlıklara karşı resmî bir tavırla Rus ilerlemesi 1865'te başladı. General Çernayev kumandasındaki ordunun hücumu ile başlayan faaliyetler neticesinde Hokand Hanlığı'nın elinde Fergana vadisiyle sınırlı topraklar kaldı. Bu arada Taşkent Ruslar tarafından ele geçirildi. 1868'de Buhara Emirliği'nin Rusya himayesine girmesi gerçekleşti. 1873'te Hîve Rus birlikleri tarafından zaptedildi. 1876'da Hokand Ruslar'ın eline geçti. 1879'da Göktepe'de Ruslar, Türkmenler önünde başarısızlığa uğradıysa da 1884'te Türkmenler de kontrol altına alındı. Türk hanlıklarının kendi aralarındaki çıkar çatışmaları, eğitim ve teknolojiye geri durumda olmaları yanında dış siyasette etkilerinin bulunmaması sebebiyle Türkistan'ın işgali milletlerarası alanda tepki uyandırmadı (Alpargu, 1989: 120).

XIX. yüzyılda Ruslar bölgede yeni şehirler kurdular. Bu şehirlerin kuruluşu Ruslar'ın koloni idaresini kolaylaştırma amacını güdüyordu. Demiryolu politikası da bölgede Ruslar'ın güç dengesini koruyucu bir rol oynadı. Rusya, Hokand Hanlığı'nın varlığına 1876'da son vermiş olmasına rağmen Buhara ve Hîve'nin küçük bir toprak parçası olarak kalmasına müsaade etti. Hîve'de 1920'de hanlığın kaldırılmasından sonra 1924 yılına kadar sürecek olan Hârizm Halk Cumhuriyeti kuruldu (Alpargu, 1989: 120).

XX. yüzyılın başında Türkistan halkının içinden çıkan ve onu çağdaştırmayı hedef alan Cedîcilik bu dönemin önemli bir akımıdır. Münevver Kârî, Mahmud Hoca Behbûdî, Sadreddin Aynî gibi isimlerin önderliğinde faaliyetlerini sürdüren Cedîciler, Gaspıralı İsmâil'den etkilenmişlerdi. Rusya'nın bölgedeki hâkimiyetine karşı çeşitli ayaklanmalar düzenleyen halk meşhur Basmacı Hareketi'ni de gerçekleştirdi. Enver Paşa'nın 1922'de ölümü Buhara'daki kurtuluş hareketine önemli bir darbe vurdu. Basmacı Hareketi'ne Buhara ve Fergana bölgelerinden büyük oranda katılımlar oldu. Bu oluşuma aşiret liderleri, aksakallar, din adamları, rahzenler, Cedîd önderleri ve Enver Paşa'yı izleyen bazı Türk subayları liderlik yapmıştı. Bolşevik İhtilâli'nin ve Rus iç savaşının ihtiraslı yıllarında Taşkent, Türkistan'daki siyasî hareketliliğin odak noktası oldu. 1924'te Taşkent, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başşehri olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin bir parçası haline geldi. 1924-1926 yılları arasında Türkistan'da sınırları yapay bir şekilde

oluşturulan Özbek ve Türkmen cumhuriyetleri, Tacik ve Kırgız Özerk cumhuriyetleri ile Karakalpak özerk vilâyeti meydana getirildi. Amuderya, Siriderya, eski Türkistan topraklarından Semerkant ve Fergana ile Buhara ve Hîve'nin bir kısmını ihtiva eden Özbek Cumhuriyeti 27 Ekim 1924'te kurulmuştu. Bu cumhuriyet 1929'a kadar Tacikistan'ı da içinde bulundurdu. Aynı yıl Tacikistan, Sovyet Cumhuriyeti statüsü elde etti; Karakalpakistan da 1936 yılında Özbek Cumhuriyeti ile birleştirildi. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde ise Özbekistan 1991 yılında bağımsızlığını ilân etti (Alpargu, 1989: 121).

Bugün Özbekler, Özbekistan nüfusunun %80'ini oluşturur. Bunun dışında Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ile Afganistan'ın kuzeyi, Çin toprakları ve Rusya Federasyonu içinde de Özbekler yaşamaktadır. Özbek Türkçesi içinde çeşitli farklılıklara rastlansa da edebî olarak Taşkent ağzı esas alınmıştır. Özbekistan topraklarında 1929 yılına kadar Arap alfabesi, daha sonra Latin alfabesi, 1940 yılından itibaren ise Kiril harflerinin kullanılmasına devam edilmiştir. Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Meclisi 1993'te Latin harflerine dayanan alfabenin temel kurallarını onaylayarak bu konuda önemli bir adım atmıştır (Alpargu, 1989: 121).

Özbek Türkçesi

Karahanlı (11-12. yy) ve Harezmi (13-14. yy) edebî lehçelerinin devamı olarak Asya'da Cengiz oğulları tarafından kurulan Çağatay ve Altınordu devletlerinde gelişerek Timur ve çocukları zamanında klasik bir mahiyet alan Orta Asya Türkçesine Çağatay Türkçesi denilmektedir. Çağatay Türkçesi, 15. yüzyıl başından 20. yüzyılın başına kadar kullanılan edebî bir lehçedir. Günümüz Türk lehçeleri arasında Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri ona en yakın olanlarıdır. Özbekistan'daki ağızlara dayanan Özbek edebî lehçesi, 1921'den itibaren Çağatay edebî lehçesinin yerini almaya başlamıştır (Coşkun, 2014: 26).

Rus müsteşirliği ve misyoneri Ostroumov, Bolşevik İhtilali'nden önce yayımlamaya başladığı "Turkestanskaya Tuzemnaya Gazeta" (1887-1917) adlı gazetede kullandığı ve "Sart dili" adını verdiği karmaşık bir dille, yeni Özbek aydınının şekillendirmeye ve kendi gazetesinde kullandığı dili de edebî dil seviyesine yükseltmeye çalışıyordu. Bu tür oyunları fark eden Özbekistan'ın Çolpan, Batu, Miyan Buzruk, Gazi Yunus, Gulam Zaferi, Elbek gibi aydınları, Bolşevik ihtilalinden sonra 1919'da Abdurrauf

Fıtrat (1886-1938)'ın liderliğinde *Çig'atoy Gurungi* "Çağatay Gürüncü" (Çağatay Birliği)'ni oluşturarak Orta Asya'nın ortak lehçesi olan Çağatay Türkçesini kullanmaya başladılar. Bu birliğin şiirleri, 1921'de yayımlanan "Genç Özbek Şairleri" adlı derlemede basıldı (Coşkun, 2014: 26-27).

Özbekler Çarlık döneminde olduğu gibi Sovyet yönetimi zamanında da millî bağımsızlıklarını elde edebilmek amacıyla birçok mücadelede bulundular. Özbeklerin bu mücadelelerini durdurabilmenin tek yolunun, onların millî ve dinî duygularını yok etmekten geçtiğini çok iyi bilen Sovyet yönetimi, zaten var olan baskılarını, sistemli ve sürekli bir şekilde daha da arttırmaya başladı. Amaçları, Türklerin dil birliğini bozmak ve dolayısıyla Türk boylarının birbirleriyle anlaşamamalarını sağlamak olan bu yönetim, önce bütün Türk boylarının ortak Arap alfabesini Latin alfabesiyle, daha sonra da Latin alfabesini Kiril alfabesiyle değiştirdi. Türk boylarının ortak Arap alfabesi, 1927 yılından itibaren Latin alfabesiyle değiştirilmeye başlandı; 1927-1930 yılları arasında hem Arap hem de Latin harfleriyle birçok dergi ve gazete basıldı; dolayısıyla bu dönem, bir geçiş dönemi oldu ve 1930 yılına kadar Latin alfabesine geçiş tamamlandı. Türkistan'da yaşayan Özbek Türkleri, 1927-1940 yılları arasında Latin, 1927'den önceki yıllarda da Arap alfabesini kullanmışlardır. Afganistan'da bulunan Özbek Türkleri ise hâlen Arap alfabesini kullanmaktadır. Özbek Türkleri için hazırlanan Latin alfabesinde başlangıçta dokuz ünlü kabul edilip ünlü uyumu sağlanmışken daha sonra "Taşkent'in İranlılaşmış ağzı" seçilerek ünlü sayısı azaltılmış ve Türkçenin karakteristiği olan ünlü uyumu bozulmuştur. 1940 yılından sonra ise 1937-1938 yıllarında birçok Türk aydınını öldüren Stalin'in emriyle bütün Türk boylarına farklı birer Kiril alfabesi kullandırılmaya başlanmıştır. Tabii ki böyle bir dayatmanın ana sebebi, Türk boylarının birbirlerinin yazılarını okuyamamalarını, dolayısıyla uzun vadede birbirleriyle anlaşmamalarını sağlamaktı (Coşkun, 2014: 27).

Günümüz Özbekistan'ında birbirinden farklı pek çok ağız vardır. Gerçekten de günümüz Özbekistan'ının ağız haritası Orta Asya Türk lehçeleri lengüistik haritasının küçük ölçüde bir versiyonuna benzemektedir. Ilse Laude Cirtautas'a göre; kuzeyde (Güney Kazakistan da dâhil olmak üzere) Kazak ve Kırgızcaya yakın Kıpçak Özbek ağızları, ülkenin doğu ve orta bölgelerinde Hive ve Ürgenç'in dışındaki bütün büyük şehirlerde ise Yeni Uyurca ile pek çok ortak özelliğe sahip "şehir şivesi" adı da verilen Özbek ağızları (Karluk bölümü) konuşulmaktadır (Coşkun, 2014: 27-28).

1. ÖZBEK TÜRKÇESİNDE İSİM

Canlı cansız bütün varlıkları, soyut ve somut bütün kavramları tek tek ya da tür olarak karşılayan sözlere olan isimleri, niteliklerine, dildeki görevlerine, şekil yapılarına, kullanılış yerlerine ve taşıdıkları diğer özelliklere göre birbirinden farklı biçimlerde sınıflandırmak mümkündür (Korkmaz, 2019: 229).

Çalışmanın bu bölümünde isimler, anlamlarına, yapılarına ve türlerine göre üç başlık altında sınıflandırılacaktır.

1.1. Anlamlarına Göre İsimler

İsimlerin anlamları bakımından *özel (has) isimler* ve *tür isimleri (cins isimler)* olarak sınıflandırılması hususunda Türk dili üzerine yapılmış gramer kitaplarının hemen hepsi görüş birliği içindedir. Varlıkları ve kavramları tek tek karşılayan isimlere *has isim*, cins cins karşılayan isimlere ise *ortak isim (cins isim)* adı verilmiştir (Ergin, 2013: 218). Ayrıca söz konusu gramer kitaplarında isimler, niteliklerine, şekil yapılarına, cümledeki yerlerine ve buna bağlı olarak taşıdıkları görevlerine göre de çeşitli şekillerde gruplandırılmıştır (Erdem Uçar, 2011: 113).

Özbek Türkçesi ile ilgili ders kitaplarında isimler, anlam bakımından *ataklı atlar* “özel adlar”, ve *turdash atlar* “cins adlar” *abstrakt atlar* “soyut adlar”, *konkret atlar* “somut adlar”, *cemlavchi atlar* “topluluk adları”, *yekke atlar* “tekil adlar” gibi türlere ayrılmıştır (Öz, 1999: 300).

Hazirgi Özbek Adabiy Tili adlı çalışmada isimlerin anlamlarına göre önce *ataklı isimler* “özel isimler” ve *turdash isimler* “tür isimleri”; daha sonra *konkret isimler*

“somut isimler” ve *abstract isimler* “soyut isimler” olarak sınıflandırıldığı görülür (Şaabdurahmanov; Askarova; Hacıyev vd. 1980: 215-217).

Özbek Tili Grammatikası I. Tom Morfologiya ve Özbek Tilining Ameliy Grammatikası adlı çalışmalarda ise isimler, *turdash* “cins isim” ve *atakli* “özel isim” olarak iki grupta incelenir (Abdurahmanov; Şaabdurahmanov; Hacıyev, 1975: 127; Abdurahmanov; Rafiyev; Şadmankulova, 1992: 126-127).

Çalışmamızda isimler, anlamlarına göre iki başlık altında incelenmiştir:

Somut ve Soyut İsimler,

Özel İsimler ve Cins İsimleri

1.1.1. Somut ve Soyut İsimler

1.1.1.1. Somut İsimler

Somut isimler, duyu organlarımızla görüp kavrayabildiğimiz ve doğada madde olarak var olan gerçek nesne ve varlıkların isimleridir (Korkmaz, 2019:229). Özbek Türkçesinde somut isimler *aniq* veya *konkret atlar* olarak ifade edilip (Öz, 1999: 301) bu tür isimler, incelenen romanlardaki söz varlığının önemli bir bölümünü tutmaktadır: *uy* “ev” (P 29/1), *qishloq* “köy” (P 29/3), *qabriston* “mezarlık, kabir” (P 29/3), *tepa* “tepe” (P 30/2), *ko 'prik* “köprü” (P 161/9), *port* “liman” (P 56/10), *yo 'lak* “koridor” (CHY 83/14), *o 'choq* “ocak” (CHY 3/1), *qozon* “kazan” (CHY 3/2), *sigaret* “sigara” (P 151/5), *dazmol* “ütü” (P 3/23), *dastro 'mol* “mendil” (P 3/24), *tog 'ora* “leğen” (P 3/17), *qop* “çuval” (CHY 3/15), *ko 'zoynak* “gözlük” (P 3/19), *deraza* “pencere” (P 26/28), *eshik* “kapı” (P 26/28), *ko 'z* “göz” (P 29/27), *qo 'l* “el” (P 3/30), *ko 'ks* “göğüs” (P 151/1), *bosh* “baş” (P 151/5), *bo 'y* “boy” (P 39/22), *non* “ekmek” (P 3/13), *meva* “meyve” (CHY 3/15), *piyoz* “soğan” (P 63/37), *qatiq* “yoğurt” (P 61/25), *yong 'oq* “ceviz” (CHY 3/12), *daraxt* “ağaç” (CHY 3/12), *qulupnay* “çilek” (P 3/17), *shahar* “şehir” (P 63/18), *yo 'l* “yol” (P 63/19), *hovli* “bahçe” (P 28/29), *yelka* “omuz” (P 27/3), *tuman* “duman, sis” (P 136/8), *skripka* “keman” (CHY 110/2).

1.1.1.2. Soyut İsimler

Soyut isimler, görünürde madde olarak var olmayan, duyu organlarıyla kavranamayan, ancak zihinde ve tasavvurda var olan kavramlara ve niteliklere karşılık olan isimlerdir (Korkmaz, 2019: 229). Özbek Türkçesinde soyut isimler için *konkret atlar* dışında *abstrakt, mavhum at* gibi terimler de kullanılmıştır (Öz, 1999: 330; Özkul, 1995: 7), Soyut isimler de Nazarov tarafından romanlarında oldukça yoğun olarak kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: *maloika* “melek” (P 27/28), *Xudo* “Allah” (P 63/10), *sulloh* “küstah” (P 63/9), *tashvish* “endişe” (P 27/23), *g'am* “gam” (P 27/24), *jannat* “cennet” (P 29/1), *sog'lom* “sağlam, kuvvetli” (P 29/1), *o'kinch* “kaygı” (P 29/4), *qayg'u* “kaygı” (P 29/4), *ayanchli* “hüzünlü” (P 29/27), *shafqatsizlik* “merhametsizlik” (P 29/4), *jahl* “öfke” (P 61/25), *dushman* “düşman” (P 151/1), *aziz* “aziz, yüce, değerli” (CHY 112/13), *odob* “adap” (CHY 112/13), *oshiq* “âşık” (P 42/3), *hasrat* “hasret” (CHY 136/1), *dart* “dert” (P 179/1), *nafrat* “nefret” (P 42/4), *insof* “insaf” (P 103/33), *hadik* “korku, endişe, kaygı” (P 265/8), *aql* “akıl” (CHY 102/1), *sarosima* “şaşkınlık, perişanlık” (P 331/22), *quvonch* “sevinç, neşe” (CHY 235/40), *kayf* “keyif, neşe, sefa, zevk” (P 169/3).

1.1.2. Özel İsimler ve Tür İsimleri

1.1.2.1. Özel İsimler

Özel isimler, aslında somut isimler içinde özel bir yer tutar. Eğer somut isimlerden bir kısmı birer tek varlığa ad olmuşlarsa bunlara özel isim adı verilir. Özel isimler, benzerleri bulunmayan, yaratılıştaki tek olan varlıklara verilen isimlerdir (Korkmaz, 2019: 231). Özel isimlerde o isimle gösterdiği varlık arasında toplumun bütün bireyleri için geçerli olan ortaklaşa bir anlam bağlantısı yoktur. Onlar, benzerleri bulunmayan, tek bir varlığa sonradan verilmiş olan etiket durumundaki isimlerdir. Bu nedenle özel isimle belirttiği varlık arasında, ancak o varlığı tanıyan ve bilenler için bir bağlantı söz konusudur (Korkmaz, 2019: 242-243).

İncelenen romanlarda tespit edile özel isimler, aşağıdaki başlıklar altında sınıflandırılmıştır:

1.1.2.1.1. Kişi İsimleri

Romanlarda tespit edilen başlıca kişi isimleri şunlardır: *Jasur* “Cesur” (P 3/1), *Yodgor* “Yadigâr” (P 3/1), *Barno* “Berna” (P 151/3), *Qudrat* “Kudret” (P 3/12), *Zarifa* “Zarife” (P 3/10), *Sattor* “Settar” (P 27/10), *Muzaffar* “Muzaffer” (P 33/21), *Melisa* “Melisa” (P 30/2), *Toyir* “Tayir” (P 30/3), *Muyassarxon* “Müyesserhan” (P 33/15), *Xurshid* “Hurşit” (P 333/1), *Matluba* “Matlube” (P 333/1), *Oynisa* “Aynisa” (CHY 4/18), *Jamila* “Cemile” (CHY 4/18), *Ma’sud* “Mesut” (CHY 117/3), *Zahro* “Zehra” (CHY 55/4), *Gulsum* “Gülsüm” (CHY 87/7), *Hoshimjon* “Haşimcan” (CHY 64/12), *Ozoda* “Azade” (CHY 64/13), *Madonna* “Madonna” (P 66/46), *Bahodir* “Bahadır” (CHY 60/4), *Yoqubovni* “Yakupavni” (CHY 60/4), *Murodxo’ja* “Murathoca” (CHY 187/2), *Shotursun* “Şatursun” (CHY 112/3), *Botir Rustamov* “Batır Rüstemov” (P 265/5), *Hashim* “Haşim” (CHY 65/10), *Xoltoy Chorievich* “Haltay Çarievîç” (P 101/6), *Odil* “Adil” (CHY 87/19), *Umarjon* “Ömercan” (P 310/1), *Sultonali* “Sultanali” (P 48/13), *Qudrat Umarovich* “Kudret Umaraviç” (P 103/32), *Stalinrad* “Stalin” (CHY 116/16), *Qayumjon* “Kayumcan” (CHY 103/1), *To’raqul* “Tarakul” (CHY 238/31), *Nasiba* “Nesibe” (P 331/3), *Mansur* “Mansur” (CHY 235/14), *Go’rkov* “Gorkav” (CHY 237/1), *Zakovat* “Zakavat” (P 245/1), *Muqaddas* “Mukaddes” (CHY 236/34), *Zaytuna* “Zaytuna” (P 142/4), *Gulshan* “Gülşen” (P330/3), *Shoxalil* “Şahalil” (CHY 80/1), *Jamilajon* “Cemilecan” (CHY 178/5), *Shamsi* “Şemsi” (CHY 131/1), *Shamsiddinov* “Şemsiddinov” (P 286/4).

1.1.2.1.2. Millet, Topluluk ve Boy İsimleri

İncelenen eserlerde millet isimlerine çok sık rastlanmamıştır. Görülen millet isimlerinden bazıları şunlardır: *O’zbek* “Özbek” (P 69/31), *Rus* “Rus” (P 69/31).

1.1.2.1.3. Yer İsimleri

1.1.2.1.3.1. Ülke İsimleri

Afg’on “Afkanistan” (P 22/46), *Latviya* “Letonya” (P 56/9), *Rossiya* “Rusya” (CHY 61/5), *Sibirga* “Sibirya” (CHY 239/21).

1.1.2.1.3.2. Şehir isimleri

Toshkent “Taşkent” (P 18/46), *Samarqand* (CHY 61/5), *Belorusiya* “Belarus” (CHY 116/16), *Andijon* “Andican” (CHY 239/27), *Moskva* “Moskova” (P 135/2), *Leningrad* “Leningrad” (P 135/2).

1.1.2.1.3.3. Köy İsimleri

Sijjaq “Siccak” (P 22/43), *Durmon* “Durman” (P 22/43).

1.1.2.1.3.4. Deniz İsimleri

Bolتيq dengizi “Baltık Denizi” (P 56/8).

1.1.2.1.3.5. Körfez İsimleri

Fin ko'rfazi “Fin Körfezi” (P 56/8).

1.1.2.1.4. Din ve Dinî İnançla İlgili İsimler

Xudo “Allah” (P 63/10).

1.1.2.1.5. Kurum ve Kuruluş İsimleri

Pedinstitut “Pedagoji Enstitüsü” (P 333/8), *Texnikum* “teknik okul” (P 35/35), *İnstitut* “Enstitü” (CHY 238/7), *Majlis* “Meclis” (CHY 192/1), *komendatura* “komutan ofisi” (CHY 93/1).

1.1.2.1.6. Dil İsimleri

Franstsuz “Fransızca” (P 314/14), *Ruscha* “Rusça” (P 142/1).

1.1.2.2. Cins İsimleri

Cins isimler, aynı türden olan canlı cansız bütün varlık ve kavramlara verilen ortak isimlerdir. Bu isimler, özel isimlerde olduğu gibi belirli tek bir varlık veya nesneyi

göstermezler. Aynı türden olan varlık ve kavramlardan birine, bir bölümüne veya hepsine ad olan sözcüklerdir. Cins isimlerde sözcük ile onun gösterdiği varlık veya nesne arasında bir ses bağlantısı yoktur. Fakat herkes tarafından önceden bilinen bir bağlantı vardır. Başka bir ifadeyle bu isimlerde isimle o ismin gösterdiği varlık veya nesne arasında toplumun bütün bireylerinin yani sosyal yapının ortaklaşa kabul ettiği ve öteden beri süregelen sıkı bir anlam bağlantısı vardır (Korkmaz, 2019: 242-243). İncelenen romanlarda tespit edilen cins isimleri, aşağıdaki başlıklar altında sınıflandırılmıştır:

1.1.2.2.1. Akrabalık İsimleri

Metinlerde tespit edilen akrabalık isimlerinden bazıları şunlardır: *qaynona* “kaynana” (CHY 3/4), *qizcha* “kız” (CHY 3/4), *oya* “anne” (P 10/6), *kelin* “gelin” (P 10/43), *og’aini* “kardeşler” (P 3/1), *aka* “ağabey” (P 3/12), *xola* “hala” (P 3/10), (P 207/6), *o’g’il* “oğul” (P 3/10), *ota-ona* “ana baba” (P 3/10), *opa* “abla” (P 63/10), *uka* “kardeş” (P 29/27), *amaki* “amca” (P 30/3), *ona* “anne” (P 61/25), *aka-uka* “kardeşler” (P 163/4), *er* “koca, eş” (CHY 83/14), *singil* “kız kardeş, küçük kız kardeş” (CHY 67/3). *kuyov* “damat, güvey” (P 206/1), *bola* “çocuk, evlat” (CHY 178/1), *xonadon* “aile, sülale” (P 330/19), *ada* “baba (kadınların kocalarına hitap şekli)” (CHY 137/9).

1.1.2.2.2. Hayvan İsimleri

Ilon “yılan” (P 27/4), *arg’umog’* “Orta Asya’ya ait koşu atı cinsi” (P 44/9), *jo’ja* “civciv, yavru kuş” (CHY 67/6), *it* “köpek” (P 148/1), *chumchuq* “serçe” (CHY 103/2), *sigir* “inek” (P 177/1), *tovuq* “tavuk” (P 177/2), *ayiq* “ayı” (CHY 151/7), *eshak* “eşek” (CHY 103/10).

1.1.2.2.3. Bitki isimleri

Yong’oq “ceviz” (CHY 3/13), *daraxt* “ağaç” (CHY 3/13), *anjir* “incir” (P 6/18), *qulupnay* “çilek” (P 3/17), *piyoz* “soğan” (P 63/37), *anor* “nar” (P 333/40), *paxta* “pamuk” (P 130/3), *gul* “çiçek” (CHY 237/41), *oshqovoq* “kabak, bal kapağı” (P 141/3).

1.1.2.2.4. Yiyecek ve İçecek İsimleri

Non “ekmek” (P 3/13), *suv* “su” (P 29/2), *qattiq* “yoğurt” (P 61/25), *choy* “çay” (P 22/30), *asal* “bal” (P 333/40), *qaymoq* “kaymak” (P 333/40), *un* “un” (CHY 67/5), *mayiz* “kuru üzüm” (CHY 116/8), *lahm* “kemiksiz et” (CHY 236/12), *kalla-pocha* “kelle paça” (CHY 236/11), *et* “et” (CHY 236/11), *sut* “süt” (P 177/1), *don* “tahıl tanesi, tohum” (P 177/2), *suyak* “kemik” (P 177/2), *somsa* “samsa, börek çeşidi” (P 177/3), *pishloq* “peynir” (P 327/8), *sosiska* “sosis” (P 327/8).

1.1.2.2.5. Giyecek İsimleri

Poyabzal “ayakkabı” (P 3/24), *ko'ylak* “gömlek” (P 161/6), *chachvon* “at kılından yapılan peçe” (CHY 87/17), *paranji* “ferace, örtü, peçe” (CHY 87/19), *palto* “palto” (CHY 237/27), *etik* “çizme” (CHY 186/18), *belbog'* “kuşak, kemer” (CHY 236/24), *gimnastyorka* “asker gömleği” (CHY 78/6), *qo'lqop* “eldiven” (P 327/12), *kaska* “kask” (P 327/12).

1.1.2.2.6. Eşya ve Alet İsimleri

o'choq “ocak” (CHY 3/1), *qozon* “kazan, tencere” (CHY 3/2), *qop* “çuval” (CHY 3/15), *dastro'mol* “mendil” (P 3/30), *savag'ich* “sopa” (P 151/1), *to'shak* “döşek, yatak” (P 151/5), *dazmol* “ütü” (P 3/23), *tesha* “balta” (CHY 3/16), *tog'ora* “leğen” (P 3/17), *ko'zoynak* “gözlük” (P 3/19), *arqon* “ip” (P 27/4), *lampoch* “lamba” (P 42/10), *piyola* “fincan” (P 77/8), *xolodil'nik* “buzdolabı” (P 13/4), *televizor* “televizyon” (P 13/4), *bo'yoq taxtasi* “boya tahtası” (P 136/1), *sepoy* “sehpa” (P 136/2), *cho'tka* “firça” (P 136/1), *ko'rpacha* “battaniye” (CHY 87/2), *yostiq* “yastık” (CHY 87/2), *so'ri* “kanepa” (CHY 87/31), *langar* “çapa” (P 56/11), *skripka* “keman” (CHY 110/2), *radio* “radyo” (P 49/3), *karnay* “boru çalgı, borazan” (P 49/3), *kitob-daftar* “kitap-defter” (CHY 116/7), *to'rva* “torba, kese” (CHY 116/8), *xat* “mektup” (CHY 186/3), *ravishda* “zarf” (P 73/2), *munchoq* “boncuk” (P 331/1), *sochiq* “havlu, peçete” (P 331/14), *telefon* “telefon” (P 331/32), *ketmon* “çapa, geniş ağızlı çapa” (CHY 237/19), *skameyka* “bank” (CHY 237/23), *fonar* “fener” (CHY 237/33), *qural* “silah” (CHY 150/6), *qopqoq* “kapak” (P 64/3), *lagan* “çanak, kap, büyük ve düz tabak” (P 64/4), *patnis* “servis tepsi” (CHY 236/14), *ko'rpacha* “küçük yorgan” (CHY 236/14),

qog'oz “kâğıt, belge” (P 142/1), *beshik* “beşik” (CHY 66/4), *soyabon* “güneşlik, şemsiye” (CHY 205/7). *ko'rpa g'ilofi* “yorgan kılıfı” (CHY 121/1), *dasturxon* “sofra bezi, masa örtüsü” (CHY 121/2), *separator* “separatör, kaymak ayırma aleti” (P 177/1), *kalit* “kilit” (CHY 131/6), *kreslo* “sandalye” (P 327/13).

1.1.2.2.7. Renk İsimleri

Qora “siyah, kara” (P 27/4), *ko'k* “mavi” (P 117/16), *qizil* “kırmızı” (P 117/16), (CHY 39/7).

1.1.2.2.8. Ölçü ve Miktar İsimleri

To'ng'ich “büyük” (P 3/1), *o'rtancha* “ortanca” (P 3/1), *quloch* “kulaç” (CHY 3/12), *past* “kısa, alçak” (P 3/12), *xandalak* “yuvarlak” (P 3/12), *ushoq* “ufak” (P 3/12), *parcha* “parça” (P 3/24), *uzun* “uzun” (P 39/22), *yarim* “yarım” (P 63/18), (CHY 153/2), *o'ram* “deste” (P 27/4), *yo'g'on* “kalın” (P 27/4), *og'ir* “ağır” (P 27/4), *behad* “son derece” (P 333/7), *dasta* “deste” (P 210/3), *qadam* “adım” (CHY 97/4), *burda* “parça, dilim” (CHY 116/8), *kilometr* “kilometre” (P 215/2), *oz* “az” (CHY 150/3), *qari* “büyük, yaş olarak ileri” (CHY 235/21), *bo'lak* “parça, kısım” (P 330/35).

1.1.2.2.9. Yer-Yön İsimleri

Yon “yan” (P 3/23), *orqa* “arka” (P 3/24), (CHY 96/1), *ort* “arka” (P 27/3), *chap* “sol” (P 28/30), *ost* “alt” (P 29/2), *tomon* “taraf” (P 332/7), *yuqori* “yukarı” (CHY 117/15), *shimol* “kuzey” (P 56/8), *g'arb* “batı” (P 56/8), *janub* “güney” (P 56/9), *sharq* “doğu” (P 56/9), *burchoq* “köşe” (P 21/25), *atrof* “etraf” (P 49/4), *o'rta* “orta” (P 49/5), *taraf* “taraf, yön” (P 148/1), *front* “ön” (CHY 237/10), *past* “alt, aşağı” (P 64/3).

1.1.2.2.10. Meslek ve Uğraş İsimleri

Doktor “Doktor” (P 28/16), *talaba* “öğrenci” (P 333/8), *biolog'* “biyolog” (P 69/44), *qo'riqkarni* “gardiyen” (P 84/36), *rassom* “ressam” (P 160/3), (P 117/18), *rejisyor* “rejisör” (P 117/18), *artist* “artist” (P 117/18), *shoir* “şair” (P 117/19), *tabib* “doktor”

(CHY 87/36), *dehqon* “çiftçi” (P 103/1), *mayor* “binbaşı” (CHY 55/3), *mudira* “müdür, yönetici” (CHY 110/1), *soqchi* “muhafız, bekçi” (CHY 60/16), *zargar* “kuyumcu” (CHY 67/10), *komissar* “komiser” (CHY 67/42), *kapitan* “kaptan” (CHY 153/2), *pochtachi* “postacı” (CHY186/5), *hisobchi* “muhasebeci” (P 42/2), *militSIONER* “Polis” (CHY 163/1), *dekan* “dekan” (P 286/3), *ginekolog* “jinekolog” (P 331/37), *soqchi* “muhafız, bekçi” (CHY 150/6), *aravakash* “yük taşıyıcı (motorsuz arabayla)” (CHY 96/3), *pochtachi* “postacı” (CHY 186/15), *hofiz* “usta şarkıcı” (P 86/11), *xodim* “memur, işçi” (CHY 239/14), *domla* “molla, hoca” (CHY 234/27).

1.1.2.2.11. Organ İsimleri

Qo'l “el” (P 3/30), *bo'yin* “boyun” (P 3/30), *ko'ks* “göğüs” (P 151/1), *bosh* “baş, kafa” (P 151/6), *kalla* “kelle” (P 3/12), *burun* “burun” (P 3/13), *lab* “dudak” (P 3/13), *yelka* “omuz” (P 27/3), *ko'z* “göz” (P 29/27), *barmoq* “parmak” (P 332/4), *tirnoq* “tırnak” (P 10/4), *oyoq* “ayak” (CHY 112/3), *kirpik* “kirpik” (CHY 72/29), *tomoq* “boğaz, gırtlak” (P 207/2), *qulog* “kulak” (CHY 235/40), *ko'krak* “göğüs” (CHY 237/9), *peshona* “alın” (P 330/44), *kekirdak* “ümük, gırtlak, boğaz” (P 86/11), *qorin* “karın” (CHY 239/28), *jigar* “karaciğer” (P 64/10).

1.1.2.2.12. Din ve Dinî İnançla İlgili İsimler

Jannat “cennet” (P 29/1), *qabrison* “kabristan, mezarlık” (P 29/3), *fotiha* “fatihada duası” (CHY 112/38), *duo* “dua” (CHY 87/17), *shariat* “şeriat” (P 236/10), *shayton* “şeytan” (P 330/1).

1.1.2.2.13. Yer İsimleri

Bozor “pazar” (P 3/17), *hovli* “avlu, bahçe” (CHY 3/12), *shahar* “şehir” (P 63/18), *sohil* “sahil” (P 28/30), *shiypon* “yazlık, yazlık barınak” (P 28/31), *uy* “ev” (P 29/1), *qishloq* “köy” (P 29/3), *tepa* “tepe” (P 30/2), *ombor* “ambar” (P 29/4), *chorpoya* “yazın dışarıda oturmak, dinlenmek için yapılmış mekân ” (P 61/5), *maskan* “mesken, ev, konut” (P 22/28), *ko'prik* “köprü” (P 161/9), *port* “liman” (P 56/10), *yo'lak* “koridor” (CHY 83/14), *tabiat* “doğa, tabiat” (P 27/23), *mashina yukxonasi* “araba bagajı” (P

333/40), *maktab* “okul” (CHY 110/2), *qabr* “mezar” (P 130/1), *vokzal* “ istasyon, terminal” (CHY 60/17), *hujra* “hücre” (CHY 116/1), *front* “cephe” (CHY 116/14), *kolxoz* “kolektif çiftlik” (CHY 238/26), *ko'minglar* “mezarlar” (CHY 237/8), *maydoncha* “pist, alan” (CHY 236/9), *mahalla* “mahalle” (P 329/15), *dahliz* “dehliz, koridor; giriş salonu” (P 327/13).

1.1.2.2.14. Hastalık İsimleri

infarkt “kalp krizi” (P 103/24), *insul't* “inme, iskemik beyin-damar hastalığı” (P 103/24).

1.2. Yapılarına Göre İsimler

Şekil bilgisi (yapı bilgisi), bir dilin kök sözcüklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve yapı ile ilgili öteki kollarını inceleyen gramer dalıdır. Şekil bilgisinin temel ögeleri sözcük kökleri ve ekleridir. Her dilde olduğu gibi Türkçede ve Özbek Türkçesinde de şekil bilgisinin kendine özgü birtakım özellikleri vardır. Bu özelliklerin bir kısmı dilin yapısından bir kısmı da işleyişinden gelen özelliklerdir (Korkmaz, 2019: 99).

Türkçenin yapı özelliklerinin başında eklemeli bir dil oluşu gelir. Diğer bir yapı özelliği de dildeki bütün değişme ve gelişmelerin kök ek birleşmesine dayanmış olmasıdır. Bu yapı özelliği, aynı zamanda dilin işleyişini sağlayan bir özelliktir. Kök ve eklerin belirli kurallar çerçevesinde bir araya gelmesiyle binlerce sözcük ortaya çıkmış ve dilin söz varlığını oluşturmuştur (Korkmaz, 2019: 99).

Sözcükler, bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan ve tek başlarına zihindeki belirli kavramlara karşılık olan somut ve soyut söz kalıplarıdır. Bu kalıplar, ya anlamlı ya da görevli dil birimlerinden oluşmaktadır. Bir sözcüğün en küçük dil ögesini oluşturan seslerin de seslerin tek bir nefes baskısı altında söylenişiyile oluşturulan hecelerin de tek başlarına anlamları yoktur. Bunlar, kelimelerin oluşmasında yapı taşı görevindeki ögelerdir. Dildeki anlamlı ve görevli en küçük birimler sözcüklerdir. Sözcüklerin belirli ölçüler içinde birleşmesinden yine anlamlı ya da görevli sözcük grupları, cümleler ortaya çıkar. Cümlelerin birleşmesinden de söz ve dil oluşur (Korkmaz, 2019: 99-100).

Anlamli ya da goevli dil birimlerinden olusan sozcuklerde anlamli ogeler *kokler*, goevli ogeler ise *eklerdir*. Anlamli olduklarindan yalnız baslarına da kullanilabilen kokler, dilin bagimsiz birimlerini olustururlar. Ekler ise yalnız baslarına kullanilamadiklarindan dilin bagimli birimleridir (Korkmaz, 2019: 101).

Sozcuk yapiminda kullanılan ve surekli iliski kuran eklerle sozcuklere gecici olarak gelen ve gecici anlam baglantisi kurmaya yarayan ekler, nitelikleri ve islevleri bakımından birbirinden ayrilir. Birinci gruptakiler *yapim ekleri*, ikinci gruptakiler *isletme ekleri* adini alır (Korkmaz, 2019: 110). Bu bölümde yapim ekleri üzerinde durulacaktır.

Türk dilinin söz varliginin önemli bir bölümünü olusturan isimleri yapıları bakımından ele alan çalismalar incelendiginde isimlerin *basit*, *türemis* ve *birlesik* olmak üzere üçe ayrildiği görülür.

Özbek Türkçesi üzerine yapılmis çalismalardan *Özbek Tili Grammatikası I Tom Morfologiya*'da sozcuklerin *sodda* ve *goshma so'zlar* olarak ikiye ayrildiği görülür. *Sodda so'zlar* de kendi aralarında *tub so'z* "kök halindeki kelime" ve *yasama so'z* "türemis sozcuk" olarak sınıflandırılır (Abdurahmanov; Şaabdurahmanov; Hacıyev, 1975: 28-46).

Hazirgi Özbek Adabiy Tili adlı çalışmada sozcukler yapılarına göre üç gruba ayrılır: *sodda so'zlar* "basit sozcukler", *koshma so'zlar* "birlesik sozcukler" ve *cuft so'zlar* "çift sozcukler" (Şaabdurahmanov; Askarova; Hacıyev vd. 1980: 206-210).

Özbek Tili Ameliy Grammatikası adlı çalışmada isimler, yapılarına göre *koshma isimler*, "birlesik isimler", *kıskartma isimleri* "kısaltma isimleri" ve *cuft isimler* "çift isimler" olarak üç başlık altında incelenir (Abdurahmanov; Rafiyev; Şadmankulova, 1992: 123-125).

Özbek Türkçesi Grameri'nde Volkan Coşkun kelimeleri *sodda so'z* "basit kelime", *yasalğan so'z* "türemis sozcuk" ve *qoshma so'z* "birlesik kelime" olarak üç ana başlık altında toplar (Coşkun, 2014: 53-81).

Bu çalışmada isimler yapılarına göre *basit*, *türemis* ve *birlesik isimler* olmak üzere üç grupta değerlendirilmiştir.

1.2.1. Basit İsimler

İsim yapım ekleri ile genişlememiş ve birleşik olmayan; anlam ve yapı bakımından daha küçük parçalara ayrılamayan isimlerdir. Türkçedeki basit isimlerin önemli bir bölümünü, başka dillerden alınmış olan kelimeler oluşturur. Türkçe kökenli basit isimler, “kök” durumundaki kelimelerden meydana gelir. Korkmaz, alıntı kelimelerin geldikleri dillerin kurallarına göre türemiş kelime olsa bile dilimizin yapım ekleri ile genişlemedilerse basit kelime sayılmaları gerektiğini ileri sürer (Korkmaz, 2019: 117).

İncelenen eserlerden tespit edilen bazı basit isimler şunlardır: *qo'l* “el” (P 3/30), *ko'ks* “göğüs” (P 151/1), *bosh* “baş, kafa” (P 151/6), *lab* “dudak” (P 3/13), *aka* “ağabey” (P 3/12), *xola* “hala” (P 3/10), *opa* “abla” (P 63/10), *uka* “kardeş” (P 29/27), *ona* “anne” (P 61/25), *er* “koca, eş” (CHY 83/14), *ko'k* “mavi” (P 117/16), *bola* “çocuk” (P 49/43).

1.2.2. Türemiş İsimler

Türemiş isimler, isimlere ve fiillere isim yapım ekleri getirilmek suretiyle oluşturulan yeni anlamlı isimlerdir. Basit isimler, dilimizdeki bütün kavramları, nesnelere tam olarak karşılayamaz. Bu sebeple isim ve fiil tabanlarından yeni kelimeler türetmek, kelimelerin anlamını genişletmek için yapım eklerine ihtiyaç duyulur (Erdem Uçar, 2011: 60). Türkçenin ekleri, kökleri gibi genellikle tek heceden oluşmakta olup belli bir sıraya göre kökten sonra eklenmektedirler. Bu bakımdan Türkçede bulunan her ek son ektir (Hatiboğlu, 1981: 7). Özbek Türkçesi gramerlerinde sözcük yapımı *qoshimcha qo'shish* veya *affikssatsiya* olarak adlandırılır (Öz, 1999: 3). Yapım ekleri ise *so'z yasovchi qo'shimcha*'dir.

1.2.2.1. İsim Yapım Ekleri

Kelime kök ve gövdelerine eklenerek yeni kavramların yansıtılmasını, kavramlara karşılık yeni kelimeler yapılmasını sağlayan eklere yapım ekleri adı verilir (Korkmaz, 2019: 118-119). Özbek Türkçesindeki yapım ekleri de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi dört başlık altında incelenir: 1) İsimden isim yapma ekleri, 2) İsimden fiil yapma ekleri, 3) Fiilden fiil yapma ekleri, 4) Fiilden isim yapma ekleri.

1.2.2.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

Tezimize konu olan romanlardan tespit edile isimden isim yapma ekleri şunlardır:

1.2.2.1.1.1. +ak / +oq

Eski Türkçedeki +GAK ekiyle ilişkilendirilen bu genellikle tek heceli kelimelerde kullanılan ek (Korkmaz, 2019: 120). Özbek Türkçesinde, benzerlik ve küçültme ifade eder (Coşkun 2014: 54): *yo 'lak* “koridor” (CHY 83/14).

1.2.2.1.1.2. +ala

Özbek gramerlerinde bu ekin hangi sayılara geldiği konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Rahmatullayev'e göre iki'den altı'ya (2006, s. 157), Tursunov vd.'lerine göre *iki*'den *yedi*'ye (1992, s. 296), Anorbeko'va-Mirzayeva'ya göre *iki*'den *on*'a (2011, s. 112) kadar olan sayılara gelmektedir. Tolkun (2021: 170), sayılara eklenen bu ekin topluluk bildiren sıfatlar türettiğini ve geldiği kelimeye kimi zaman “her” sıfatı kazandırdığını belirtmektedir.

Bu ek, sayı isimlerine gelerek eklendiği sayının tamamını bildirir. Çoğunlukla iyelik ekleriyle kullanılır (Coşkun, 2014: 54): *uchala* “her üçü, üçü birden” (P 3/10).

1.2.2.1.1.3. +alov

Berberlik ifade eden bu ek, çoğunlukla iyelik ekleriyle kullanılır (Coşkun, 2014: 54): *ikkalovi* “ikisi birden, her ikisi” (P 59/6). Bu örnekte, *ikki* sayı ismine ünlü ile başlayan ek gelince sonundaki /i/ ünlüsü düşmüştür.

1.2.2.1.1.4. +on

Ek, sadece *bir* “bir” sayısına eklenerek kullanılır. İşlek bir ek değildir (Coşkun, 2014: 55): *biron* “herhangi bir” (P 18/46), (CHY 65/4), (CHY 65/10).

1.2.2.1.1.5. +ov, +ovi

Eckmann'ın +AGU ekine dayandırdığı (Eckmann, 2013: 56) bu ek, sayı isimlerinin sonuna gelerek beraberlik anlamı katar. *On* sayısına kadar kullanılır (Coşkun, 2014: 55): *birov* “herhangi bir” (P 46/27-28), *ikkovi* “her ikisi” (P 206/3).

1.2.2.1.1.6. +cha

İsimlerden zarf görevli sözcükler türeten bu ek, eşitlik benzerlik, karşılaştırma işlevinde kullanılmakta olup zamanla yapım ekine dönüşmüştür. İşlek kullanımı olan bir ektir (Yıldırım, 2012: 41).

Abdurahmanov +*cha* ekinin, basit ve türemiş kelimelerin yanı sıra çekim ekleri alan kelimelere de eklenerek, özellikle şahıs ve dönüşlülük zamirlerine iyelik eki ve ilgi hâli ekinden sonra gelerek bu zamirlerden zarf türettiğini belirmiş; *meningcha* (< *men* + *ing* + *cha*), *bizningcha* (< *biz* + *ing* + *cha*), *o'zicha* (< *o'z* + *i* + *cha*) örneklerini vermiştir (Sayed Mahmod, 2012: 52).

Gabain (2000: 43), bu eki küçültme ve kuvvetlendirme ifade eden ek olarak açıklar: *anča* “biraz, o kadar”, *azraqča* “çok az”, *barča* < *bar-ır*+*ča* “bütün, hep” gibi.

Eserlerden tespit edilen başlıca örnekleri şunlardır: *ortiqcha* “fazla, gereksiz, artık” (P 61/3), *keyinchalik* “daha sonra sonradan” (P 61/22), *lozimcha* “ihtiyaç” (P 161/11), *bo'lakcha* “parça” (P 136/10), *hozircha* “şimdiye kadar” (P 117/2), *qizcha* “kız” (CHY 3/4), *boshqacha* “başkaca” (P 6/45), *aksincha* “tersine” (CHY 28/18), (CHY 116/11), *yashirincha* “gizlice” (CHY 105/9), (CHY 116/7), *aravacha* “küçük araba” (CHY 96/2), *hozircha* “şimdiye kadar” (P 98/8), *ko'rpacha* “küçük yorgan” (CHY 236/14).

Ek aynı zamanda dil ve lehçe isimleri türetmektedir: *Ruscha* “Rusça” (P 142/1).

2.2.2.1.1.7. +chak / +choq

Gabain (2000: 43) +*çAK* ekinin küçültme ifade ettiğini belirtir: *bıçak*, *biçek* “çakı” (*bi* “bıçak”), *kolıçak* “kolcuk” (*kol* “kol”).

Korkmaz, Eski Türkçe döneminden beri küçültme ve sevgi bildiren isimler yapan bu ekin *ça+oğ* ek ve pekiştirme edatının kaynaşmasından oluştuğunu ileri sürer. Ayrıca

Korkmaz, bazı +*çak* eklerinin ise ses değişmesi sonunda +*çık* vb. eklerden gelmiş olabileceğini belirtir (Korkmaz, 2019: 124).

V. Kılıçoğlu, +*cik* ve +*cek* eklerinin aynı ekler olduğunu, kelimenin sonundaki *k* veya *k* sesi kaldırıldıktan sonra dar vokal kalırsa veya kelimenin son hecesi dar vokalle bitiyorsa +*cik* küçültme ekinin +*cek*'e döndüğünü dile getirir. Ayrıca Kılıçoğlu, -*dik* sıfat-fiil ekiyle kullanılan +*cik* ekinin de +*cek* ekine döndüğünü ifade eder: *sev+dik+cek+im* “sev**diceğim**” (Kılıçoğlu, 1951: 260-275).

Ergin de benzer düşünceleri dile getirerek günümüzdeki +*cIK*, +*cUK* ekinin +*cAK* ekinden türemiş olabileceğini düşünür. Eskiden +*cAk*'lı olan örneklerin şimdi +*cIK*, +*cUK* 'lu olması da bunu göstermektedir. +*cIK*, +*cUK* ekinin işlekliliğinin gittikçe artmasına karşılık +*cAK* ekinin kullanım alanı iyice daralmış ve *kuzu+cak*, *yavru+cak*, *yumur+cak* (< yumru+cak), *demin+cek*, *sevdi+ceğ+i+m* (< *sev-dik+cek+im*) gibi bazı örneklerde canlılığını koruyabilmiştir. Ergin, +*cAK* ekinin yapım eki olarak işlekliliğinin gittikçe azalıp çekim fonksiyonunun kuvvetlendiğini, bazı örneklerde +*CA*'nın yerine kullanılarak “*olarak*”, “*birlikte*” anlamlarını ifade eden çekim görevini üstlendiğini dile getirir: *ev+cek*, *aile+cek* gibi (Ergin, 2013: 165).

Wurm, ekin Özbek Türkçesinde küçültme, daha çok sevgi bildiren isimler türettiğini belirtmiş ve *kozi+choq* “*kuzucuk*”, *toya+choq* “*taycık*” örneklerini vermiştir (Wurm, 1989: 147).

Romanlarda bir örneği ile karşılaşılmıştır: *uzunchoq* “uzunca, uzuna yakın” (P 7/9).

1.2.2.1.1.8. +chan, +chang

Özbek Türkçesinde +li anlamı veren sıfatlar türetmektedir (Coşkun, 2014: 55): *sinovchan* “meraklı, araştırmacı” (CHY 237/1), *uyatchan* “utangaç” (P 27/8).

1.2.2.1.1.9. +chi

Bu ek, sözcüklerin kök ya da gövdelerinin belirttiği bir görevi sürekli olarak yapan ve görevi meslek edineni belirten isim soylu sözcükler türetir (Hatiboğlu, 1981: 53).

Gabain, +çI ekini yapanı bildiren ek olarak açıklar ve *añçI* “avcı” (*añ* “av hayvanı”), *yadçI* “büyücü, yağmur büyücüsü” (*yad* “yağmur taşı”) gibi örnekleri verir (Gabain, 2000: 43).

Erdal, Eski Türkçeden beri çok işlek olarak kullanılan bu ekin, *kuşçI*, *ığaççI* “marangoz”, *temirçI* gibi örneklerde de görüldüğü üzere insanların günlük uğraşlarını veya mesleki aktivitelerini gösteren kelimeler türettiğini belirtir. Ekin insan dışındaki varlıklar için kullanımının ise sadece bir örneği olduğunu ifade eder: *kançI kurt* “kan içen kurt (Maue 1981: 115)” (Erdal, 1991:110-118).

Türkçenin her döneminde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de oldukça işlek olan bu ek, incelenen romanlarda da sıklıkla görülmüş, meslek ve uğraşma ile ilgili isimler türetmiştir: *sutchI* “sütçü” (P 39/13), *qatnashchilar* “katılımcılar” (P 28/2), *ijrochi* “yerine getiren, sanatçı, oyuncu,” (P 61/47), *choyxonachi* “çaycı” (P 22/18), *yuvg’ichi* “yıkayıcı” (P 78/29), *soqchilar* “muhafızlar” (CHY 60/8), *terimchi* “toplayıcı” (P 103/3), *ayg’oqchi* “casus, ajan” (P 103/28), *pochtachi* “postacı” (CHY186/5), *hisobchi* “muhasebeci” (P 42/2), *sovchi* “talip” (P 330/23).

Kimi örneklerde kişinin huy, karakter özelliklerini belirtmek içinde kullanılmıştır (Yıldırım, 2012: 42): *to’ng’ichi* “en yaşlı” (P 3/1), *taqlidchi* “taklitçi” (P 62/1), *savag’ichi* “savaşçı” (P 151/1).

Kimi zaman bu ek isimden isim yapan +lik ekiyle birleşerek benzer işlevli kelimeler oluşturur (bk. +çilik).

2.2.2.1.1.10. +chilik

+chi ve lik eklerinin birleşmesi ile oluşan bu ek isim ve isim türünden sözcüklere gelerek meslek, sanat, uğraş, durum bildiren isimler türetir (Yıldırım, 2012: 42). Öz, bazı dilcilerin +chilik ekiyle türetilen pek çok kelimedede +chi ve +lik eklerinin bağımsız iki ek gibi gördüğünü belirterek meslek sahibini bildiren +chi ekine +lik ekinin eklenerek meslek ismi yapıldığını, +chilik eki eklendiğinde ise saha adı yapıldığını belirttiklerini ifade etmiştir: *oqituvchi+lik* (meslek), *paxta+chilik* (saha) gibi (Öz, 1999: 71).

qiyinchilik “güçlük, zoluk” (P 41/26), (CHY 116/4), *minnatdorchilik* “teşekkür etmek, minnettar olmak”, *sovchilik* “görücülük” (P 63/2), *ma'murchilik* “memnuniyet, hoşnutluk” (CHY 158/3), *millatchilik* “milletçilik” (P 31/7).

1.2.2.1.1.11. +dosh

Gabain, beraberlik, ortaklık, yoldaşlık bildiren bu ekin yapısının bulunma hâli eki +DA + iş “eş” biçiminde açıklanabileceğini ifade eder (Gabain, 2000: 46).

Özbek Türkçesindeki başlıca işlevi, birlik, beraberlik, ortaklık ifade etmektir (Yıldırım, 2012: 43). Romanlarda da işlek olarak kullanılmıştır: *kursdosh* “sınıf arkadaşı” (P 41/9), *qaindoshlik* “akrabalık” (P 64/19), *qarindosh* “kardeş” (CHY 156/1), *suhbatdosh* “muhatap” (P 99/4), (P 98/46), *sinfdosh* “sınıf arkadaşı” (CHY 116/2).

1.2.2.1.1.12. +duz

Türkçede sadece bir örneğine rastlanır: *kunduz* “gündüz” (P 333/23).

1.2.2.1.1.13. +ga, +g'a, +ka, +qa

Gabain, +KA ekinin içerdiği sesler bakımından yönelme hâli eki ile aynı olduğunu belirtir ve sadece *başqa* “başka” (*baş* “baş”), *ürke* “daima” (*ür* “uzun müddet”) sözcüklerinde bulunduğunu ifade eder (Gabain, 2000: 45).

Özbek Türkçesinde işlek bir kullanımı yoktur: *boshqa* “başka” (P 103/2), (CHY 137/8), *tikka* “dik” (P 330/39).

1.2.2.1.1.14. +garchilik

+gar, +chi ve +lik eklerinin birleşmesiyle oluşan bu ek, meslek bildiren isimler türetir (Yıldırım, 2012: 43). Öz, genellikle alıntı isimlere geldiğini az sayıda Türkçe isimlere gelerek genel düşünceyi bildiren soyut isimler yaptığını belirtmiş, *odam+garchilik* “insanlık”, *olifta+garchilik* “şıklık düşkünlüğü”, *ayyor+garchilik* “kurnazlık” gibi örneklere yer vermiştir (Öz, 1999: 83).

Romanlarımızda bir örneğine rastlanmıştır: *ovoragarchilik* “boşuna uğraşma; zahmet” (P 22/43).

1.2.2.1.1.15. +gi / +ki / +qi

Gabain +*ki* (nadiren +*ki*) ekinin aitlik, içinde bulunma, yer ve zaman bakımından mensubiyet bildirdiğini ifade eder. Bu ek, genellikle sıfat, nadiren isim yapar. Bulunma hâli ekinden sonra gelen şekilleri daha çoktur: *ayki* “her ay” (*ay* “ay”), *söki* “eskiden” (*sö* “vakit, zaman”), *içreki* “içeriki, içerdeki” (*iç* “iç”, *içre* “içeri”), *yirdeki* “yerdeki, dünyadaki” (*yir* “yer, dünya”) gibi (Gabain, 2000: 44, 47, 114).

Özbek Türkçesinde de bulunma, bağlılık ve aitlik ifade eden bir ektir. Bu ek, zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapar (Coşkun, 2014: 56): *oxirgi* “son” (P 4/10), *bugungi* “bugünkü” (CHY 155/3).

Ek, ilgi hâli eki ile kullanıldığında ekin sonundaki /ng/ sesi düşer: *Yodgornikidan* “Yadigâr’ınkinden” (P 27/26), *o’zinikini* “kendininkini” (P 4/14), *birodarlarinikiga* “dostlarınınkine” (P 5/11), *Davronnikiga* “Devran’ın evine” (P 5/34).

1.2.2.1.1.16. +lab

İsimden fiil yapan +*la-* eki ile -*b* zarf-fiil ekinin birleşmesinden oluşan (Tolkun, 2021: 151) bu ek, sayı isimlerine gelerek bu isimlere “-*larca*” anlamı katar (Coşkun, 2014: 57): *yuz minglab* “yüz binlerce” (P 86/6).

“Tahmini miktar” ifade ederek zarf türünden kelimeler türetir (Yıldırım, 2012: 45): *haftalab* “haftalarca” (P 3/39) *oylab* “aylarca” (P 3/40).

1.2.2.1.1.17. +loq

Gabain, yer ve zaman bildiren bu eki +*la-g* şeklinde açıklar ve şu örnekleri verir: *başlağ* “başlangıç” (*baş* “baş”, *başla-* “başlamak”), *kışlağ* “kışla” (*kış* “kış”, *kışla-* “kışlamak, kışı geçirmek”), *yaylağ* “yaz geçirilen yer, yayla” (*yay* “yaz”, *yayala-* “yazlamak, yazı geçirmek”) (Gabain, 2000: 44).

*Dîvânü Luġâti 't-Türk'*te yer ve zaman bildiren isimler türettiğini belirten Nalbant, ekin isimden fiil yapan +*LA-* eki ile fiilden isim yapan -*g* ekinden oluştuğunu ifade eder (Nalbant, 2008: 73).

Bu ek, Özbek Türkçesinde de bir nesnenin bulunduğu yeri ifade eden isimler türetmektedir (Yıldırım, 2012: 46). Öz de ekin isimden fiil yapım eki olan +*la* ile fiilden isim yapım eki -*g* eklerinden oluştuğunu tarihi metinlere dayandırarak belirtmiş, ayrıca ekin ünlüsünün art damak /q/ sesinin etkisiyle yuvarlak /a/ (o) sesine döndüğünü ifade etmiştir (Öz, 1999: 82): *qishloq* “köy” (P 29/3).

1.2.2.1.1.18. +*li*

Eski Türkçeden beri yaygın olarak kullanılan bu ek, bir şeye sahip olma anlamında sıfatlar türetir (Coşkun, 2014: 58).

Gabain, +*IIG*, +*IUG* ekinin bir şeyle teçhiz edilmiş, bir şeye ait olmayı ifade ettiğini belirtir ve *tunliġ* “canlı” (*tın* “nefes, hayat, can”), *adalıġ* “tehlikeli” (*ada* “tehlike”) vb. örneklere yer verir (Gabain, 2000: 44-47).

Eski Türkçede +*IIG*, +*IUG* biçiminde iken Özbek Türkçesiyle yazılmış metinlerde Özbek Türkçesinin genel kurallarına aykırı olarak sonundaki /G/ ünsüzünü düşürerek kullanılır (Özkırımlı, 2007: 133): *maslahatli* “nasihatli” (P 42/34), *ayanchli* “hüzünlü, acıklı” (P 29/27), *mazmunli* “anamlı” (P 41/47), *shubhali* “şüpheli” (P 40/30), *tufayli* “dolayı, sebepli” (P 60/31), *sevimli* “sevimli” (P 333/5), *jozibali* “cazibeli” (P 51/43), *obro'li* “itibarlı, saygın” (CHY 187/3), *ardoqli* “hürmetli, şanlı” (CHY 112/2), *xavfli* “tehlikeli” (P 160/15), *paranjili* “peçeli” (CHY 87/19), *shekilli* “anlaşılan, görünüşe göre, galiba” (CHY 65/6), *tushunarli* “anlaşılır” (P 29/5), *chiroyli* “yakışıklı” (P 29/2), *talantli* “yetenekli” (P 160/3), *rutubatli* “nemli” (P 136/13), *farosatli* “akıllı, anlayışlı” (P 79/4), *munozarali* “tartışmalı” (P 103/20), *uch oyoqli* “üçayaklı” (P 136/2), *ongli* “bilinçli” (P 73/2), *kinoyali* “kinayeli, mecazlı” (CHY 66/1), *orqali* “yoluyla, vasıtasıyla, aracılığıyla” (CHY 115/1), *g'ururli* “gururlu” (CHY 102/3), *sababli* “bir sebepten kaynaklanan, sebepli” (P 330/6), *o'n minutli* “on dakikalık” (CHY 239/20).

1.2.2.1.1.19. +lik / +liq

Başlangıçtan beri Türkçenin belli başlı isimden isim yapım eklerinden biridir. Geçici ya da kalıcı isimler türetmektedir. Mahmud, çalışmasında ekin, ad, sıfat, sayı, zarf ve zamir gibi kelime türlerinden yeni adlar türettiğini, ancak en çok adlardan ve sıfatlardan yeni adlar türetmek için kullanıldığını belirtmiştir. *+lik* ekiyle yapılan adlar, hangi kelime türünden yapıldığına göre çeşitli anlamlar ifade ederler. Bu nedenle ekin birçok işlevi bulunmaktadır (Sayed Mahmud, 2012: 37).

Gabain, ekin soyut ve müşahhas isimler, sıfatlar yaptığını ve Moğolcada da durumun aynı olduğunu belirtir: *ağılık* “ambar, hazine” (*ağı* “mal, hazine”), *adgırlık* “hara” (*adgır* “aygır”), *yimişlik* “meyve bahçesi, bahçe” (*yimiş* “yemiş, meyve”), *kınlık* “hapisane” (*kın* “ızdırap, cefa”), *suwluq* “su kabı” (*suw* “su”) (Gabain, 2000: 44).

+lik ekinin etimolojisi ile ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır. Baskakov, *+lik* ekinin Uygur Türkçesindeki *liq* “dolu” kelimesinden gelebileceğini ifade etmiş, Ramstedt’in de bu görüşe katıldığı belirtilmiştir. W. Bang’a göre *+li* ekiyle birlikte *il-* fiilinden geldiği öne sürülmüştür (Öz, 1999: 8).

B. A Serebrennikov, *+lik* ekinin oluşumunda *+l* çokluk ekinin bulunduğunu ileri sürmüş ve özellikle bu ekin anlamının topluluk ifade ettiğini belirtmiştir. *+k*’nin çoğunluk ifade ettiğinin Türkologlar tarafından kabul edildiği, ekin topluluk, çokluk ifade eden varyantlarının Özbek Türkçesinde “bordik, keldik” örneklerinde görüldüğünü belirtmiştir (Öz, 1999: 8).

Ekin Özbek Türkçesindeki işlevleri incelenen romanlardan seçilen örnekler doğrultusunda aşağıda verilmiştir:

Meslek, iş isimleri türetir: *doktorlik* “doktorluk” (P 33/18), *nomzodlik* “adaylık” (P 33/12), *sovchilik* “görücülük” (P 63/2), *muallimlik* “öğretmenlik” (CHY 61/16).

Alet, eşya isimleri türetir: *diplomlik* “diploma” (P 27/46).

Zaman ifade eden kelimeler türetir: *daqiqalik* “dakikalık” (P 63/19), *keyinchalik* “daha sonra, sonradan” (P 61/22), *oylik* “aylık” (CHY 64/16), *soatlik* “saatlik” (P 101/4), *kunlik* “günlük” (P 12/10).

Soyut isimler türetir: *qarindoshlik* “akrabalık” (P 64/19), *yakdillik* “birlik” (P 64/20), *hayosizlik* “utanmazlık” (P 36/30), *mug’ambirlik* “kurnazlık, tilkilik” (P 36/29), (P 101/6), (P 103/44), *buzuqlik* “bozukluk, düzensizlik” (P 36/22), *borlig* “varlık” (P

42/10), *qiyinchilik* “güçlük, zoluk” (P 41/26), *vazminlik* “ağır olma” (P 40/31), *qarshilik* “karşılık” (P 44/2), *sovuqlik* “soğukluk” (P 40/47), *mumkinlik* “olasılık” (P 30/32), *mukammallik* “mükemmellik” (P 30/24), *sezgirlik* “duyarlılık” (P 62/24), *yo'qlik* “yokluk” (P 27/8), *xastalik* “hastalık” (P 60/30), *noqulaylik* “rahatsızlık” (P 62/21), *buzuqlik* “düzensizlik” (P 65/11), *olchoqlik* “alçaklık, aşağılık, rezillik” (P 265/2), *yomonlik*. “kötülük, fenalık” (P 112/15), *mehribonlik* “şevkatlilik” (CHY 112/38), *yigitlik* “delikanlılık, yiğitlik, gençlik” (CHY 210/6), *mutelik* “itaatlilik, uysallık, teslimiyetçilik” (CHY 87/27), *ochlik* “açlık” (CHY 73/9), *qashilik* “direniş, direnme; karşılık” (CHY 136/4), *masxarabozlik* “soytarılık” (CHY 60/7), *kamlık* “eksiklik, yetmezlik, yetersizlik” (CHY 61/15), *xo'rlık* “rezillik, aşağılama” (CHY 105/13), *osoyishtasizlik* “huzursuzluk” (CHY 73/2), *norozilik* “memnun olmama, hoşnutsuzluk” (CHY 83/3), *beboshlik* “kafasızlık” (CHY 83/9), *qaysarlik* “inatçılık, diklik” (P 183/15), *yalqovlik* “tembellik” (P 12/10), *yaxshilik* “iyilik” (CHY 79/1), *sovuqqonlik* “soğukkanlılık, sakinlik” (CHY 79/4), *yoshlik* “gençlik” (P 41/27), *ichkuyovlik* “iç güveyi” (P 33/12), *go'zallik* “güzellik” (P 27/23), *arzigulik* “değerli” (P 42/33), *tejamkorlik* “tasarruflu olma” (P 39/39), *nogironlik* “engelli” (P 27/43), *uyatchanlik* “utangaçlık” (P 27/8), *bepisandilik* “ilgisizlik” (P 22/29), *sarishtalik* “düzenlilik, temizlik” (P 22/21), *hamiladorlik* “hamilelik” (P 160/14), *sho'rlık* “tuzluluk, tuzlu olma, bir şeyin aşırı tuzlu olması” (CHY 28/23), *farovonlik* “bolluk, bereket” (P 103/4), *oilalik* “evlilik” (CHY 210/9), *balandlik* “yükseklik” (P 21/18), *uzaqlik* “uzaklık” (CHY 97/4), *bog'liq* “bağlı, ilgili, ilişkili” (CHY 235/17), *motamsarolik* “matem, yas” (CHY 236/31), *tinchlik* “barış, sessizlik” (CHY 80/1), *xayrixohlik* “iyilikseverlik” (CHY 239/9), *tamagirlik* “açgözlülük” (P 100/3).

Yokluk bildiren +siz ekiyle kullanılarak yine yokluk bildiren soyut adlar türetir (Sayed Mahmod, 2012: 38): *shafqatsizlik* “merhametsizlik” (P 29/4), *toqatsizlik* “güçsüzlük, katlanamama, sabırsızlık” (CHY 237/46), *imonsiz* “imansız” (CHY 131/5), *kimsasiz* “kimsesiz” (CHY140/7).

1.2.2.1.1.20. +(i)mtir

Jean Deny, /tr/ sesleri arasındaki // sesinin kaybolduğu ya da duyulamayacak kadar zayıfladığı için eki +mtrak şeklinde ele almış ve ekin /m/ > /n/ değişimi ile +in+tir+ak / +in+tir+ek şeklinde üç ekin birleşmesinden oluştuğunu belirtmiştir. Bu yapıdaki +In

ekinin vasıta hâli eki olduğunu ifade etmiş, *tır* unsurunu *tura-* “türemek, meydana gelmek, zahir olmak” fiiline bağlamıştır: *yeşil+in tır+ek* “yeşille meydana gelmiş, türemiş” (Yıldırım, 2011: 85).

Ercilasun, bu ekte bulunan /m/ sesinin Bulgar Türkçesindeki sıra sayı eki +m ile aynı olduğunu belirtmiştir. +*mtırAk* ekinin yapısında +m morfeminin dışında ayrıca +*tI* ve +*rAk* olmak üzere iki morfemin mevcut olduğunu belirtmiş ve +*tI* ekinin Köktürk metinlerinde bulunan *edgüti*, *katıgdı* kelimelerindeki eşitlik eki, +*rAk* ekinin de karşılaştırma eki olduğunu ifade etmiştir. +*mtIk* ekinde de +m dışında aynı +*tI* morfemi (eşitlik eki) vardır; sondaki +k nin ok pekiştiricinden gelmiş olabileceğini belirten Ercilasun, +*mtıl* ve +*mtir* eklerinin sonlarında bulunan l ve r seslerini pekiştirici unsur olarak kabul etmektedir (Ercilasun, 2007: 13).

Serebnennikov ve Gadjeva’ya göre, Türk yazı dillerinde belirtinin tamamlanmama derecesini ifade eden sıfatlar büyük bir grup oluşturmaktadır. Bu sıfat ekleri yapılarında tekrarlanan sesleri bulundurlar. Nadir hâllerde karşılaşılan /y/ ünsüzü göz ardı edilirse tekrarlanan sesler şunlardır: **q(k), l, m, r, s, t, ş, ç**. Bu ünsüzler /ı/, /i/ ünlüleri ile birleşebilir. Serebnennikov ve Gadjeva, sıfat eklerinin birbiri ardına gelme kuralını izah ederken +m sesinin başta olduğu diziyi **mq, mlq, ms, msk, mtq mtl, mtrk, mş** biçiminde belirtirler. Türk lehçelerindeki örneklerini de verdiği bu çalışmada Özbek Türkçesinde +*mtIr sarğimtir* “*sarımtrak*” biçiminde olduğunu ifade etmişlerdir (Demirez Güneri, 2017: 16).

Çağatay Türkçesinde renk isimlerinde küçültme işleviyle kullanıldığını dile getiren Eckmann, ekin +*mtul*, +*ımtul*, +*ımtül*, +*ımtül*, +*ümtül* biçiminde olduğunu belirterek şu örnekleri verir: *ağ+ımtul* “akça”, *kök+ümtül* “mavimsi”, *qara+mtul* “siyahımsı”, *kız+ımtul* “kırmızımsı”, *sarı+mtul* “sarışın”, *yaş+ımtul* “yeşilimsi” (Eckmann, 2013: 50).

Kincses-Nagy, bu ekin genellikle renk isimlerine gelerek türediği ismin temsil ettiği renge yakın, ancak ondan daha hafif derecede bir özellik belirten küçültme, azalma işlevlerinde kullanılan bir ek olduğunu belirtir (Kincses Nagy, 2012: 34).

Kononov, Özbek Türkçesindeki +*mtıl* ekinin +*mtir* yapısının varyantı olduğunu vurgular. Ekin etimolojisi ile ilgili olarak Räsänen’in araştırmalarına dayanarak +(i)m küçültme eki, -*ti* karşılaştırma işlevli bir ektir; +*r* ise +*rak*~ +*lAk* karşılaştırma-küçültme ekinin -*r*- ~ -*l*- parçasıyla aynı olan -*r*’dir şeklinde açıklar. Kononov’a göre

+*mtur*~+*mtul* ekinin işlevi Özbekçedeki +*iş* ekiyle aynı ve onun dengidir (Kincses Nagy, 2012: 35).

Yıldırım eki, Özbek Türkçesinde renk isimlerine gelerek benzerlik anlamlı isimler türeten ve işlek kullanımı olmayan bir ek olarak açıklar (Yıldırım, 2012: 47): *ko'kimtir* “mavimsi” (P 7/8).

1.2.2.1.1.21. +(u)n

Zeynep Korkmaz, isimlerden sıfat türeten vurgulu bir ek olan +(u)n eki için ses yapısı bakımından zaman isimlerinden zarf türeten vurgusuz +*In*/+*Un* ekiyle aynı olduğunu, ancak işlevleri bakımından birbirlerinden ayrıldığını belirtmiştir. +(I)n/+(U)n ekini alan isimler, Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine ve bazı çağdaş lehçelere yalın durumlarıyla değil, ekle kaynaşmış olarak geldikleri için ekin işlevinin kesin olarak belirlenemediğini ancak ekle kurulmuş sıfatların anlam yapısına bakıldığında +(I)n/+(U)n pekiştirme görevinde sıfat türeten küçültme eki olduğunu belirtmiştir. Örnek olarak boyun, uzun, yakın gibi kelimelere yer vermiştir (Korkmaz, 2019: 138). Coşkun, ekle ilgili Özbek Türkçesi çalışmalarında *üst+ü+n* “üstün”, *old+i+n* “önce, evvel”, *erk+i+n* “hür, özgür” örneklerini verir (Coşkun, 2014: 59).

1.2.2.1.1.22. +(i)nchi

Bu ek, genel Türkçede olduğu gibi Özbek Türkçesinde de asıl sayı isimlerinden sıra, derece sayıları türeten işlek bir ektir (Coşkun, 2014: 59): *birinchi* “birinci” (P 136/3), *o'ttizinchi* “otuzuncu” (CHY 56/6), *o'ttiz sakkizinchi* “otuz sekizinci” (CHY 67/42), *ikkinchi* “ikinci” (P 42/6), *yettinchi* “yedinci” (CHY 238/34).

1.2.2.1.1.23. +roq

Eski Türkçede karşılaştırma işlevli sıfatlar türeten (Ergin, 2013: 172) ekin yapı ve kökenine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ramstedt, bu ekin isimden fiil yapma eki +*ra* ve fiilden isim yapma eki -*g/-k* ekinin birleşmesinden oluştuğunu ileri sürer. A. M. Şçerbak, ekin Sibiryaya ve Altay Türkçelerinde yükleme olarak kullanılan ve “biraz, birazcık” anlamındaki *ārak* (*arak*, *arı*) kelimesinden geldiğini belirtmiştir (Öz, 1999: 517).

Deny, ekin kaynağını *irak* kelimesine bağlamıştır (Karaca, 2013: 224). Karaca, Türkçenin karşılaştırma eki olan *+rAk* ile zarf-fil eki *-ArAk*'ın edattan eklediğini belirterek bu edatın *ara + ok* gibi bir yapıdan geldiğini ifade etmiştir (Karaca, 2013: 224).

Karaca, doktora tez çalışmasında *+rak* ekini genişletme eki başlığı altında sıfat genişletme eki olarak ele almış ve ekin genellikle renk ve tat sıfatlarını karşılaştırma yaparak benzerlik, küçültme, derece, pekiştirme veya üstünlük anlamlarıyla genişlettiğini ifade etmiştir (Karaca, 2013: 224). Uygur, ekin Özbek Türkçesinde karşılaştırma yoluyla üstünlük bildirdiğini belirtmiş ve *oz+roq* “daha az”, *katta+roq* “daha büyük” örneklerini vermiştir (Uygur, 2008: 3).

Özbek Türkçesinde işlek bir kullanımı olan bu ek, fazlalık ifade eden karşılaştırma ve derecelendirme işlevli isimler türetmektedir (Yıldırım, 2012: 47): *betayinroq* “daha kararsız” (P 32/32), *yuksakroq* “daha yüksek” (P 56/29), *tezroq* “daha hızlı” (P 160/8), *kechroq* “daha sonra” (P 187/13), *nariroq* “daha uzak” (CHY 73/8), *soxtaroq* “daha modern” (P 331/26), *kamtarroq* “daha mütevazı” (P 331/26), *nariroq* “daha öte” (CHY 237/32). *aniqroq* “daha kesin” (P 245/1), *pasqamroq* “daha beter” (CHY 205/3), *yaqinroq* “daha yakın” (CHY 80/2), *panaroq* “daha fazla sığınak” (CHY 205/8), *yoshroq* “daha genç” (CHY 54/1), *noqulayroq* “daha kararsız” (CHY 54/2), *iliqroq* “daha ılık” (P 142/10).

1.2.2.1.1.24. +simon

Eski Türkçede benzetme işlevinde kullanılan *+sıg*, *+sig* ekinin sonundaki /G/ sesinin düşmesi ile ek *+sı*, *+si* şekline gelmiştir (Ergin, 2013: 170). Karluk grubunun bir diğer lehçesi olan Yeni Uygur Türkçesinde ekin *+siman* (*+simal*) biçiminde olduğu bilinmektedir. Demirez Güneri, ek için, “Bu ek Yeni Uygur Türkçesinde ve Anadolu Ağzlarında da görülen pekiştirme enklitiği *ma/me*’den genişlemiştir. *+sı*, *+sıU* eki ve *+mAn* eki ile birleşerek benzerlik ve mübalağa ifade etmektedir” açıklamalarında bulunur (Demirez Güneri, 2017: 17).

Bir nesnenin başka bir nesneye benzerliğini ifade eden sıfatlar türeten bu ekin kökeni ile ilgili farklı görüşler bulunmakta olup Demirez Güneri, *+simon* ekinin Türkçeye Farsçadan geçmiş “*sima*” kelimesinin n ve l ile genişlemiş bir biçimi olma olasılığının olduğunu belirtmiş. İki yapının ses ve işlevlerindeki benzerlik sebebiyle karışmış

olabileceğini ifade etmiştir (Demirez Güneri, 2017: 17). Tenişev bu ekin *sı- benzemek, andırmak* fiiline *-man* ekinin gelerek birleşmesinden oluştuğunu söyler (Sağlam, 2014: 117).

Gabain, ekin Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde de “gibilik, benzerlik” işlevi ile kullanılmakta olduğunu belirterek *külşig* “köle gibi, kul gibi” *begsig* “bey gibi, beye yakışır” örneklerini vermiştir (Gabain, 2000: 48).

E. Gulamov’a göre *sı* ve *+man* eklerinden oluşan *+sıy / +sig > +si* eki, herhangi bir özelliğin az olduğunu bildirmekte *+mon* eki ise benzerlik ifadesi taşımaktadır: *oltin+simon* “altın gibi, altına benzer”, *daraxt+simon* “ağaç gibi, ağaca benzer” (Öz, 1999: 155).

Özbek Türkçesinde benzerlik ve gibilik ifade eden bu ek için Buran ve Alkaya şu örneklerle yer verir: *tuxum+simon* “yumurtamsı”, *odam+simon* “insana benzer”, *oy+simon* “ay gibi”, *maymun+simon* “maymun gibi”, *tamchi+simon* “damlamsı” (Buran, Alkaya, 2014: 58). İncelenen romanlarda ekin bazı örneklerine rastlanmıştır: *tojiksion* “Taciklere benzer” (P 26/30), *kulchasimon anjir* “çörek gibi incir” (P 6/24).

1.2.2.1.1.25. +siz

Gabain, bu eki, “İsimden Sıfat Yapan Ekler” başlığı altında yokluk bildiren ek olarak açıklar: *yazuksuz* “günahsız” (*yazuk* “günah, suç”), *ağısız* “değersiz, malsız” (*ağı* “hazine, mal”) vb. (Gabain, 2000: 48).

Şerifoğlu, *+sız* eki ile ilgili olarak “bu eki alarak oluşan yeni söz, belli bir varlığa ad olabilen bağımsız bir söz değil, tek başına bir varlık veya kavrama ad olabilme özelliğine sahip olamayan görevli bir söz durumundadır” ifadelerini kullanmıştır (Şerifoğlu, 2015: 75).

Türkçenin bütün lehçelerinde işlek olarak görülen *+sIz* ekinin oluşumu ile ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır.

B. A. Serebrennikov ve Z. Gadjiyeva, ekin yokluk bildiren sıfatlar türettiğini dikkate alarak etimolojisinin de kendi anlamıyla ilgili olarak yapılmasının daha doğru olacağını belirtmiş ve *+sIz* ekinin birleşik bir ek olduğunu dile getirmiştir. Buna göre ekin *+s* ve *+iz* şeklinde oluştuğunu, *+s* ekini bir niteliğin az, yetersiz olduğunu ifade

eden bir ek olarak değerlendirirken *+iz* ekini ise küçültme anlamı taşıyan bir ek olarak değerlendirmişlerdir (Öz, 1999: 139).

Coşkun, yokluk, eksiklik gibi anlamlar ifade eden ve işlek olarak kullanımı bulunan bu ekin *+li* ekinin olumsuzu olduğunu belirtmiştir (Coşkun, 2014: 60). *+sIz* eki, incelediğimiz romanlarda da oldukça işlek bir biçimde kullanılmış ve yokluk bildiren sıfatlar türetmiştir: *o' rinsiz* “yersiz” (P 38/40), *hayosizlik* “utanmazlık” (P 36/30), *shafqatsizlik* “merhametsizlik” (P 29/4), *osoyishtasizlik* “huzursuzluk” (CHY 73/2), *egasiz* “sahipsiz” (P 59/7), *eshiksiz* “kapısız” (CHY 100/7), *oriyatsiz* “edepsiz” (CHY 38/16), *ordersiz* “emir olmadan” (P 42/44), *holsiz* “halsiz” (P 44/24), *ziyofatsiz* “ziyafetsiz” (P 22/47), *ko'ngilsiz* “gönülsüz, mutsuz” (P 18/46), *quvvatsiz* “güçsüz, kuvvetsiz” (CHY 28/23), *sifatsiz* “kalitesiz” (P 103/5), *tajribasiz* “deneyimsiz” (CHY 55/1), *irodasiz* “iradesiz” (CHY 197/2), *tovushsiz* “sessiz” (P 245/1), *unsiz* “sessiz, sözsüz” (P 245/1), *sepsiz* “çeyizsiz” (P 330/36).

1.2.2.1.1.26. **+(i)sh**

+ish eki nesnelere özelliklerini asıl durumlarından biraz az gösteren eklerdendir. Bu ek Özbek Türkçesinde renk bildiren sıfatlara gelerek o rengin daha açık olduğunu vurgular: *aq+i+sh* “akımsı”, *ko'k+i+sh* “mavimsi”, *sarg'+i+sh* < *sarıg'+i+sh* < *sarıq+i+sh* “sarımsı” (Coşkun, 2014: 60). Öztürk, *+ish* ekinin işlek bir kullanımı olmadığını, renk isimlerine eklenerek benzerlik işlevinde kullanıldığını belirtmiş ve *qizg'+ish* “kıızılımsı” örneğine yer vermiştir (Öztürk, 2012: 300). Renk isimlerinden benzerlik, yakınlık ifade eden sıfatlar türeten *+ish* ekinin Karluk grubu Türk lehçelerinde tespit edildiği görülmektedir (Sağlam, 2014: 119).

1.2.2.1.1.27. **+ta**

Sayı isimlerine gelerek miktar ve adet bildiren isimler türetir (Yıldırım, 2012: 48): *bitta* (< *bir+ta*) “bir tane” (P 3/10), (P 30/3), (P 13/4), (CHY 67/10), *ikkita* “iki tane” (CHY 87/36), *uchta-to'rtta taxtadan* “üç dört tahtadan” (P 21/26), *mingta* “bin tane” (P 331/44), *to'rtta* “dört tane” (CHY 150/6).

1.2.2.1.1.28. Alıntı Ekler

1.2.2.1.1.28.1. Ön Ekler

1.2.2.1.1.28.1.1. be+ (<Far. bî+)

Farsça olumsuzluk eki olan *bî+*, *+siz* eki ile aynı işlevde kullanılmaktadır. İsimlerin önüne eklenerek bir şeyin ya da bir özelliğin yokluğunu bildiren isimler türeten işlek bir ektir (Yıldırım, 2012: 49): *bebahra* “habersiz” (P 25/40), *befarq* “kayıtsız” (P 27/24), *bepisandilik* “ilgisizlik” (P 22/29), *beqarorlik* “kararsızlık, döneklık, değişkenlik” (P 3/40), *beixtiyor* “istemsiz olarak, istemeden” (CHY 234/4).

1.2.2.1.1.28.1.2. no+

Yokluk, olumsuzluk ifade eden sıfatlar türetir (Yıldırım, 2012: 50): *nomunosib* “uygunsuz” (P 61/21), *noma'qul* “makul olmayan, saçma” (CHY 39/11), *noinsof* “vicdansız” (CHY 38/16), *noto'g'ri* “hatalı, yanlış” (P 103/42), *nobud* “yok olmak; ölmek” (P 264/4), *noqulaylik* “uygunsuzluk; rahatsızlık” (P 331/25), *norozilik* “razı olmama, hoşnutsuzluk” (CHY 239/7), *noxolis* “ön yargılı” (P 100/3).

1.2.2.1.1.28.2. Son Ekler

1.2.2.1.1.28.2.1. +an

Dilimize Arapçadan girmiş olan sözcüklere eklenerek zarf türünden sözcükler türetir (Sayed mahmod, 2012: 54): *nisbatan* “nisbeten” (P 22/29), *takroran* “tekrarlı, defalarca” (P 95/2).

1.2.2.1.1.28.2.2. +ona

Genellikle kişileri bildiren veya kişilere özgü özellik ve nitelik bildiren isimlerden zarf görevli sözcükler türeten *+ona* eki, durum ve hareketin, kelime kökünde bildirildiği şekilde gerçekleştiğini ifade eder. Anlam açısından *+larcha* ekiyle türetilen zarflara yakın olduğu, insana özgü bir hareketin özelliğini belirtildiği sadece Farsçadan alınan kelimelere eklenmektedir (Sayed Mahmod, 2012: 54): *itoatkorona* “itaatkâr bir şekilde, uysal bir şekilde” (CHY 87/31).

1.2.2.1.1.28.2.3. +bon

Koruyan, muhafaza eden isimler türeten Farsça bir ektir (Yıldırım, 2012: 40): *soyabon* “şemsiye” (CHY 205/7).

1.2.2.1.1.28.2.4. +boz

“Oynatan, oynayan” anlamlı Farsça sıfat görevli olan bu kelime, Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır (Coşkun, 2014: 62). Öz, aynı şekilde Farsça *bâhten* “oynamak” mastarının emir şekli olan *+boz* ekinin hem alıntı hem Türkçe kelimelere eklenerek işi seven, alışkanlık hâline ketiren isimler türettiğini belirtir: *buyruq+boz* “emretmeyi çok seven kişi” (Öz, 1999: 95).

Ayrıca soyut isimlere eklenerek sürekli aynı davranışta bulunan kişiyi ifade eden isimler türetmektedir: *bachkana+boz* “çocukça davranan kişi”, *ishqı+boz* “seven, gönül veren kişi” (Öz, 1999: 95).

İsimlere gelerek oyun, seyir hareketini yapan kişiyi bildiren isimler türetir: *huqqa+boz* “hokkabaz”, *dor+boz* “cambaz” (Öz, 1999: 95). Romanlarımızda bir örneğine rastlanmıştır: *masxaraboz* “palyoça, soytarı, hilekâr, düzenbaz” (CHY 60/7).

1.2.2.1.1.28.2.5. +bin

Farsça *bakan*, *bakıcı* anlamlarında kullanılan kelime Özbek Türkçesinde isim türeten ek olarak kullanılmaktadır (Coşkun, 2014: 62): *xudbin* “egoist, bencil” (CHY 102/5).

1.2.2.1.1.28.2.6. +paz

Farsça pişirmek anlamına gelen *pohten* mastarının emir şekli olan *+paz* eki, Özbek Türkçesinde az işlek bir kullanıma sahiptir (Öz, 1999: 115). Yemek ve yiyecek isimlerine eklenerek, yemek hazırlama işiyle meşgul olan şahsı ifade etmektedir (Yıldırım, 2012: 40). “*palav+paz*, *kabab+paz*, *ash+paz*, *nan+paz*, *kulcha+paz*, *samsa+paz*” (Sayed Mahmod, 2012: 33). Romanlarımızda bir örneğiyle karşılaşılmıştır: *oshpaz* “aşçı” (P 210/3).

1.2.2.1.1.29.2.7. +don

Farsça kökenli bu ek, ismin ifade ettiği nesneyi koymaya, korumaya yarayan eşya, araç gereç isimleri türetmektedir (Yıldırım, 2012: 43): *xonadon* “hanedan, aile, sülale; ev” (P 330/3).

Ek aynı zamanda bir niteliğin bulunduğunu belirten sıfatlar da türetmektedir: *shodon* “mutlu, memnun, sevinçli” (CHY 158/2), *chandon* “kadar, her ne kadar; defa” (CHY 89/5), *gumdon* “derinlik” (P 191/1).

1.2.2.1.1.29.2.8. +dor

Anlam ve işlev bakımından *+li* ekiyle benzerlik gösterir. Tutan, sahip olan anlamlarında Farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılan *+dor*, mülkiyet bildirir, meslek isimleri ve sıfatlar: *amal+dor* “memur”, *ayb+dor* “suçlu”, *din+dor* “dindar”, *xabar+dor* “haberdar” vb (Coşkun, 2014: 63): *ma'nodor* “anlamalı” (P 60/39), *amaldor* “devlet memuru, memur” (CHY 187/3), *homilador* “hamile” (P 160/13), *zinador* “merdiven” (P 117/15), *vafodor* “sadık” (CHY 72/19), *zarbdor* “verimli işçi, insan gücünün üstünde çalışan işçi” (CHY 155/4).

1.2.2.1.1.29.2.9. +doz (<Far.dûz)

İsimlere ve sıfatlara gelerek, isimlerin bildirdiği nesnelere diken, hazırlayan ve bu konuda usta olan kişileri bildirmektedir: *etik+doz*, *doppi+doz*, *kohna+doz* (Sayed Mahmod, 2021: 32): *chavandoz* “atlı, binici” (P 25/1).

1.2.2.1.1.29.2.10. +goh

Farsça bir son ektir, yer isimleri yapar: *sayil+goh*, *karar+goh*, *manzil+goh* (Sayed Mahmod, 2012: 36). Öz, yer edatı olan bu ekin, alıntı kelimelere eklenerek yer isimleri yaptığını belirterek *orom+goh* “dinlenme yeri”, *bazm+goh* “eğlence yeri”, *ibadot+goh* “ibadet edilen yer” gibi örneklere yer vermiştir (Öz, 1999: 102): *qarorgoh* “karargâh” (CHY 60/15).

1.2.2.1.1.29.2.11. +gar/+gor/+kar/kor

Özbek Türkçesinde meslek ve yapanı bildiren isimler türeten Farsça bir son ektir. *cavob+gar* “sorumlu”, *xizmat+gar* “hizmetçi” *savda+gar* “tüccar” (Coşkun, 2014: 63).

Romanlardan ekle ilgili tespit edilen örnekler şunlardır: *gunohkor* “günahkâr” (CHY 112/34) *itoatkorona* “itaatkâr, uysal, saygılı” (CHY 87/31), *tayyorgarlik* “hazırlık, hazırlanma” (P 32/2), (P 79/29), *bastakor* “besteci” (P 86/11), *zargar* “kuyumcu” (CHY 66/7), *havaskor* “amatör, meraklı” (CHY 234/30).

1.2.2.1.1.29.2.12. +xona

Farsça “ev, mesken” anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılan *+xona*, yer isimleri yapar (Coşkun, 2014: 64): *yotoqxona* “yatahane” (P 43/12), *oshxana* “mutfak” (P 65/21), *molxona* “ahır” (P 49/1), *mashina yukxonasi* “araba bağı” (P 333/40), *pashshaxona* “sivrisinek gibi haşeratlıktan korunmak için kullanılan özel çadır, gölgelik” (CHY 64/10), *azaxona* “cenaze evi, yas evi” (CHY 236/29), *tug'uruqxona* “doğumhane” (P 329/22).

1.2.2.1.1.29.2.13. +xo'r

Farsça yiyen anlamında sıfat olan bu kelime, Özbek Türkçesinde isim ve sıfat türeten kelimeler yapar (Coşkun, 2014: 64): *merosxo'r* “miras kalan kimse, mirasçı” (CHY 238/2).

1.2.2.1.1.29.2.14. +iston (Far.+siton)

Yer ismi yapan Farsça son ektir. Mahmod, millet, milliyet, boy adlarını ifade eden kelimelere gelerek, milletlerin, milliyetlerin ve boyların yaşadıkları yeri; ülkeyi belirttiğini ifade etmiş ve *Türkiston*, *Özbekiston*, *Tacikistan*, *Türkmeniston*, *Tatariston*, *Başkurdiston* örneklerini vermiştir. *Qabriston* “mezarlık”, *güliston* “gül bahçesi” gibi yer adları da bu ek ile yapılmaktadır (Sayed Mahmod, 2012: 36): *qabriston* “mezarlık” (P 29/3), *go'riston* “kabristan” (CHY 236/34).

1.2.2.1.1.29.2.15. +iy (< +î Arapça nisbet eki)

Kononov, çok işlek bir ek olmadığını, Arapça alıntı kelimelerde bulunduğunu belirtmektedir (Öz, 1999: 184). Eklendiği kelimeyi sıfat yapar. Özbek Türkçesinde kısalan bu ekin sonunda kaybolan sesi telafi etmek amacıyla /y/ sesi türetilmiştir: *samimiy* “samimi” (P 64/42), *xorijiy* “yabancı, dış” (P 56/11), *milliy* “millî” (P 103/3), *maddiy* “maddi” (CHY 55/9), *jiddiy* “ciddi” (CHY 67/4), *tarixiy* “tarihi” (CHY 238/11), *nisbiy* “nispeten, oranla” (P 331/38), *siyosiy* “siyasi” (CHY 235/11).

2.2.2.1.1.29.2.16. +kash

Bu ek, bir işle uğraşan kişileri ya da kişilerin içsel eğilimlerini ifade eden Farsça kökenli bir ektir (Yıldırım, 2012: 45). Farsça “çekmek” anlamındaki *keşiden* fiilinin emir şekli olan *+kash* eki, Özbek Türkçesinde şahıs ve alet isimleri türetir: *qalam+kash* “kalemle yazan, yazar, şair”, *yalov+kash* “bayrak taşıyan kişi” gibi (Öz, 1999: 97): *aravakash* “yük taşıyıcı (motorsuz arabayla)” (CHY 97/3).

1.2.2.1.1.29.2.17. +noma

Farsça yazı anlamında bir isimdir. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılmaktadır (Coşkun, 2014: 65): *guvohnoma* “onay belgesi, sertifika, ruhsat” (P 179/4).

1.2.2.1.1.29.2.18. +vor

Özbek Türkçesinde benzetme ifade eder: *umidvor* “ümitli, iyimser” (CHY 238/28).

1.2.2.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

Fiil kök ve gövdelerine eklenerek yeni anlamlı kelimeler türeten bu ekler, fiil köklerine, isimden ve fiilden yapılmış fiil gövdelerine eklenmektedir. Fiilden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma eklerinden ve fiilden fiil yapma eklerinden sonra kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde isimlerin büyük bir bölümünü fiilden yapılmış isimler oluşturmaktadır (Coşkun, 2014: 66).

1.2.2.1.2.1. –a

Gabain, çok eski olan bu ekin eş sesli zarf-fiil eki olabileceğini düşünür. Bu ek için *öge* “şöhret” (*ög-* “övmek”), *kutada* (UII 86,38) “kadın adı” (*kut+ad-* “mesut olmak”) gibi örnekler verir (Gabain, 2000: 51). Özbek Türkçesinde bu ek kalıplaşarak fiilden isim yapma eki olarak görülür: *aylan-a* “halka, daire”, *tol-a* “dolu” (Coşkun, 2014: 66): *yana* “yine” (P 327/18).

1.2.2.1.2.2. -ak / -oq

Ergin, eskiden beri işlek olarak kullanılan ekin Eski Türkçedeki –*GAK* ekinden geldiğini belirtir. Türettiği isimler fiilin gösterdiği hareketi çokça yapanı, yapılanı ve hareketin yapıldığı yeri, aleti karşılar (Ergin, 2013:188).

Özbek Türkçesinde yer isimleri, araç gereç isimleri, eylemin ifade ettiği anlamı belirten, duygu ya da alışkanlığı anlatan sıfatlar türetir (Yıldırım, 2012: 51): *qorqoq* “korkak”, *yotoq* “yatak” (P 239/1), *uzoq* “uzak” (P 135/9).

1.2.2.1.2.3. -ar, -r

Aslında bir sıfat-fiil eki olan bu ek, kalıcı isimler, sıfat görevli kelimeler de türetir: *tushunarli* “anlaşılır” (P 29/5).

1.2.2.1.2.4. -ch, -(i)nch

Özbek Türkçesinde fiillerden duygu, aşırılık ifade eden isimler türetir (Coşkun, 2014: 68): *ayanch* “hüzünlü, acıklı” (P 29/27), *shoshilinch* “acil, acele” (P 21/24), *jirkanch* “iğrenç, tiksindirici, mide bulandırıcı” (P 169/3), *o'kinch* “pişmanlık, teessüf” (CHY 108/3).

1.2.2.1.2.5. -gak, -kak, -qoq, -g'oq

Gabain, Eski Türkçede çok sık kullanılmayan bu ekin “daima yapan” anlamı verdiğini belirtir. Gabain’in verdiği örneklerde ekin yuvarlak ünlülü şekilleri de görülmektedir:

içkek “vampir” (*iç-* “içmek”), *tirgük* “direk” (< *tire-güki tire-* “dirmek, desteklemek”) vb. (Gabain, 2000: 52).

Hacıeminoğlu, “Bu ek, bugünkü yazı dilimizde mevcut olan *-An* sıfat-fiil eki ile *-cl* isimden isim yapım ekinin anlamında fiillerden isim türetir.” açıklamasını yapar: *tezgek* < *tez-gek* “kaçan, çekingen” (DLT II, 289-7), *turğak* < *tur-ğak* “kapıcı, nöbetçi” (KB 608) vb. (Hacıeminoğlu, 2008: 19).

Özbek Türkçesinde fiillerden aşırılık yapan sıfatlar, araç gereç isimleri türetir (Yıldırım, 2012: 51), *bot-qoq* “bataklık”, *tirish-qoq* “çalışkan” *uyush-qoq* “uyumlu” gibi (Coşkun, 2014: 69): *uyg'oq* (< *udi-ğak*) “uyanık” (CHY 64/9).

1.2.2.1.2.6. -gan/-kan/-qan/-qon

Gabain, eki *-GIn*, *-KIn*, *-ğan* şekilleri ile ele alır ve *täzkin* (W 35) “mülteci” (*tez-* “kaçmak”), *tirgin* “kalabalık, dernek” (*tir-* “dermek, toplamak”), *bozğan* (MI 8, 10) “çekiç, basan” (*bas-* “basmak”) örneklerini verir (Gabain, 2000: 52).

Ana Türkçede sıfat yapma eklerinden biri olan *-qan*, *-ken* ekleriyle ilişkilendirilebilen ekin yönelme hâli eki *+ga* ve *+n* ekinin birleşmesiyle oluştuğu ifade edilir. Ekin sonunda bulunan *-n* eki, teklik birinci ve ikinci şahıs zamirlerindeki *n* unsuru ile karşılaştırılmıştır (Öz, 1999: 217): *bo'lgandek* “olan, olmuş gibi” (P 60/47), *bilgandek* “biliyor gibi” (P 22/20), *erishgan* “ulaşan” (P 333/6), *yuvilgan* “yıkanan” (CHY 117/32), *yotgan* “yatan” (P 46/27), *qilgandek* “yapan” (CHY 61/15).

Ek, bulunma hâli eki ile birlikte zarf-fiil eki oluşturur: *o'tirishganida* “oturduklarında” (P 39/3), *buyurganida* “istediğinde, buyurduğunda” (P 61/25).

1.2.2.1.2.7. -gich, -kich, -g'ich, -qich

Şçerbak, ekin önce mastar yapma eki olduğunu sonradan ad ve sıfat yapım eklerine dönüştüğünü belirtir (Öz, 1999: 208). Özbek Türkçesinde fiillere eklenerek fiil bildiren bir iş veya hareketi gerçekleştirmek için nesne adları türetir. *suz+gich* *süzgeç*”, *sava+gich* “*sopa*” (Sayed Mahmud, 2012: 34): *boshlang'ich* “başlangıç” (CHY 61/4).

1.2.2.1.2.8. -gir, -kir, -qir, -g'ir, -g'ur

Kotwicz ve Brockelmann bu ekin $-qı$ ve $+r$ eklerinin birleşmesiyle oluştuğunu belirtmişlerdir (Öz, 1999: 215). Özbek Türkçesinde işlek bir ek olmayıp aşırılık bildiren sıfatlar türetir (Yıldırım, 2012: 52): *yomg'ir* “yağmur” (P 103/2), (CHY 103/1), (CHY 96/5), *domangir* “hoşnutsuz, memnuniyetsiz” (P 189/1).

1.2.2.1.2.9. -(i)k, -(u)k, -(i)q, -(u)q

Eski Türkçeden beri işlek olan bu ek, fiillerden sıfat, soyut isim, alet ve nesne isimleri türetir. Tekin, $-(U)k$ ekinin fiil sonucu isimler ve nitelikler türettiğini belirtir: *barık* “bina, anıt-mezar” (BK K 14) < *barı-* “inşa etmek, yapmak”, *bedük* “büyük” (O 6) < *bedü-* “büyümek”, *artuq* “fazla, çok” (KÇ D 13) < *art-* “artmak, arta kalmak” vs. (Tekin, 2003: 90-91).

Gabain, $-K$, $-UK$ eki hakkında “Bu ekin manâ bakımından $-oğ$ ile yapılanlardan farkını kesin olarak tespit etmek mümkün değildir; bu ekle yapılan isimler, bazen edilgenlik, bazen yapılan işin sonucunu bildirir; sıfat olarak ise daha çok kullanılır.” açıklamasını yaparak *közünüq* “pencere” (*közün-* “görünmek”, *süzük* “temiz, arı” (*süz-* “süzme, temizlemek”) vs. örneklerini verir (Gabain, 2000: 54-58).

Necmettin Hacıeminoğlu, $-K$ ekinin fiilden sıfat, soyut isimler, alet ve eşya isimleri türeten çok işlek bir ek olduğunu belirtir: *aç-* “açmak”, *açuq* < *aç-u-k* “açık, açılmış” (DLT I, 64-22), *aksak* < *aksa-k* “topal, aksak” (KB 3238) vb. (Hacıeminoğlu, 2008: 20-21).

Özbek Türkçesinde fiillerden sıfat görevli kelimeler türeten işlek eklerdendir (Yıldırım, 2012: 53). $-i$ ünlüsüyle biten fiil kök ve gövdelerine $-q$ yapım eki geldiğinde kök ve gövdenin sonunda bulunan $/i/$ ünlüsünün yerini $/u/$ ünlüsü almaktadır. Yine aynı şekilde q yapım ekinin gelmesiyle $/a/$ ünlüsünün $/o/$ ünlüsüne döndüğü görülmektedir (Coşkun, 2014: 70): *buzuqlıq* “bozukluk, düzensizlik” (P 36/22), *o'lik* “ölü” (CHY 187/1), *chiziq* “çizgi” (P 136/3), *qiyshiq* “eğri, çarpık” (CHY 72/26), *bo'g'iq* “boğuk” (CHY 83/13), *uzaqlik* “uzaklık” (CHY 97/4), *iliq* “ılık” (P 331/3), *sovuq* “soğuk” (CHY 236/8), *qisiq* “kısık” (P 330/6), *issiq* “sıcak” (P 330/40), *klassik* “klasik” (P 86/5), *qattiq* “sert” (CHY 239/12), *tuzuk* “iyi, güzel” (P 332/8), *tilek* “dilek” (CHY 237/8), *buyruq* “buyruk, emir” (CHY 151/6), *tug'uruqxona*

“doğumhane” (P 329/22), *og'riq* “ağrı, acı, sızı” (CHY 200/3), *xunuk* “çirkin, kötü” (P 327/23), *kichik* “küçük, ufak” (CHY 91/2).

Araç gereç isimleri de türetmektedir: *qayıq* “kayık” (P 28/31), *tortiq* “hediye, takdir” (P 151/9).

1.2.2.1.2.10. –qa

Özbek Türkçesinde işlek bir ek değildir. Metinlerde bir örneğine rastlanmıştır: *qisqacha* “kısaca” (CHY 192/2).

1.2.2.1.2.11. –(i)m

Eski Türkçeden beri çok işlek olan bu ek, fiil isimlerini, geçişli fiillerin nesnesini, geçişsiz fiillerin öznesini işaret eden isimler türetir. Kimi zaman da nitelik ve ölçü bildiren isimler türetir (Teres, 2009: 235). Erdal, Eski Türkçede fiil kök ya da gövdelerine eklenen bu ekin genellikle iki heceli isimler türettiğini, bu ekle türetilen bir heceli tek örneğin *ye-m* üç heceli tek örneğin ise *tamiz-ım* olduğunu belirtir (Erdal, 1991: 290-291): *kiyim* “elbise, giyim, giysi” (P 31/5), *o'lim* “ölüm” (CHY 236/1).

1.2.2.1.2.12. -mas/-maslik

Olumsuzluk bildiren fiilden fiil yapma eki olan *-ma-* ve sıfat-fiil yapan *-s* ekinin birleşmesiyle oluşan bir ektir. Çoğunlukla fiillerden sıfat görevli kelimeler türetir. *-mas* ekiyle yapılan sıfatlar, kişi veya nesnenin fiilin ifade ettiği hareketin gerçekleşmemesi yönündeki niteliğini bildirir (Sayed Mahmod, 2012: 43).

İncelenen romanlarda *+lik* ekiyle birlikte kullanıldığı görülmüştür: *sevmaslik* “sevmeme” (P 41/46), *ko'rmaslik* “görmezlik, görmeme”(P 41/45), *yubormaslik* “göndermeme, göndermezlik” (P 32/12), *o'ylamaslik* “düşünmezlik, düşünmeme” (P 29/5), *ilashtirmaslik* “ilişmezlik, ilişmeme” (P 62/4), *ketmaslik* “gitmezlik, gitmeme” (P 62/15).

1.2.2.1.2.13. -mish

Aslında bir sıfat-fiil ekidir: *o'tmish yillar* “geçmiş yıllar” (P 29/3).

1.2.2.1.2.14. -(i)n

Eski Türkçeden beri oldukça işlek olan bu ekin yaptığı isimler, hareketin bitmesinden sonra ortaya çıkan ürünü, fiilin gösterdiği hareketi işleyeni, olanı ve yapılanı belirtir (Teres, 2009: 242).

Tekin, -*n* ekini “eylem sonucu adlar türeten ek” olarak açıklar. *Bulun* “tutsak, esir” (KÇ B 5) < *bul-* “elde etmek, ele geçirmek”, *kıyın* “ceza” (T 32) < *kıy-* “cezalandırmak”, *san* “sayı” (BK G 12) < *sā-* “saymak” vb. (Tekin, 2003: 92).

Gabain, yer yer sıfat yapan bu ekin seyrek kullanıldığını ifade eder. *Tütün* “duman” (*tüt-* “tutmek”), *tirin* “kalabalık, cemaat” (*tir-* “dermek, toplamak”) gibi (Gabain, 2000: 54).

Erdal bu ekin iki heceli isimler türettiğini, tek heceli örneğinin *san* ‘sayı’ olduğunu ifade eder (Erdal, 1991: 300): *kelin* “gelin” (P 63/36).

1.2.2.1.2.15. -(i)sh

Eski Türkçeden beri kullanılan, fiil isimleri yapan çok işlek bir ektir. Özbek Türkçesinde genellikle fiil kök ve gövdelerinden hareket bildiren geçici isimler yaparken kalıcı isimler yaptığı da görülür (Yıldırım, 2012: 55): *kelish* “geliş, gelme” (P 63/19), *ko’rsatishdek* “gösterildiği gibi” (P 44/2), *boshlanish* “başlanış” (P 38/4), *o’xshash* “benzer” (P 30/34), *qatnashchilar* “katılımcılar” (P 28/2), *qilish* “yapma, yapış” (P 27/33), *tutish* “tutuş, tutma” (P 61/1), *qo’yish* “koyuş, koyma” (P 61/3), (P 103/23), *tug’dirish* “doğurma” (P 61/2), *ivitish* “ıslatma, yumuşatma” (P 61/25), *yuborish* “gönderme, yollama” (P 22/45), *chiqish* “çıkış” (P 22/35), *o’tiraverish* “oturmak” (P 47/27), *kün kechirish* “gün geçiriş” (CHY 61/2), *yeyish* “yeme” (CHY 65/8), *uyg’otish* “uyandırma” (P 187/11), *o’tirish* “parti, oturma, oturma” (P 210/3), *zaharlanish* “zehirlenme” (P 103/25), *chirqillashi* “civıltısı” (CHY 103/3), *ko’ndirishga* “ikna etmeye” (CHY 137/2), *ketishni* “gidişi” (P 330/16).

Ek, kalıcı isimler de türetir: *qarash* “bakış” (P 27/8), *qurilish* “yapı, inşaat” (P 29/4).

1.2.2.1.2.16. -(u)v

Eylem ismini yapan mastar eki olarak kullanılan işlek bir ektir. Ünsüz kelimelerin yanında -*uv* biçiminde kullanılırken ünlülerin yanında -*v* biçiminde kullanılmaktadır.

Ünlü ile biten eklere eklendiğinde kelimenin sonunda bulunan /a/ ünlüsü /o/’ya, /i/ ünlüsü /u/’ya dönmektedir (Yıldırım, 2012: 55): *yaz+uv*, *kach+uv* (Seyad Mahmod, 2012: 39): *qarov* “bakım” (CHY 156/3), *ko’rkov* “korku” (CHY 237/12).

1.2.2.1.2.17. -(u)vchi

Bir işi veya sanatı kendisine meslek ya da uğraş olarak seçmiş kişileri ifade eden isimler türeten işlek bir ektir. -(u)v ve +chi ekinin birleşmesiyle oluşmaktadır (Sayed Mahmod, 2012: 31): *soluvchi* “kıran, kırıcı” (P 40/2), *orzıqtiruvchi* “yatıştırıcı” (P 22/28), *hayqiruvchilar* “çığlık atanlar” (P 103/7), *o’quvchi* “öğrenci” (CHY 235/12), *o’qituvchi* “öğretmen” (CHY 235/27).

1.2.3. Birleşik İsimler

Birleşik isimler, en az iki kelimedenden oluşan ve bu kelimelerin kendi kavramları dışında yeni bir kavramı karşılamak üzere, birleşik kelime kalıbına göre bir araya gelerek meydana getirdikleri isimlerdir (Korkmaz, 2019: 190).

Ergin, birleşik isim için “Bir nesnenin ismi olmak üzere yan yana gelen birden fazla ismin meydana getirdiği kelime grubu” tanımını yapar. Türkçedeki birleşik isimlerin hep özel isimler olduğunu belirten Ergin, *Afyonkarahisar, Mehmet Kaplan, Ahmet hamdi Tanpınar, Halide Edip Adıvar, Demirtaş, Taşdemir* gibi örneklere yer verir ve şu açıklamalarda bulunur: “Misallerde de görüldüğü gibi cins isimlerden yapılan birleşik isimler, birleşik kelime durumuna geçmektedir. Zaten cins isimlerden birleşik isim yapmak, Türkçede hemen hemen yok gibidir. Onlar da ancak has isim hâline gelmiş cins isimlerden yapılanlardır. Birleşik isim, aynı zamanda Türkçede yalnız has isimlerden yapılan kelime grubudur diyebiliriz.” (Ergin, 2013: 385-386).

Coşkun, *birleşik isim (qo’shma ot)* başlığı altında incelediği birleşik isimleri, en az iki kelimenin yeni bir anlam ifade etmek için birleşmesi ve kalıplaşmasıyla oluşan yapılar olarak tanımlamış, birleşik isimleri meydana getiren unsurların eksiz olduğunu belirtmiş ve birleşik isimleri; *bitişik yazılan birleşik isimler, ayrı yazılan birleşik isimler* olarak iki başlıkta ele almıştır (Coşkun, 2014: 207).

Romanlardan tespit edilen bazı birleşik isim örnekleri aşağıda verilmiştir.

1.2.3.1. İsim Tamlaması Yapısında Birleşik İsimler

ko 'zoynak “gözlük” (P 3/19), *qaynona* “kaynana” (CHY 3/4), *belbog* “kemer, kuşak” (CHY 236/24), *oshqovoq* “kabak, bal kapağı” (P 141/3), *qo 'lqop* “eldiven” (P 327/12).

1.2.3.2. Sıfat tamlaması yapısında birleşik isimler

ichkuyov “iç güveyi” (P 33/12).

1.2.3.3. İkileme yapısında birleşik isimler

biri-biri “birbiri” (P 163/4), *quda-sovchi* “dünür” (P 22/42), *xatti-harakat* “karakter, davranış, tavır” (P 169/3), *noz-ne'mat* “nimet, yiyecek ve içecek” (CHY 236/25), *taftish-tergov* “soruşturma” (P 135/6), *yo 'l-yo 'lakay* “yol boyunca” (P 327/12), *urf-odat* “adet, örf” (P 327/32).

1.3. Türlerine Göre İsimler

İsimler, evrendeki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek ya da tür olarak karşılayan sözlerdir. İsimleri, niteliklerine, dildeki görevlerine, şekil yapılarına, kullanılış yerlerine ve taşıdıkları diğer özelliklere göre birbirlerinden farklı biçimlerde sınıflandırmak mümkündür (Korkmaz, 2019: 229). Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçeleri üzerine yapılmış çeşitli gramer çalışmalarında isimler ve diğer kelime türlerinin farklı şekillerde sınıflandırıldığı görülür.

Eski Türkçede kelimelerin isimler ve fiiller olarak ikiye ayrıldığını belirten Şinasi Tekin, isim, sıfat, zamir, sayı sözleri, zarf ve edatları isim kategorisi içine dâhil eder (Tekin, 1992: 69-119).

Necmettin Hacıeminoğlu (2008: 29-112), *Karahanlı Türkçesi Grameri*'nde kelimeleri isimler, fiiller ve edatlar olarak sınıflandırıp sıfat, zamir ve zarfları isim türünden kelimeler olarak nitelendirir.

Karamanlıoğlu (1994: 60-116), kelimeleri isimler ve fiiller olarak iki ayrı başlık altında toplar; zamir, sıfat, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve sayı sözlerini “İsim” başlığı altında inceler.

Kelimeleri isimler, sıfatlar, sayılar, zamirler, zarflar, son çekim edatları, ön çekim edatları ve fiiller olarak sınıflandıran Eckmann (2013: 7-8, 146), edatları ise çeşitli fonksiyonlarda kullanılan çekimsiz bir kelime olarak tanımlar.

Ergin (2013: 216-218), kelimeleri anlam veya görev bakımından isimler, fiiller ve edatlar olmak üzere üç gruba ayırmış, isimleri ve fiilleri anlamlı kelimeler, edatları ise görevli kelimeler olarak nitelendirmiştir. Yani Ergin, isim adı altında toplanan kelimeleri isimler, sıfatlar, zamirler ve zarflar olmak üzere dört gruba ayırmıştır.

Kelimeleri isim ve fiil olarak iki sınıfa ayıran Banguoğlu (2000: 151-152), Fiil dışındaki kelime türlerini isim sınıfından sayar ve kelimeleri, isim, sıfat, zamir, zarf, takı (edat), bağlam (bağlaç), ünlem ve fiil olmak üzere sekiz gruba ayırır.

Gencan (1979: 144-145), dildeki bütün kelimeleri, dil bilgisi bakımından isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, bağlaç ve ünlem olarak sekize; cümledeki görevleri bakımından da temel kelimeler (isimler, fiiller), uydu kelimeler (sıfatlar, zarflar) ve söz ulakları (edatlar, bağlaçlar) olmak üzere üç gruba ayırır.

Bilgeğil (1984: 168), fiil dışındaki bütün kelimeleri isim soyundan kelimeler olarak belirtir. İsim soyundan gelen kelimeler içine; isim, sıfat, zamir, edat, bağlaç, zarf ve ünlemleri alarak yedi grupta sınıflandırır.

Aksan (1998: 84-85), kelime türlerini, isim, sıfat, zarf, zamir, edat, bağlaç, ünlem, fiil olmak üzere sekiz grupta sınıflandırır.

Korkmaz (2007: 7), *Grammer Terimleri Sözlüğü*'nde isimler için şu tanımları yapmıştır: “1. Canlı ve cansız varlıklara, çeşitli somut ve soyut kavramlara ad olan kelime türü... 2. Bir oluş ve kılış bildiren fiilin dışında kalan ve ad gibi çekilebilen kelime sınıflarının tümüne verilen ad; ad, sıfat, zamir, edat, bağlaç ve ünlemi içine alan geniş kapsamlı ad; ad soylu söz.”. Bu tanımlara bakarak Korkmaz'ın edat, bağlaç ve ünlemleri de isim grubuna dâhil ettiği görülür.

Karaağaç (2009: 28-47), kelimeleri söz dizimindeki işlevlerine göre ad, sıfat, zarf, zamir, eylem, edat, özel ad olmak üzere yedi grupta sınıflandırır.

Yapılan sınıflandırmalar dikkate alındığında kelimelerin üç farklı şekilde tasnif edildiği görülür: Birinci tasnifte kelimeler, isimler, fiiller ve edatlar olarak üç gruba ayrılıp isim ve fiiller anlamlı kelimeler, edatlar görevli kelimeler olarak nitelendirilir (Hacıeminoğlu, Ergin). İkinci sınıflandırmaya göre kelimeler isimler ve fiiller olarak ikiye ayrılıp edatlar da isim türü içine dâhil edilir (Bilgegil, Tekin, Banguoğlu). Üçüncü tür sınıflandırmada ise dildeki bütün kelimeler isim, fiil, zarf, zamir, edat, ünlem gibi gruplara ayrılarak değerlendirilir (Aksan, Gencan, Karaağaç).

Bu görüşlerden yola çıkılarak dildeki kelimeler, “Anlamlı Kelimeler” ve “Görevli Kelimeler” olmak üzere iki ana gruba ayrılır. İsimler ve fiiller, anlamlı kelimeler grubunda; edatlar ise görevli kelimeler grubunda yer alır. Geniş anlamı ile isimler, fiil dışında kalan anlamlı kelimelerin hepsi için kullanılır. Cümle içinde çeşitlerine göre farklı görevler üstlendikleri için bu kelime türlerini kendi aralarında sınıflara ayırmak ve her kelime çeşidini ayrı ayrı ele almak gerekir. Varlık ve kavramların adı olarak nesnelere karşılık gelen kelimelere dar anlamı ile isim; nesnelere niteleyerek ve belirterek karşılık gelen isimlere sıfat; nesnelere işaret etmek veya temsil etmek suretiyle karşılık gelen isimlere zamir ve durumları karşılık gelen isimlere zarf adı verilir. Böylece geniş anlamı ile isim altında toplanan kelimeler; isimler, sıfatlar, zamirler ve zarflar olmak üzere dört gruba ayrılır (Ergin, 2013: 217). Çalışmamızda da konumuz itibarıyla Uçkun Nazarov’un romanlarında geçen isimler, asıl isimler, sıfatlar, zamirler, zarflar ve sayı isimleri olarak beş başlık altında incelenmiştir.

1.3.1 İsimler (Asıl İsimler)

Evrendeki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek ya da tür olarak karşılık gelen sözler (Korkmaz, 2019: 229) olan isimler, aldığı eklere ve cümlede üstlendiği görevlere göre farklı işleyiş özellikleri kazanır.

1.3.1.1 İsim Çekimi

İsim çekimi, cümlenin çeşitli öğeleri arasında geçici anlam ilişkileri kurmak üzere isim ve isim türünden kelimelerin hâl eki alarak girdikleri çekimdir (Korkmaz, 2007: 58). Ek almamış kelime kök ve gövdeleri, duygu ve düşüncelerimizi ifade etmek için

yeterli değildir. Ek almamış bir kök veya gövde bir varlığı ve hareketi ifade eder. Kelimenin değişik durumlara girebilmesi, başka kelimelerle bağlantı kurabilmesi için çekim eklerinin kullanımına ihtiyaç vardır (Erdem Uçar, 2003: 21).

Çekim ekleri, kök ve gövdeye her türlü işleklik veren, kök ve gövdeyi tek başına bulunmak dışındaki her türlü durum ve münasebetlerini ifade etmek için işler hâle getiren eklerdir. Ergin'e göre bütün çekim ekleri, aynı derecede çekim eki özelliğine sahip değildir. Tam anlamıyla isim çekim eki olma özelliği gösteren ekler hâl ekleridir. Çünkü bu ekler, nesnelere ve hareketlerin çeşitli durumlarını, bağlantılarını, münasebetlerini ifade etmek için sonlarına geldikleri kelimeleri diğer kelimelerle ilişkilendirerek cümle oluşumunu sağlar. Böylece iyelik ekleri, çokluk ve soru eki işletme ekleri olarak adlandırılırken hâl ekleri isim çekim ekleri olarak adlandırılır. Ergin, isim çekim eklerini kelime grubunu veya cümleyi ayakta tutan ekler olarak ifade etmiştir (Ergin, 2013: 124-132). İsim çekim eklerinin Özbek Türkçesindeki kullanılış özellikleri ve işlevleri, Uçkun Nazarov'un romanlarından hareketle incelenmeye çalışılacaktır.

1.3.1.1.1 Çokluk

Çokluk kavramı, "isimlerde adet ifade eden gramer kategorisi" olan *sayı* kategorisi içerisinde değerlendirilir (Ergin, 2013: 127). Türkçede isimler, sayı bakımından *teklük* ya da *çokluk* bildirirler. İsim kök ve gövdelerinin tek bir varlık veya kavramı karşılayan çekimsiz şekli *teklük* ifade ederken birden fazla varlık veya kavramı karşılamak üzere çokluk eki almış şekli *çokluk* ifade eder. O hâlde çokluk eki, ismin karşıladığı nesnenin sayısının birden fazla olduğunu ifade eden ektir (Ergin, 2013: 128).

Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren görülen, özellikle Eski Uygur Türkçesinden itibaren yaygınlaşan *+lAr* eki, bugün bütün Türk lehçelerinde çokluk eki olarak kullanılır. Ekin etimolojisi ile ilgili farklı görüşler ileri sürülür. Bang'a göre ek, *ula-* "eklemek, bağlamak" fiilinin *-r* geniş zaman ekiyle genişlemesinden oluşmuştur. Baskakov'a göre ise *+lAr* eki *+lA-* isimden fiil yapma eki ile *-r* sıfat-fiil ekinin birleşmesinden oluşmuştur (Eraslan 2012: 126-127).

+lAr çokluk eki, isimler ile cümlenin öteki öğeleri arasında diğer işletme ekleri gibi ilişki kurmaz, işlev sınırı yalnızca eklendiği ismin sınırları içinde kalır, kapsam alanına

yalnızca isimlerin teklik biçimlerini alır. Bu bakımdan çokluk eki, işletme ekleri içinde kapsamı en dar olan ektir. Dolayısıyla cümlede iyelik, soru ve isim çekimi eklerinden önce gelir (Korkmaz, 2019: 275).

Özbek Türkçesinde isimlerde veya zamirlerde aynı türden birden çok varlığı ifade etmek için *+lar* eki kullanılır. Tek şekli olan ek, artlık-önlük uyumuna uymaz. Kapsamına sadece teklik biçimindeki isimler geldiğinden Özbek Türkçesinde de isim çekim ve işletme ekleri çokluk ekinden sonra gelir: *odamlar* “adamlar” (P 41/47), *oshnalarim* “tanıdıklarım” (P 22/47), *birodarlarim* “kardeşlerim” (P 22/46), *bular* “bunlar” (P 22/20), *dehqonlarimiz* “çiftçilerimiz” (P 103/1), *farzandlar* “çocuklar” (P 28/45), *kirpiklarini* “(onun) kirpiklerini” (CHY 72/29), *qo’shnilar* “komşular” (P 28/29), *nimalar* “neler” (P 22/35), *respublikalardan* “cumhuriyetlerden” (P 103/3), *sabablaridan* “sebeplerinden” (CHY 117/10), *terimchilarni* “toplayıcıları” (P 103/3), *ularni* “onları” (P 30/2), *ularnikiga* “onlarınkine” (P 30/34), *ovozalarga* “seslere” (P 42/4), *qoldiqlarini* “kalıntılarını” (CHY 103/3), *g’azallar* “gazeller” (P 86/11).

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de bulunma ve aitlik ekini almış isimlerden sonra gelebilir: *u tomondagilar* “o taraftakiler” (P 25/40), *uydagilarni* “evdekileri” (CHY 53/1).

Çokluk eki işaret zamirlerine geldiğinde zamirle ek arasına zamir n’sinin girmediği görülür: *bular* “bunlar” (P 3/1), *ularni* “onları” (P 30/2), *ularnikiga* “onlarınkine” (P 30/34), *ularga* “onlara” (P 103/22).

Özbek Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sayı sıfatlarının belirttiği isimlere çokluk eki gelmez, çokluk anlamı, sıfat görevindeki sayı ismi ile verilir. Aşağıdaki örnekte ise sayı sıfatının belirttiği isim çokluk eki almıştır. Ek, anlamı kuvvetlendirmek amacıyla kullanılmış olmalıdır:

Yo’ldan yigirma-o’ttiz qadamlar uzaqlikda... “Yoldan yirmi otuz adım uzaklıkta...” (CHY 97/4).

Genel Türkçede olduğu gibi Özbek Türkçesinde de ekin temel işlevi isimlere çokluk anlamı katmaktır. İncelenen romanlarda da ek, sık sık bu işleviyle kullanılmıştır.

Bu yerda rassomlar, rejissyorlar, artistlar, shoirlar bo’lishini... “Burada ressamalar, yönetmenler, artistler şairler olduğunu...” (P 117/18-19).

Bular ham go'yo shahardan mehmonlar kelishini bilgandek edi. “Onlar da sanki shahardan misafirlerin geleceğini biliyor gibiydiler” (P 22/20).

Chiroyli qizlar o'zlarining go'zalliklarini yahshi bilishadi. “Güzel kızlar kendilerinin güzelliklerini iyi bilirdiler” (P 27/31-32).

Shimolda, G'arbda portlar ko'p, dunyoning deyarli hamma mamlakatlaridan kemalar langar tashlashadi. “Kuzeyde ve batıda birçok liman var ve dünyanın neredeyse bütün ülkelerinden gemiler çapa atar” (P 56/9-11).

Shotursun qo'llarini devorga urib... “Şatursun ellerini duvara vurup...” (CHY 112/20).

Uning chiroyli qora ko'zlari... “Onun güzel siyah gözleri...” (P38/25).

Muassasalar har yili paxta terimiga chiqadi... “kurumlar her yıl pamuk hasadına çıkıyor...” (P 130/3-4).

Uydagilarni ko'rib ham kelaman. “Evdekileri görüp geliyorum.” (CHY 53/1).

Odamlar siyraklashgach, paranjiga o'raib Gulsum opa, Muqaddas va yana bir nechta ayol go'ristonga borib, tilovat qilib kelishdi. “Adamlar azalınca peçeye dolanıp Gülsüm abla, Mukaddes ve birkaç kadın kabristana gidip tilavet yaptılar.” (CHY 236/33-35).

Na qishloq sovetidagi, na rayon markazidagi mas'ul xodimlar tayin bir javob aytishmadi. “ne köy meclisinin sorumlu çalışanları ne de bölge merkezi tek bir cevap vermedi.” (CHY 239/23-24).

İsimlere abartma anlamı katar.

Uning yirik ko'zlarida vahima va mutelik alomatlari izg'ir edi “Onun kocaman gözlerinde panik ve suskunluk belirtileri vardı” (CHY 87/26-27).

Zaman bildiren sözcüklere eklendiğinde süreklilik anlamı katar.

Kechalari uyqingizdayam xo'rsinib chiqasiz. “Geceleri uykunuzda iç çekiyorsunuz” (CHY 65/11-12).

1.3.1.1.2. İyelik

İyelik ekleri, ismin karşıladığı nesnenin bir kişiye veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden işletme ekleridir (Ergin, 2013: 222). *İye* kelimesi de Eski Türkçede “sahip” anlamına gelen *idi* sözcüğüne dayandırılır. Günümüzde bu sözcük, Türkçenin çağdaş lehçelerinde, *ige, ege, ee, ie, yiye, ezi, i, eke, ike, iyka, iççi, eçe, es* şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. *İye* sözcüğüne *+lik* ekinin eklenmesiyle oluşan *iyelik* sözcüğü ise sahip olunan şeyleri işaret etmektedir (Kürüm, 2015: 77).

İsimler arasında bağlantı kuran iyelik ekleri, bir nesnenin *ben, sen, o, biz, siz, onlar* gibi şahıslara ait olduğunu, daha doğrusu o şahısların sahipliğini gösteren eklerdir. Bu eklerin teklik ve çokluk biçimleriyle şahıslara bağlı toplam altı türü vardır.” (Korkmaz, 2019: 276-277).

Türkçede isimlerin kök ve gövdelerine, teklik ve çokluk şekillerine gelebilen iyelik ekleri, hâl ve soru eklerinin ancak önünde bulunabilir. Bu eklerden sonra gelemmez. İyelik eki almış isimlerin cümledeki diğer kelimelerle bağlantı kurabilmesi için hâl eklerine ihtiyacı vardır (Erdem Uçar, 2003: 60).

Özbek Türkçesinde de benzer özellikler gösteren iyelik ekleri şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs: +(i)m

Teklik 2. şahıs: +(i)ng (Nezaket şeklinde +(i)ngiz eki kullanılır).

Teklik 3. şahıs: +i, +si

Çokluk 1. şahıs: +(i)miz

Çokluk 2. şahıs: +(i)ngiz

Çokluk 3. şahıs: +i, +si, +lari (Coşkun, 2014: 82).

Görüldüğü üzere teklik ve çokluk üçüncü şahıs iyelik ekleri ile birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinin bağlayıcı ünlüleri tek şekilli olup yuvarlak şekilleri yoktur. Bu da bu eklerin Özbek Türkçesinde ünlü uyumlarına uymadığını göstermektedir.

İyelik eklerinin Özbek Türkçesinde gösterdiği özellikler, Uçkun Nazarov’un incelenen romanlarından hareketle aşağıda açıklanmıştır.

1.3.1.1.2.1. Teklik 1. Şahıs İyelik Eki

Özbek Türkçesinde teklik 1. şahıs iyelik eki, ünlü ile biten isimlerden sonra +*m*, ünsüzle biten isimlerden sonra +(i)*m* biçimindedir: *og'zim* “ağzım” (CHY 28/10), *oshnalarim* “tanıdıklarım” (P 22/47), *oyim* “annem” (P 10/6), *boshim* “başım” (P 151/6), *birodarlarim* “kardeşlerim” (P 22/46), *dadam* “babam” (P 332/6), *gapimni* “sözümü” (P 151/7), *qadamim* “adımım” (P 333/3), *qizim* “kızım” (P 27/10), *qishloqiligim* “köylülüğüm, köylü olduğum” (P 333/35), *ko'zim* “gözüm” (P 187/11), *o'g'lim* “oğlum” (CHY 112/37), *sochimni* “saçımı” (P 95/4), *singlim* “kız kardeşim” (CHY 67/3), *nasibamni* “payımı” (CHY 186/8), *ishim* “işim” (CHY 186/14), *shunaqayam* “böyleyim” (CHY 102/1), *chog'imda* “çağımda” (CHY 235/21), *otam* “babam” (CHY 236/21), *bolam* “çocuğum” (CHY 178/1), *qulog'im* “kulağım” (CHY 234/22).

1.3.1.1.2.2. Teklik 2. Şahıs İyelik Eki

Özbek Türkçesinde teklik 2. şahıs iyelik eki, ünlü ile biten isimlere +*ng*, ünsüzle bitenlere +(i)*ng* biçiminde gelir: *xotining* “(senin) eşin” (P 13/4), *dadang* “(senin) baban” (P 328/14), *ukang* “(senin) kardeşin” (P 328/27), *qismating* “(senin) kısmetin” (P 330/11), *ering* “(senin) kocan” (P 330/11), *gaping* “(senin) sözün” (P 327/15).

Nezaket şekli +(i)*ngiz* biçiminde karşımıza çıkar: *Maqsadingiz nima?* “Amacınız ne?” (P 103/38), *ag'ringizni* “ağrınızı” (P 103/41).

1.3.1.1.2.3. Teklik 3. Şahıs İyelik Eki

Özbek Türkçesinde teklik 3. şahıs iyelik eki, ünlü ile biten isimlerden sonra +*si*, ünsüzle biten isimlerden sonra +*i* biçimindedir: *odobi* “adabı” (CHY 112/14), *aqli* “aklı” (P 27/25), *onasi* “annesi” (P 163/2), *onasing* “annesinin” (CHY 61/1), *ota onasi* “ana babası” (P 22/44), *bo'yi* “boyu” (P 3/12), *burni* “burnu” (P 3/13), *eridan* “eşinden” (P 46/27), *etagini* “eteğini” (P 160/5), *javobini* “cevabını” (P 63/36), *jussasi* “cüssesi” (P 3/12), *kallasi* “kellesi” (P 3/12), *qaynonasi va qizchasiga* “kaynanası ve kızına” (CHY 3/4), *kipriklerini* “kirpiklerini” (CHY 72/29), *lablari* “dudakları” (P 3/13), *o'zini* “kendini” (P 30/3), *soyasi* “gölgesi” (CHY 3/16), *ukasi* “kardeşi” (P 29/27), *yakshanba kuni* “pazar günü” (CHY 112/3), *yelkasi* “omzu” (P 27/3), *paranjisi* “peçesi” (CHY 67/7), *do'stларining aksariyati* “arkadaşarının çoğu”

(CHY 116/2), *o'g'lini* “oğlunu” (CHY 116/10), *sarosimasini* “şaşkınlığını” (CHY 96/1), *dadasi* “babası” (P 328/32), *fotorasmini* “fotoğrafını” (CHY 237/10), *hojati* “ihtiyacı” (CHY 237/18), *paltosi* “paltosu” (CHY 237/27), *xotini* “karısı” (P 264/10), *qaynotasining* “kaynatasının” (P 264/10), *ko'li* “kolu” (P 264/10), *boshi* “başı” (CHY 150/7), *familiyasi* “soyismi” (CHY 115/1), *tomonini* “tarafını, yönünü” (CHY 102/4), *manfaati* “menfaati” (CHY 102/4), *burchiga* “görevine, borcuna” (CHY 102/5), *afsusini* “üzüntüsünü” (P 169/4), *doktorlik dissertatsiyasi* “doktorluk tezi” (P 108/2), *jilmayotganini* “gülümsemesini” (P 108/2), *arzandasi* “sevgilisi” (P 207/7), *marosimi* “merasimi” (CHY 236/1), *ko'cha darvozasi* “sokak penceresi” (CHY 236/9), *bitta otasi* “bir tane babası” (P 241/1), *Majlis ahli* “Meclis üyeleri” (CHY 192/1), *pardozi* “makyajı” (P 330/14), *o'pkasi* “öfkesi” (P 330/14), *gunohi* “günahı” (P 330/26), *kolxoz raisi* “çiftlik reisi” (CHY 239/12), *meni* “beni” (P 327/30).

1.3.1.1.2.4. Çokluk 1. Şahıs İyelik Eki

Özbek Türkçesinde çokluk 1.şahıs iyelik eki, ünlü ile biten isimlerden sonra +*miz*, ünsüzle biten isimlerden sonra +(i)*miz* biçimindedir: *dadamiz* “babamız” (P 79/23), *dehqonlarimiz* “çiftçilerimiz” (P 103/1), *hammamiz* “hepimiz” (P 265/3), *milliy faxrimiz* “millî gururumuz” (P 103/4), *shimolimiz* “kuzeyimiz” (P 56/8), *jo'jabirday jonmiz* “tavuk yavrusu gibiyiz” (CHY 67/6), *o'z xalqimizni* “kendi halkımızı” (P 103/25-26), *hovlimiz* “bahçemiz” (P 328/15), *ilojimiz* “ilacımız” (P 330/12).

1.3.1.1.2.5. Çokluk 2. Şahıs İyelik Eki

Özbek Türkçesinde çokluk 2. şahıs iyelik eki ünlü ile biten isimlere +*ngiz*, ünsüzle biten isimlere +(i)*ngiz* şeklinde gelir: *og'zingiz* “ağzınız” (P 101/4), *ovqat yeyishingizning* “yemek yiyişinizin” (CHY 65/8), *gaplaringiz* “sözleriniz” (P 103/20), *kasalingiz* “hastanız” (CHY 65/4), *qiyofangiz* “görünüşünüz” (P 95/5), *ko'nglingiz* “gönlünüz” (CHY 65/11), *o'glingiz* “oğlunuz” (P 332/11), *rasmingizni* “resminizi” (P 95/3), *yaxshiligingizni* “iyiliğinizi” (CHY 79/1), *ro'zg'oringiz* “geçiminizi” (CHY 67/4), *kimlaringiz bor?* “kimleriniz var?” (CHY 67/39), *qilishingizni* “yaptığınızı” (CHY 186/7), *oyingizga* “ayımıza” (CHY 186/8), *do'xtiringiz* “doktorunuz” (CHY 66/2), *ko'zingiz* “gözünüz” (P 331/33), *ixtiyoringiz* “seçiminizi” (CHY 237/22),

og'zingizdan “ağzınızdan” (CHY 237/41), *ostingizda* “altınızda” (CHY 150/6) *adangiz* “babamız” (CHY 137/9), *paymoningiz* “anlaşmanız” (CHY 234/8).

1.3.1.1.2.6. Çokluk 3. Şahıs İyelik Eki

Bu ek Özbek Türkçesinde +*si*, +*i*, +*lari* biçimlerindedir.

Chiroyli qizlar o'zlarining go'zalliklarini yahshi bilishadi. “Güzel kızlar kendilerinin güzelliklerini iyi bilirlerdi” (P 27/31-32).

Qarindosh-urug'lari yo'qqi. “Akrabaları yok ki.” (CHY 156/1-2).

Kitop-daftar solingan to'rvalariga bir-ikki burda non, mayiz, parvarda tikiq qo'yar... “Kitap ve defter koyulan çantalarına bir-iki parça ekmek, kuru üzüm koyar...” (CHY 116/7-8).

Genel Türkçede olduğu gibi Özbek Türkçesinde de iyelik eklerinin temel işlevi aitlik, sahiplik ifade etmektir.

Oyimdand so'raylik-chi, - dedi Muyassarxon. “Annemden izin alalım dedi, Müyasserhan” (P 79/15).

Chiroyli qizlar o'zlarining go'zalliklarini yahshi bilishadi. “Güzel kızlar kendi güzelliklerini iyi bilirler” (P 27/31-32).

O'glingiz nikohdan o'tdi, dedi. “Oğlunuz nikâhtan vazgeçti, dedi.” (P 332/11).

Teklik 3. şahıs iyelik eki olan +*i*, sayı isimleri ve soru sözlerinin sonuna gelerek soru ve belirsizlik zamirleri oluşturur: *biri* “biri, birisi” (CHY 117/10), *qaysi* “hangi” (CHY 112/14).

Teklik 1. şahıs iyelik eki, *qiz* “kız”, *bola* “çocuk”, *og'ul* “oğul” gibi akrabalık bildiren sözcüklere eklenerek hitap bildirir (Öz, 1999: 407).

Qizim, dedi “Kızım, dedi” (P 27/10).

O'tir, o'g'lim, - dedi “Otur, oğlum, dedi” (CHY 112/37).

Kimi zaman iyelik ekleri, ilgi hâli ekinin görevini üstlenerek belirtme ifade eder: *uning yelkasi ortidan* “onun omzunun arkasından” (P 27/3).

1.3.1.1.3. Hâl

Hâl isimlerin fiillerle veya isimlerin isimlerle olan çeşitli münasebetlerini belirten bir gramer kategorisidir (Sev, 2007: 36). İsimler kelime grupları ve cümleler içinde diğer kelimelerle münasebeti sırasında, kurdukları ilişkinin türüne göre farklı hâllerde bulunurlar. İsimlerin, isimlerle, fiillerle ve edatlarla farklı münasebetleri olur. Bu münasebetleri sırasında ayrı ayrı hâllere girerler. İsimlerin içinde buldukları durumlara ismin hâlleri denir. Her hâl, her durum, farklı bir münasebet ifade eder ve her münasebet ifadesi için isim, farklı bir hâlde bulunur. İsimler, bu münasebetleri çoğunlukla ekli, bazen de eksiz olarak kurar. İsimleri farklı münasebetler için çeşitli hâllere sokan eklere *hâl ekleri* adı verilir (Ergin, 2013: 226).

Coşkun (2014: 84-87), Özbek Türkçesindeki ismin hâllerini *yalın hâl*, *ilgi hâli*, *yükleme hâli*, *yönelme hâli*, *bulunma hâli*, *çıkma hâli*, *vasıta hâli*, *eşitlik ve benzerlik hâli*, yön gösterme *hâli* ve *sınırlama hâli* olarak on grupta inceler. Öztürk (2012: 291-354), *ilgi hâli*, *yükleme hâli*, *yönelme hâli*, *bulunma hâli*, *çıkma hâli*, *vasıta hâli*, *sınırlama hâli* ve *eşitlik hâli* olmak üzere Özbek Türkçesinde sekiz hâlin varlığından söz eder.

Özbek Tili Grammatikası I. Tom Morfologiya, Hazirgi Özbek Adabiy Tili ve Özbek Tilining Ameliy Grammatikası adlı çalışmalarda ise ismin hâlleri altı grupta değerlendirilir: *bash kelishik* “yalın hâl”, *qaratqich kelishigi* “ilgi hâli”, *tushum kelishigi* “yükleme hâli”, *chikash kelishigi* “çıkma hâli”, *co'nelish kelishigi* “yönelme hâli” ve *orin kelishigi* “bulunma hâli” (Abdurahmanov; Şaabdurahmanov; Hacıyev, 1975: 191; Şaabdurahmanov; Askarova; Hacıyev vd. 1980: 225; Abdurahmanov; Rafiyev; Şadmankulova, 1992: 132).

Çalışmamızda, Özbek Türkçesinde hâl eklerinin gösterdiği özellikler, Uçkun Nazarov'un romanlarından hareketle açıklanmış ve eserlerdeki hâl ekleri on başlık altında incelenmiştir.

1.3.1.1.3.1 Yalın Hâl

Yalın hâl, ismin, karşıladığı nesne ve kendisine tâbi olan isim dışında hiçbir münasebet ifade etmeyen hâlidir. İsimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın hâlleridir (Ergin, 2013: 227).

Özbek Tili Grammatikası I Tom Morfologiya adlı çalışmada yalın hâl, sıfır ekli hâl olarak ifade edilir (Abdurahmanov; Şaabdurahmanov; Hacıyev, 1975: 191). *Hazirgi Özbek Edebiy Tili* adlı çalışmada bu hâl, kim, ne, nere sorularından birine cevap veren isimlerin hâli olarak açıklanır. Bu hâldeki isim sıfır eklidir (Şaabdurahmanov; Askarova; Hacıyev vd. 1980: 226).

Genel Türkçede olduğu gibi Özbek Türkçesinde de cümlenin öznesi yalın hâldedir. Ayrıca cümledeki hitap sözleri de yalın hâlde bulunur.

Bunaqa kelishgan yigitni kim orzu qilmaydi? “Böyle yakışıklı bir delikanlıyı kim istemez ki?” (P 160/3-4).

Ha, bo'yi mendan uzun “Evet, boyu benden uzundur” (P 39/22).

Xayriyat, elektr bor, bu ham bir o'chadi, bir yonadi “Hayret, elektrik var, bu da bir söner, bir yanar” (P 30/13).

Qozonga qara, qizim, dedi “Kazana bak, kızım, dedi” (P 27/10).

O'tir, o'g'lim, - dedi “Otur, oğlum, dedi” (CHY 112/37-38).

Zahro qirqqa kirganda u oltmish yoshli chol bo'lib qoladi. “Zehra kırk yaşına girdiğinde o altmış yaşında yaşlı bir adam olur” (CHY 55/4).

1.3.1.1.3.2. İlgi Hâli

İsmin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden hâlidir (Ergin, 2013: 228). Bu hâl, iki isim arasında kurduğu bağlantıyı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de ekli ve eksiz olarak iki şekilde yapar. Özbek Türkçesinde yaygın olarak kullanılan ilgi hâli eki *+ning* olup, ekin tek şekli mevcuttur. Yuvarlak ünlülü şekilleri bulunmamaktadır (Coşkun, 2014: 84; Yıldırım, 2012: 83; Şaabdurahmanov 1980: 227).

Bu yüzden ek artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uymaz: *bolaning jahli* “çocuğun öfkesi” (P 61/25), *hovlining chetida* “avlunun dışında” (CHY 3/12), *minnatdorchilik bildirishning bir usuli* “(ona) teşekkür etmenin bir yolu”, *shuning uchun* “onun için” (P 3/19), *uning ustiga* “onun üstüne” (P 22/45), *yo'lning narigi tomonidagilar* “yolun diğer tarafındakiler” (P 25/40), *do'stларining aksariyati*

“arkadaşarının çoğu” (CHY 116/2), *xolodilnikning nuri* “buzdolabının ışığı” (P 148/2).

Teklik birinci ve ikinci şahıs zamirlerinden sonra ek *+ing* biçiminde görülür: *mening* “benim” (P 101/3).

İlgi hâli eki *+ki* aitlik eki ile birlikte kullanıldığında ekin sonundaki /ng/ sesi düşer:

Chiroyi Yodgornikidan a'lo. “Güzelliği Yadigâr’dan daha ileri” (P 27/26), *o'zinikini* “kendininkini” (P 4/14), *institutda tanishgan yoru birodarlarinikiga* “enstitüde tanıştığı dostlarına” (P 5/11), *ikki og'ayni qovun-tarvuz olib Davronnikiga kirib borishdi* “İki arkadaş kavun karpuz alıp Devran’ın evine gittiler” (P 5/33-34).

Özbek Türkçesinde ilgi hâli eki, sık sık *+ni* eki ile de yapılır. Ancak incelenen romanlarda ekin bu şekline rastlanmamıştır.

Eksiz ilgi hâli belirtli ve belirtisiz olmak üzere ikiye ayrılır. Eksiz belirtili ilgi hâli, belirtilmiş iyelik ekleri üzerine ilgi hâli eki getirilmemesi durumudur. Bu yapılarda isim iyelik eki aldığı için belirlidir (Sev 2007: 120). Görünüş olarak yalın hâle benzese de söylenirken ekin varlığı hissedilmektedir: *uning yelkasi ortidan* “onun omzunun arkasından” (P 27/3-4).

Eksiz belirtisiz ilgi hâli, geleneksel dil bilgisinde “belirtisiz isim tamlaması” olarak adlandırılan kelime grupları oluşturur: *deraza yonidagi eshik* “pencerenin yanındaki kapı” (P 26/28), *suv ostida* “su altında” (P 21/19), *to'y zavqi* “düğün keyfi” (P 51/43), *yakshanba kuni* “pazar günü” (CHY 112/3), *dars bahonasida* “ders bahanesiyle” (CHY 116/4), *ko'cha darvozasi* “sokak penceresi” (CHY 236/9).

Aşağıdaki örnekte ise *bu* “bu” kelimesinin *+ning* ekine ihtiyacı açıkça hissedilmekle birlikte ekin kullanılmadığı görülmüştür:

Qudrat aka biolog sifatida bu nimaligini tushunadi. “Kudret ağabey bir biyolog olarak bunun ne olduğunu düşündü.” (P 69/44-45).

İlgi hâli ekinin Özbek Türkçesindeki temel işlevi, isimler arasında sahiplik, aitlik, ilgi bağı kurmaktır. İncelenen romanlarda da genellikle bu işleviyle kullanılmıştır.

Jasur kelinning javobini kutmay “Cesur, kelinin cevabını beklemeyip...” (P 63/36).

Zarifa xolaning uchala o'g'li, bitta ota-onadan bünyod bolishlariga qaramay, biri biriga mutlaqo o'xshashmaydi. "Zarife halanın üç oğlu da aynı anne babadan olsalar bile asla birbirlerine benzemiyordu." (P 3/10-11).

Barnoning ota-onasi qishloqda to'y qilmay, qizini berib yuborishga rozi bo'lisharmidi? "Berna'nın anne babası köyde düğün yapmadan kızlarını evlendirmeye razı olurlar mıydı?" (P 22/44-45).

Kecha ukasi bilan gaplashgach, Qudrat akaning ta'bi xiralashdi, dilida yot hislar tug'ildi. "Gece kardeşiyle konuştuktan sonra Kudret ağabeyin ruh hâli değişti, yüreğinde tuhaf hisler oluştu." (P 22/32-33).

Ma'sudning o'zi buni necha marta ko'rgan. "Mesud'un kendisi bunu birçok kez görmüştü." (CHY 117/25).

Uning chiroyli qora ko'zlari... "Onun güzel siyah gözleri..." (P38/25).

Hovlidan Ma'sud bilan ko'rishayotgan xotinining tovushi eshitildi. "Bahçeden Mesut ile görüşen eşinin sesi işitildi." (CHY 112/3-5).

Shu kuni agar tuman bo'lmasa, Barnoning rasmini chizgan bo'lar edi. "Eğer o gün sis olmasaydı Berna'nın resmini çizerdi." (P 136/8).

Barnoning qo'lidan nima kelardi? "Berna'nın elinden ne gelirdi?" (P 160/12).

Zahroning ota-onasi yo'q, yetim qiz ekan. "Zehra'nın annesi babası yok, yetim bir kızdır." (CHY 105/2-3).

Barnaning lozimchasi yo'q ekan "Berna'nın ihtiyacı yokmuş." (P 161/11-12).

Chiroyli qizlar o'zlarining go'zalliklarini yahshi bilishadi. "Güzel kızlar kendi güzelliklerini iyi bilirlir." (P 27/31-32).

Kuzning tiniq suviga yuzini chaydi... "Sonbaharın berrak suyunda yüzünü yıkadı" (CHY 39/7-8).

Ma'sudning o'sha o'rtoqlari hozir frontda, qon kechib yurishipti... "Mesud'un o arkadaşları cephede kan ağlıyor..." (CHY 116/13-14).

Bunga aralashimga dekanning nima haqqi bor? "Dekanın buna karışmaya ne hakkı var?" (P 286/2-3).

Alohidago'r qaziyimi, yoki marhumning yoniga qoyamizmi? “Ayrı bir yere mi yoksa merhumun yanına mı koyalım?” (CHY 237/12-13).

Bunda xotini va qaynotasining ko'li bor. “Bunda karısının ve kaynatasının eli var.” (P 264/10).

Zakovatning tovushsiz, unsiz g'alayoni, desa aniqroq bo'ladi. “Zakavat’ın sessiz, sözsüz galeyani, desek daha doğru olur.” (P 245/1).

1.3.1.1.3.3. Belirtme Hâli

Bu hâl, ismin geçişli bir fiilin etkisinde olduğunu gösteren hâlidir (Ergin, 2013: 228). *Hazirgi Zaman Özbek Edebiy Tili*’nde yükleme hâli (*tushum kelishigi*), cümledeki işten, hareketten etkilenen nesnenin içinde bulunduğu hâl olarak tanımlanır (Şaabdurahmanov; Askarova; Hacıyev vd. 1980: 231). Bu hâldeki isim, yüklem bildirdiği ve öznenin yaptığı işten etkilendiği için cümlede nesne görevindedir. Böylece bir belirtme işlevi yüklenmiştir. Burada isimden fiile değil, fiilden isme doğru bir etki, bir yükleme ve bir bağlantı söz konusudur (Korkmaz, 2019: 290).

İsimleri geçişli bir fiile bağlayan belirtme hâli, Özbek Türkçesinde ekli ve eksiz olarak iki şekilde yapılmaktadır. Ekli belirtme hâli çekiminde *+ni* eki kullanılır. Ek tek şekillidir. Dolayısıyla ünlü uyumları tam olarak işlemez. Ayrıca teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik eklerinden sonra *+n* biçimi de gelebilmektedir (Yıldırım, 2012: 84): *og'zidan nimalar chiqishini bilmaygan kishi* “ağzından çıkanı bilmeyen kişi” (P 22/35-36), *buni necha marta ko'rgan* “bunu kaç kez görmüş” (CHY 117/25), *gapimni inkor ham qilmayapsiz* “sözümü inkâr etmiyorsunuz” (P 151/7), *kelinning javobini kutmay* “gelinin cevabını beklemeden” (P 63/36), *qizini berib yuborishga* “kızını göndermeye” (P 22/44-45), *qo'lini yuvadi* “elini yıkadı” (P 3/30), *o'zini qayerga qo'yishni bilmas* “kendini nereye koyacağını bilmez...” (P 61/3), *sizni kutdim* “sizi bekledim” (CHY 64/15), *ularni bog'lab* “onları bağlayıp” (P 30/2), *uni oiladan badarg'a qilishni anglatar edi* “onu aileden kovmak anlamına geliyordu” (P 163/2), *uni qo'ldan chiqarmaslik* “onu elden çıkarmamak” (P 160/4), *rasmini olib keldim.* “resmini getirdim.” (CHY 237/9), *fotorasmini* “fotoğrafını” (CHY 237/10), *gulxanni* “şenlik ateşi” (CHY 103/4), *bizni kechirmaydi.* “bizi affetmeyecek.” (P 329/12).

Eksiz yapılan belirtme hâli çekimindeki isim, cümlede belirtisiz nesne görevindedir (Erdem Uçar, 2015: 42).

Bu oqshom ham o'choqqa o't yoqilmaydi. “Bu akşam da ocakta ateş yakılmayacaktı” (CHY 3/1).

Ikki qopgacha meva verar. “İki çuval kadar meyve verir.” (CHY 3/15).

Belirtme hâli eki, yüklem bildirdiği ve öznenin yaptığı işten etkilendiği için belirtme işlevi yüklenmektedir. Bu durumdaki isim, cümlede belirtili nesne görevindedir (Erdem Uçar, 2011: 213). Dolayısıyla ekin en temel işlevi belirtme ifade etmektir. İncelenen romanlarda da en çok bu işleviyle kullanılmıştır.

Bular ham go'yo shahardan mehmonlar kelishini bilgandek edi. “Sanki şehirden misafirlerin geleceğini biliyor gibiydiler.” (P 22/20).

Choyxonachi qo'lini sochiqqa artib, mehmonlar oldiga keldi, odob bilan ko'rishdi, joy ko'rsatdi. “Çaycı elini havluya silip, misafirlerin yanına geldi, onları kibarca selamladı, yer gösterdi.” (P 22/18-20).

Shunday maloikani payqashmadi? “Böyle bir meleği fark etmediler mi?” (P 27/28-29).

Ombor qurilishida allaqanday shafqatsizlik sodir bo'lganini g'urbat bilan o'ylamaslik mumkin emas edi. “Ambar inşaatında biraz merhametsizliğin olduğunu düşünmemek imkânsızdı.” (P 29/4).

Murodxo'ja aka yakshanba kuni Shotursunga oyog'ini uqalatib yotuvdi, hovlidan Ma'sud bilan ko'rishayotgan xotining tovushi eshitildi. “Muradhoja ağabey pazar günü Şatursun'a ayağını ovdururken bahçeden Mesud ile görüşen karısının sesi duyuldu.” (CHY 112/3-5).

Qaysi ota o'z farzandini chatoq yo'lga boshlagisi keladi, unga yomonlikni ravo ko'radi. “Hangi baba kendi evladının kötü yola gitmesini ister, ona kötülüğü reva görür.” (P 112/14-15).

Shotursun qo'llarini devorga urib... “Şatursun ellerini duvara vurup...” (CHY 112/20).

Rasmingizni chizmoqchiman, -dedi. “Resminizi çizmek istiyorum, dedi.” (P 95/2-3).

Ro'molchani yana taxlab cho'ntagiga soladi. "Mendilini tekrar katlayıp cebine koydu." (P 3/31)

Sattor akaning jannatdek uyi-hovlisi, sog'lom-bardam, chiroyli farzandlari bo'la turib, suv ostida qolib ketgan qishloqni, qabristonni, o'tmishni o'kinch, qayg'u bilan esladi "Sattar ağabeyin cennet gibi evi, avlusu, sağlıklı, güzel çocukları vardı, o su altında kalan köyü, mezarlığı, geçmişi pişmanlık, kaygı ile düşündü." (P 29/1-4).

Uzun sochini qirqtirdi. "Uzun saçını kestirdi." (P 333/31).

Ma'sudning o'zi buni necha marta ko'rgan. "Mesud'un kendisi bunu birçok kez görmüş." (CHY 117/25).

Hoshimjon borib pashshaxona etagini ko'tardi, dikirlab yotgan *Ozodani* qo'liga olib, bag'riga bosdi. "Haşimcan gidip sinekliği kaldırdı, Azade'yi eline alıp bağına bastı." (CHY 64/12-14).

Birga yermiz, deb sizni kutdim. "Birlikte yeriz diye sizi bekledim." (CHY 64/15).

Qudrat aka biolog sifatida bu nimaligini tushunadi. "Kudret ağabey bir biyolog olarak bunun ne olduğunu anlayabilir." (P 69/44-45).

Chiroyli qizlar o'zlarining go'zalliklarini yaxshi bilishadi. "Güzel kızlar kendi güzelliklerini iyi bilirler." (P 27/31-32).

Bunaqa kelishgan yigitni kim orzu qilmaydi? "Böyle yakışıklı bir delikanlıyı kim istemez ki?" (P 160/3-4).

Endi uni qo'ldan chiqarmaslik, etagini tutish kerak. "Şimdi onu elden çıkarmamak, eteğinden yakalamak gerek." (P 160/4-5).

Sochimni qirqtiray, keyin. "Saçımı gestireyim, sonra..." (P 95/4).

Yotoqxona holisindagi janjaldan keyin Yodgor yarim yildan ortiq u yerda qorasini ko'rsatmadi. "Yatakhanedeki kavgadan sonra Yadigâr yarım yıldan fazla orada görünmedi." (P 239/1-2).

Shu kuni agar tuman bo'lmasa, Barnoning rasmini chizgan bo'lar edi. "Eğer o gün sis olmasaydı Berna'nın resmini çizerdi." (P 136/8).

Fiiller, cümlede belli kurallara bağlı olarak yüklem olurlar. Bir fiil yüklem olurken isimlerin bazı hâl eklerini almasını ister. Fiillerin cümle içinde yüklem olabilmesi isme

gelen hâl ekleri ilede doğrudan ilgilidir. Çekimli bir fiilin bir cümlede hangi hâllerden etkilenecek yüklem olduğu dil terminolojisinde “istem (valenz)” terimiyle ifade edilir (Atacık, 2008:VIII). Özbek Türkçesinde fiillerle hâl ekleri arasındaki ilişki zaman zaman Türkiye Türkçesindeki gibi farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Türkiye Türkçesinde yönelme hâli ekli bir tamlayıcı isteyen *qara-* “bakmak” fiili, Özbek Türkçesinde aynı anlamda kullanılmasına rağmen genellikle yüklem hâli ekli bir tamlayıcı alabilmektedir (Erdem Uçar, 2011: 215). İncelenen romanlardan alınan aşağıdaki örneklerde de aynı durum söz konusudur:

Buni mo'jiza desa arziydi “Buna mucize dense olur” (P 7/6).

Yetti oylik tug'ilgan, deb kim aytadi, qarang tetikligini, -dedi... “Kim demiş yedi aylık diye, şunun canlılığına bakın!” (CHY 64/16-17).

1.3.1.1.3.4. Yönelme Hâli

Yönelme hâli, fiilin istikametini gösteren ve yaklaşma ifade eden (Ergin, 2013: 228), işin, hareketin yöneldiği nesneyi anlatan isimlerin içinde bulunduğu hâldir (Şaabdurahmanov; Askarova; Hacıyev vd. 1980: 236). Özbek Türkçesinde bu ek, sonu /k/ ile biten isimlere *+ka*, /q/ ile biten isimlere *+qa*, bu iki sesin dışındaki tüm ünsüz ve ünlülerden sonra *+ga* biçimindedir (Yıldırım, 2012: 85). Dolayısıyla ünsüz uyumuna uymaz. Artlık-önlük uyumuna da uymayan bu ek, isimlerin teklik, çokluk ve iyelikli şekillerine gelebilir: *bozorga olib borish* “pazara götürüş” (P 3/17), *bitta ota-onadan bünyod bolishlariga qaramay* “aynı ana babadan doğduklarına bakmadan” (P 3/10-11), *bizga* “bize” (CHY 105/5), *hech kimga* “hiç kimseye” (CHY 117/45), *qayerga* “nereye” (P 61/3), *qozonga qara* “kazana bak” (P 27/10), *kechga tomon* “akşama doğru” (P 63/18), *menga* “bana” (P 151/1), *ro'molchani yana taxlab cho'ntagiga soladi* “mendilini tekrar katlayıp cebine koydu” (P 3/31), *senga* “sana” (P 18/9), *shaharga ketsa* “şehre gitse” (P 63/18), *tepaga olib chiqdi* “tepeye alıp çıktı” (P 30/2), *unga* “ona” (P 151/8), *Zarifa opaga Xudo to'zim bersin* “Zarife ablaya Allah iyilik versin” (P 63/10), *oyimga aytaman* “anneme söyleyeceğim” (P 180/1), *yuziga* “yüzüne” (P 148/2), *yoniga* “yanına” (CHY 237/13).

Özbek Türkçesinde teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekleri ile yönelme hâli eki arasında zamir n'si gelmez (Bozkurt, 2005: 526): *tirnog'iga qarab* “tırnağına bakıp” (P 10/4),

yuziga qanday qaraydi “yüzüne nasıl bakacak” (P 163/4), *to'rvalariga* “çantalarına” (CHY 116/8).

Ancak bir örnekte *bu* zamiri ile yönelme hâli eki arasına zamir n'sinin geldiği görülür: *bunga* “buna” (P 99/1), (103/27), (P 286/2).

Yönelme hâli ekinin en önemli işlevi fiilin yerini, yönünü bildirmektir. İncelenen romanlarda da en çok bu işleviyle kullanılmıştır.

Aka-uka biri-birining yuziga qanday qaraydi? “Ağabey kardeş, birbirlerinin yüzüne nasıl bakacak?” (P 163/4).

Barno darhol ichkariga kirib ketdi. “Berno hemen içeriye girdi” (P 27/15).

Bu oqshom ham o'choqqa o't yoqilmaydi. “Bu akşam da ocağa ateş yakılmayacak.” (CHY 3/1).

Choyxonachi qo'lini sochiqqa artib, mehmonlar oldiga keldi. “Çaycı elini havluya silip misafirlerin yanına geldi.” (P 22/18-20).

Gulsum opa bir kosa yuvilgan qora gilos olib kirib stolga qo'ydi. “Gülsüm abla yıkanan bir kâse kara kirazı alıp masaya koydu.” (CHY 117/32-33).

Hovliga suv sepib, supurishga kirishdi. “Avluya su serpip süpürmeye başladı.” (P 46/27-28).

Hozir u qishloq suv ostida qolgan, yangisi ikki yuz-uch yuz quloch balandlikka ko'chib chiqqan bo'lib, yo'lning ikki chetiga joylashgan edi “Şimdi köy sular altında kalmış, yenisi iki yüz üç yüz kulaç yüksekliğe çıkmış, yolun her iki tarafına yerleşmişti.” (P 21/18-21).

Kechga tomon Sabohatxon opa eri yotgan xonaga kirdi. “Akşama doğru Sebahathan abla eşinin yattığı odaya girdi.” (P 332/7).

Tashib, omborga joylab olmasam, talon-toroj bo'lib ketardi. “Eğer taşıyıp ambara koymasaydım talan olup giderdi.” (CHY 64/7-8).

Botir Rustamov ichkariga otildi, bir zumda kiyinib, ko'chaga oshiqdi. “Batir Rüstemov içeriye atladı, bir anda giyinip sokağa fırladı.” (P 265/5-6).

Shotursun qo'llarini devorga urib... “Şatursun ellerini duvara vurup...” (CHY 112/20).

Gulsum opa darrov qiziga qaradi. “Gülsüm abla hemen kızına baktı.” (CHY 87/32-33).

İsmi “zaman” ve “süre” işlevi ile fiile bağlar (Erdem Uçar, 2011: 233).

Kechga tomon Sabohatxon opa eri yotgan xonaga kirdi. “Akşama doğru Sebahathan abla eşinin yattığı odaya girdi” (P 332/7).

Zahro qirqqa kirganda u oltmish yoshli chol bo'lib qoladi. “Zehra kırk yaşına girdiğinde o altmış yaşında yaşlı bir adam olacak” (CHY 55/4).

Yönelme hâli eki, fiilin yöneldiği, ilişkili olduğu varlığı belirtir.

O'zlari qarovga muhtoj. “Kendileri bakıma muhtaç.” (CHY 156/3).

Ko'ksidan itarsang, dushmanga aylanadi “Göğsünden ittiğinde düşmana dönüşür” (P 151/1).

Ichkarida yotgan eridan birrov xabar oldi-da, hovliga suv sepib, supurishga kirishdi. “İçeride yatan kocasından bir haber aldı ve avluya su serpip süpürmeye başladı.” (P 46/27-28).

Vasıta ifade eder.

Kuzning tiniq suviga yuzini chaydi... “Sonbaharın berrak suyu ile yüzünü yıkadı” (CHY 39/7-8).

Shuni qaynonasi va qizchasiga bo'lashib berdi. “Bunu kaynanası ve kızı ile paylaştı.” (CHY 3/4).

Uning ko'zlari yoshga to'lgan “Gözleri yaşla dolmuştu” (P 333/42).

Birga dars qilishgan “Birlikte ders yaptılar” (CHY 116/2).

Yönelme hâli eki, fiilde belirtilen durumun yalnız bir varlığa özgü olduğuna işaret ederek içinlik, mahsusluk bildirir.

Senga nima, dedi, Quدرات aka ichida “Sana ne, dedi içinden Kudret ağabey” (P 18/9-10).

Jasur bilan Yodgorga bir oilada bo'lish mutlaqo mumkin emas. “Cesur ile Yodgor için aynı ailede olmak kesinlikle mümkün değildir.” (P 163/3).

Qaysi ota o'z farzandini chatoq yo'lga boshlagisi keladi, unga yomonlikni ravo ko'radi. “Hangi baba kendi evladının kötü yola gitmesini ister, ona kötülüğü reva görür?” (CHY 112/14-15).

Fiilde ifade edilen durumun sebebini bildirir.

Fotihaga qo'l ochdi “Dua için ellerini açtı” (CHY 112/38).

1.3.1.1.3.5. Bulunma Hâli

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi içinde cereyan ettiğini gösteren, böylece bir bulunma ifade eden isimlerin hâlidir (Ergin, 2013: 234-235). Bu ek, fiilde belirtilen iş, hareket veya durumun gerçekleştiği yeri, zamanı, gerçekleşme amacını, sebebini ifade eder (Abdurahmanov; Şaabdurahmanov; Hacıyev, 1975: 242; Şaabdurahmanov; Askarova; Hacıyev vd. 1980: 239).

Özbek Türkçesinde bulunma hâli eki *+da* olup ek tek şekillidir. Ünsüz uyumuna uymayan bu ek, isimlerin teklik, çokluk ve iyelikli şekillerine gelebilir (Yıldırım, 2012: 86): *bizda* “bizde” (P 13/4), *cho'ntagida* “cebinde” (P 3/23), *qishloqda to'y qilmay* “köyde düğün yapmayı” (P 22/44), *o'zida* “kendinde” (P211/1), *bahorda* “baharda” (P 142/3), *yerda* “yerde” (CHY 80/2).

Bulunma hâli ekinden sonra aitlik eki gelebilir: *atrofdagilar* “etraftakiler” (CHY 87/16), *yonidagi eshik* “yanındaki kapı” (P 26/28), *yo'lning narigi tomondagilar* “yolun öteki tarafındakiler” (P 25/40), *uydagilarni* “evdekileri” (CHY 53/1), *orqasidagi* “arkasındaki” (CHY 96/1), *dahlizdagi* “koridordaki” (P148/1), *yuqarisidagi* “üstündeki” (P 331/18), *dilidagi* “gönlündeki” (P 331/21), *konvertdagi* “zarftaki” (P 142/2), *sovetidagi* “Sovyet Birliğindeki” (CHY 239/23), *chorrahadagi* “kavşaktaki” (P 135/9).

Özbek Türkçesinde teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekleri ile bulunma hâli eki arasında zamir n'si gelmez: *cho'ntagida* “cebinde” (P 3/23), *tomonida* “tarafında” (P 37/7), *tarzida* “tarzında” (P 27/10), *maktabida* “okulunda” (CHY 110/2), *qabr tepasida* “mezarın başında” (P 130/1), *o'rtalarida* “ortalarında” (CHY 238/16), *qornida* “karnında” (CHY 239/26).

Bulunma hâli ekinin temel işlevi yer bildirmektir. İncelenen romanlarda da daha çok bu işleviyle kullanılmıştır.

Bu yerda rassomlar, rejissyorlar, artistlar, shoirlar bo'lishini... “Burada ressamilar, rejisörler, artistler, şairler olduğunu...” (P 117/18-19).

Hey! Bu hovlida hech kim bormi? “Hey! Bu bahçede hiç kimse var mı?” (P 65/23).

Ko'chaning narigi tomonida Yodgor ko'rindi “sokağın diğer tarafında Yadigâr göründü” (P 37/6-7).

O'zbeklarda munaqa odat bo'lmagani uchun nomi ham yo'q. “Özbeklerde böyle bir âdet olmadığı için adı da yok.” (P 69/31-33).

Shaharda yoru birodarlarim, Afg'onda birga xizmat qilgan oshnalarim bor “Şehirde dostlarım, kardeşlerim, Afganistan'da birlikte iş yaptığımız tanıdıklarım var.” (P 22/45-47).

Ma'sud bu yerda “Mesud burada” (CHY 117/3).

Shimolda, G'arbda portlar ko'p, dunyoning deyarli hamma mamlakatlaridan kemalar langar tashlashadi. “Kuzeyde ve batıda liman çok, dünyanın neredeyse bütün ülkelerinden gemiler çapa atıyor.” (P 56/9-11).

Tashqarida qor yog'ar “Dışarıda kar yağıyor” (P 187/29).

Fiilin yapılış şeklini, tarzını, hangi durumda gerçekleştiğini ifade eder.

Jasur ikki o't orasida qolgandek bo'ldi “Cesur iki ateş arasında kalmış gibiydi” (P 183/15-16).

Ne-ne mashaqqat bilan dehqonlarimiz yotishtirgan hosil yomg'irda, qorda qolib chirib ketaversinmi? “Çiftçilerimizin ne zorluklarla yetiştirdiği ürünleri yağmurda, karda kalıp çürüsün mü?” (P 103/1-2).

Qozonga qara, qizim, dedi Sattor aka iltimos tarzida qiziga yuzlanib. “Kazana bak, kızım, dedi Settar ağabey rica tarzında kızına bakarak.” (P 27/10).

Talaba sifatida qatnay boshladi “Öğrenci sıfatıyla katılmaya başladı” (P 333/8-9).

Murodxo'ja aka bo'g'iq tovushda va bir ozdan so'ng hovliga tushdi. “Murathoca ağabey biraz sonra boğuk bir sesle bahçeye indi” (CHY 83/13-14).

Bir umr hasratda o'tasiz “Bir ömür hasret çekerek kalacaksınız” (CHY 136/1).

Fiilin yapıldığı zamanı, süreyi ifade eder.

Bir zumda kiyinib, ko'chaga oshiqdi. "Bir anda giyininip sokağa fırladı." (P 265/5-6).

Ikki soatda rasm bitdi "Resim iki satte bitti" (P 136/5).

Qudrat aka biolog sifatida bu nimaligini tushunadi. "Kudret ağabey bir biyolog sıfatıyla bunun ne olduğunu anlayabilir." (P 69/44-45).

O'ttizinchi yillar boshida quloq qilingan "Otuzların başında duyulmuş" (CHY 56/6).

Mayor o'ttiz to'qqiz yoshda edi. "Binbaşı otuz dokuz yaşındaydı." (CHY 55/3).

Marhamat, malol kelmasa, toshni olib qo'ying, bahorda o'rnatamiz. "Lütfen, zahmet olmazsa taşı alıp götürün, baharda yerleştiririz." (P 142/2-3).

"İçinde olma", "içinde bulunma" ifade eder.

Jasur bilan Yodgorga bir oilada bo'lish mutlaqo mumkin emas. "Cesur ile Yedigâr'ın aynı aile içinde olması kesinlikle mümkün değil." (P 163/3).

Bulunma hâli eki –gan sıfat-fiil eki ile birlikte zarf-fiil eki oluşmasını sağlar.

Zahro qirqqa kirganda u oltmish yoshli chol bo'lib qoladi. "Zehra kırk yaşına girdiğinde o altmış yaşında yaşlı bir adam olacak." (CHY 55/4).

1.3.1.1.3.6. Çıkma Hâli

Çıkma hâli, kelime gruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını ifade eden ismin hâli olarak tanımlanır (Ergin, 2013: 235). Bu ek, işin, hareketin çıkış noktasını yer, zaman, kaynak, sebep, karşılaştırma bakımlarından tamamlayarak ifade eder (Şaabdurahmanov; Askarova; Hacıyev vd. 1980: 233). Özbek Türkçesinde çıkma hâli eki de tek şekillidir: +dan. İsimlerin teklik, çokluk ve iyelikli şekillerine gelebilen bu ek, ünsüz uyumuna da artlık-önlük uyumuna da tam olarak uymaz (Yıldırım, 2012: 87): *og'zidan* nimalar chiqishini "ağzından neler çıktığını" (P 22/35), *bitta ota-onadan* bünyod bolishlariga qaramay "aynı ana babadan doğduklarına bakmadan" (P 3/10-11), *bundan* "buradan" (P 25/40), *eridan* xabar oldi "eşinden haber aldı" (P 46/27), *qoyadan* pastga tashladi "kayadan aşağı bıraktı" (P 30/3), *ko'ksidan* itarsang "göğsünden itersen" (P 151/1), *mendan* "benden" (P 39/22), *mundan* "bundan" (P 151/7), *undan* "ondan" (CHY 112/14), *uning yelkasi ortidan* osilib tushgan "onun omzunun arkasından sarkan" (P 27/3), *sizdan* "sizden" (P 103/46), *qishloqdan* "köyden" (P 330/17).

Özbek Türkçesinde teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekleri ile çıkma hâli eki arasında zamir n'si gelmez: *og'zidan* “ağzından” (P 22/35), *eridan* “eşinden” (P 46/27), *ko'ksidan* “göğsünden” (P 151/1).

Ancak incelenen romanlarda zamir n'sinin geldiği bazı örnekler görülmüştür. Bu örneklerin ikisinin de zamir olması dikkat çekicidir: *bundan* “buradan” (P 25/40), *mundan* “bundan” (P 151/7).

Çıkma hâli eki, romanlarda en çok temel işlevi olan bir oluş ve kılışın çıkış noktasını ve hareketin başlangıç noktasını bildirme işleviyle kullanılmıştır.

Bular ham go'yo shahardan mehmonlar kelishini bilgandek edi “Sanki bunlar şehirden misafirlerin geleceğini biliyor gibiydiler” (P 22/20).

Endi uni qo'ldan chiqarmaslik, etagini tutish kerak. “Şimdi onu elden çıkarmamak, eteğini tutmak gerek.” (P 160/4-5).

Ko'ksidan itarsang, dushmanga aylanadi, “Göğsünden itersen düşmana dönüşür” (P 151/1).

Tramvaydan tushganidan keyin labini bir oz qizartiradi, kipriklerini qayirib bo'yaydi “Tramvaydan indikten sonra dudaklarını biraz kızartır, kirpiklerini kıvrıp boyardı” (CHY 72/29-30).

Nihoyat yo'ldan yigirma-o'ttiz qadamlar uzaqlikda... “Nihayet yoldan yirmi-otuz adım uzaklıkta...” (CHY 97/4).

Fiilin yerini ve yönünü gösterir.

Murodxo'ja aka yakshanba kuni Shotursunga oyog'ini uqalatib yotuvdi, hovlidan Ma'sud bilan ko'rishayotgan xotining tovushi eshitildi. “Muradhoca ağabey pazar günü Şatursun'a ayağını ovdururken bahçeden Mesut ile görüşen karısının sesi duyuldu.” (CHY 112/3-5).

Men uydan keta olmayman. “Ben evden ayrılamam” (P 331/47).

Fiilin sebebini ifade eder.

Yoki biron narsadan ko'nglingiz to'lmagan joyi bormi? “Herhangi bir şeyden dolayı hoşnut olmadığınız bir durum mu var?” (CHY 65/10-11).

Aşağıdaki örnekte bu işlevini sıfat-fiil eki ile birlikte zarf-fiil oluşturarak yerine getirmiştir.

U sevimli ojizasi bilan bir yostiqaqqa bosh qo'yganidan, unga erishganidan behad xursand edi. “O sevimli kadın ile bir yastığa baş koyduğu için, ona ulaştığı için son derece mesettu.” (P 333/5-7).

Fiilde ifade edilen iş, oluş veya hareketin kaynağını gösterir.

Og'zidan nimalar chiqishini bilmaysan “Ağzından çıkanları bilmiyorsun” (P 22/35-36).

Barnoning qo'lidan nima kelardi? “Berna'nın elinden ne gelirdi?” (P 160/12).

Sendan kelgan karomat shumi? “Senden gelen (kaynaklanan) keramet bu mu?” (CHY 38/12-13).

Zarifa xolaning uchala o'g'li, bitta ota-onadan bünyod bolishlariga qaramay, biri biriga mutlaqo o'xshashmaydi. “Zarife halanın üç oğlu da aynı anne babadan olsalar da asla birbirlerine benzemiyorlardı.” (P 3/10-11).

Gap mendanmas, sizdan chiqdi. “Söz beden değil sizden çıktı.” (CHY 186/1).

Barno ham, itdan cho'chibmi, o'sha tarafga yurdi. “Köpekten korkan Berna'da o tarafa doğru yürüdü.” (P 148/1).

Çıkma hâli eki, karşılaştırma ifade eder.

Bola aziz, odobi undan aziz, deyishadi. “Çocuk aziz, adabı ondan aziz, diyorlar.” (CHY 112/13-14).

Chiroyi Yodgornikidan a'lo. “Güzelliği Yadiğâr'dan daha ileri.” (P 27/26).

Ha, bo'yi mendan uzun. “Evet, boyu benden uzun.” (P 39/22).

Bu ek, aitlik, mensubiyet ifade eder.

Yo boshqa respublikalardan terimchilarni jalb qilish kerakmi? “Yoksa başka cumhuriyetlerden derleyicileri dâhil etmek mi gerekiyor?” (P 103/2-3).

Fiilin gerçekleşme zamanını gösterir. Ek, bu işlevini kimi zaman *keyin* “sonra” sözü ile de yerine getirebilir.

Yarim yildan keyin pedinstitutga talaba sifatida qatnay boshladi, “Yarım yıldan sonra Pedagoji Enstitüsüne öğrenci olarak katılmaya başladı” (P 333/8-9).

Yarim soatdan so 'ng Xurshid keldi “Hürşit yarım saat sonra geldi” (P 327/6).

Ek, bu işlevini sıfat-fiil eki ile zarf-fiil eki oluşturarak da gerçekleştirebilir.

Tramvaydan tushganidan keyin labini bir oz qizartiradi, kipriklarini qayirib bo 'yaydi “Tramvaydan indikten sonra dudaklarını biraz kızartır, kirpiklerini kıvrıp boyardı” (CHY 72/29-30).

Eklendiği ismi, başka bir isim veya fiile “bir bütünün parçasını gösterme, o bütünden gelme” ilişkisiyle bağlar (Korkmaz, 2019: 313).

Ortiqcha bino qo 'yishining sabablaridan biri ham shundadir balki... “Çok fazla bina inşa etmesinin sebeplerinden biri de belki budur” (CHY 117/10-11).

Bir nesnenin hangi maddeden oluştuğunu belirtir: *qara shifondan* libos “kara şifondan elbise” (P 117/20).

1.3.1.1.3.7. Vasıta Hâli

Kelime gruplarında ve cümlelerde fiilin kendisi vasıtası ile kendisinin iştiraki ile veya kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını göstermek için ismin içinde bulunduğu hâldir (Ergin, 2013: 237). Özbek Türkçesinde vasıta hali *bilan*, *birla*, *ila* “ile” edatları ile yapılır (Yıldırım, 2012: 92; Coşkun, 2014: 86).

Bu hâlin asıl işlevi fiildeki hareketin hangi vasıta ile gerçekleştiğini belirtmektir (Erdem Uçar, 2011: 298).

O'z qo 'ling bilan terib chiq “kendi ellerinle topla” (P 6/18-19).

O'z ko 'zi bilan ko 'rmadi. “Kendi gözüyle görmedi.” (P 161/1-2).

Nasiba telefon dastasini barmog 'i bilan ko 'rsatib... “Nesibe telefon ahizesini parmağı ile göstererek ...” (P 332/3-4).

Ne-ne mashaqqat bilan dehqonlarimiz yotishtirgan hosil yomg 'irda, qorda qolib chirib ketaversinmi? “Çiftçilerimizin ne zorluklarla yetiştirdiği ürünler, yağmurda, karda kalıp çürüsün mü?” (P 103/1-2).

Sattor akaning jannatdek uyi-hovlisi, sog'lom-bardam, chiroyli farzandlari bo'la turib, suv ostida qolib ketgan qishloqni, qabristonni, o'tmishni o'kinch, qayg'u bilan eslashi “Settar ağabeyin cennet gibi evi avlusu, sağlıklı, güzel çocukları vardı, su altında kalan köyü, mezarlığı, geçmişi pişmanlık, kaygı ile hatırladı” (P 29/1-4).

Birliktelik ifade eder.

Kecha ukasi bilan gaplashgach, Qudrat akaning ta'bi xiralashdi, dilida yot hislar tug'ildi. “Akşam kardeşiyle konuşunca Kudret ağabeyin ruh hali değişti, kalbinde garip hisler oluştu.” (P 22/32-33).

Piyoz bilan qovursangiz, yumshoq bo'ladi. “Soğan ile kavurursanız yumuşak olur.” (P 63/37).

U sevimli ojizasi bilan bir yostiqa bosh qo'yganidan, unga erishganidan behad xursand edi. “O sevimli kadın ile bir yastığa baş koyduğu için, ona ulaştığı için son derece mesettu.” (P 333/5-7).

Murodxo'ja aka yakshanba kuni Shotursunga oyog'ini uqalatib yotuvdi, hovlidan Ma'sud bilan ko'rishayotgan xotining tovushi eshitildi. “Muradhoca ağabey pazar günü Şatursun'a ayağını ovdururken bahçeden Mesud ile görüşen karısının sesi duyuldu.” (CHY 112/3-5).

Uch kunday keyin Matluba, yaxshi kiyinib, uydagilari bilan xayrlashdi... “Üç gün sonra Matluba güzel giyinip ailesi ile vedalaştı...” (P 330/8-9).

Komendatura vakili bilan ko'rishdi “Komutanlık ofisi temsilcisi ile görüştü” (CHY 93/1).

1.3.1.1.3.8. Eşitlik –Benzerlik Hâli

Eşitlik-benzerlik hâli, kelime gruplarında ve cümlede fiilin nasıl ve ne şekilde olduğunu veya yapıldığını, fiilin oluş veya yapılış tarzını ifade etmek için isimlerin girdiği hâl olarak tanımlanır. Yani isim, fiilin kendine benzer şekilde yapıldığını göstermek için eşitlik ekini alır. Bu ekin asıl işlevi gibilik, benzerlik ifade etmek olup görelilik, kadarlık hallerini de ifade eder (Ergin, 2013: 239).

Bugün Türkiye Türkçesinde +CA biçiminde olan eşitlik hâli ekinin kökeni ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Deny, +cIK küçültme ekini, +cA, +cAK eklerini ve

bir kuvvetlendirme unsuru olan *çağ* kelimesini köken bakımından “miktar, zaman miktarı, zaman, devir” anlamına gelen *çağ* kelimesi ile ilgili muhayyel *çağ* kelimesine dayandırır (Deny, 1941: 924).

Ancak Korkmaz, bu görüşe karşı çıkararak *çağ* kelimesinden benzerlik ve mukayese vasıflarını taşıyan *+ça* ekine geçişin fonetik ve anlam bakımından açıklamasının mümkün olamayacağını ileri sürer. Ayrıca Deny'nin verdiği örneklerin de daha sonraki metinlerden alındığını, dolayısıyla bu açıklamanın hem ses hem de anlam bakımından mümkün olamayacağını belirtir (Korkmaz, 1995: 12-84).

Ergin, eşitlik hâli eklerinin de (özellikle ikinci derecedeki *+ÇAK* ve *+layIn* eşitlik hâli ekleri) vasıta ve yön gösterme hâli ekleri gibi klişeleşerek işlevliğini kaybettiğini; bazen yapım eki bazen çekim eki olarak iki taraflı bir ek durumunu aldığını belirtir (Ergin, 2013: 239-241).

Korkmaz, eklerin de kelimeler gibi bazen anlamlarına bazen cümledeki görevlerine göre zaman içinde alan genişleme, kıyas ve anlam değişmesi yolları ile tür değiştirebileceğini, eklerin çekim görevleri ile kullanılmasının Türk dilinde süreklilik vasfı taşımadığını belirterek *+ça* eki için de aynı durumun söz konusu olduğunu; bu ekin ifade ettiği anlamın, aynı anlamın ifadesi için kullanılan öteki ek ve edatlarla da ifade edilebileceğini belirtir. Korkmaz, *+çA* ekinin çekim ekinden yapım ekine geçişini şu şekilde açıklar:

Vasıfta eşitlik > küçültme eki *+ça* eki,

İzafi eşitlik > tahsis isimleri yapan *+ç* eki,

Sınırlama görevinden > zarf-fiiller teşkil eden *+ça* eki (Korkmaz, 1995: 12-84).

Özbek Türkçesinde *+cha*, *+day*, *+dey*, *+dek* ekleriyle yapılan eşitlik-benzerlik hâlinin işlevi vasıta eşitlik, miktar ve büyüklükte eşitlik veya karşılaştırma ifade etmektir. *+cha* eki, bazen esas kelimeye teklik 3. şahıs iyelik eki ve “n” yardımcı ünlüsüyle bağlanır (Coşkun, 2014: 86).

Eşitlik ve benzerlik ifade etmek için kullanılan *+dek* ekini Eski Türkçe döneminde *teg* edatı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu ek benzerlik ve eşitlik ifadeleri için kullanılmıştır. Gabain, “gibi” anlamına gelen *teg* kelimesini Eski Türkçede eşitlik, gibilik, bildirme işlevinde kullanıldığını ve bir son çekim edatı olarak görüldüğünü belirtir. Ayrıca Eski Türkçede hem ayrı hem de kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır:

ne teg, neteg; anı teg, antag. Deny ise teg edatının esasen miktar “quantite” mânâsındaki “deñ” den geldiğini belirtmektedir (Soydan, 2019: 131-147).

Yodgor tanishipti, oydek qız, o'zim ko'rdim. “Yadigâr tanışmış ay gibi kız, kendim gördüm.” (P 20/6).

Bir devdek ko'rinib... “bir dev gibi görünüp...” (P 18/12).

Ma'sudning o'zi buni necha marta ko'rgan “Mesut’un kendisi bunu birçok kez görmüştü” (CHY 117/25).

Unday bo'lsa oldin men ketaman, - dedi qiz darhol. “Öyleyse önce ben gideceğim, dedi kız hemen.” (CHY 53/3).

Uning dilidagi sarosima arigandek bo'ldi. “Onun gönlündeki karışıklık kaybolmuş gibiydi.” (P 331/21-22).

Eşitlik-benzerlik hâli ekinin temel işlevi eşitlik, benzerlik ifade etmektir.

oydek qız “ay gibi kız, aya benzer kız” (P 20/6).

jannatdek uy “cennet gibi, cennete benzer ev” (P 29/1).

Uning yelkasi ortidan osilib tushgan bir o'ram qora sochi arqondek yo'g'on, ilondek og'ir edi. “Omuzunun arkasından sarkan bir deste siyah saç ip gibi kalın, yılan gibi ağırdı.” (P 27/3-4).

Diqqinafasdan xoli bo'lgandek... “nefesi kesilmiş gibi...” (P 60/47).

Bu sarfu xarajat kamlik qilgandek “bu harcamalar azmış gibi” (CHY 61/14-15).

Uzilib maysaga to'kiladigandek... “Kopup çimenlere dökülmüş gibi...” (P 6/25).

Savatdek bo'xcha “sepet gibi bohça” (P 46/24).

Barmoqlari, ayniqsa, jimjilog'ı, xamirdek mayin, jajji baliqchadek. “Parmakları, özellikle dudakları hamur gibi yumuşak ve bir balık kadar küçüktü.” (P 49/31-32).

Jasur ikki o't orasida qolgandek bo'ldi. “Cesur iki ateş arasında kalmış gibiydi” (P 183/15-16).

Hoshimjonning iljayishi Ma'sudga haqoratdek bo'lib tuyuldi. “Haşimcan’ın gülüşü Mesut’a hakaret gibi geldi.” (CHY 136/21-22).

Biz ham jo'jabirday jonmiz. “Biz tavuk yavrusu gibiyiz.” (CHY 67/6).

Matluba begonadek o'tiradi. “Matlube bir yabancı gibi oturdu.” (P 330/33).

O'zinikidek boqqan, hamma shunaqa dep o'ylardi, “Herkes onun kendi çocuğu gibi yetiştirildiğini düşündü” (P 329/27).

Eklendiği isim ile fiil ya da cümledeki başka bir isim arasında nicelik yani büyüklük ve miktar bakımından karşılaştırmaya dayanan eşitlik ifadesi verir (Erdem Uçar, 2011: 314).

Barmoqlari, ayniqsa, jimjilog'ı, xamirdek mayin, jajji baliqchadek. “Parmakları, özellikle dudakları hamur gibi yumuşak ve bir balık kadar küçüktü.” (P 49/31-32).

Uning bo'ynida ikki qatpr, har donasi no'xatdek keladigan kahrabo shodasi jimirlab turar edi. “Boynunda iki kat, her biri bezelye büyüklüğünde kehribar vardı.” (P 66/26).

Zamirlere eklenerek sıfat türünden kelimeler oluşturur.

Shunday maskan “böyle bir mesken” (P 22/28).

muncha ishqaysan? “Bu kadar sever misin?” (P 331/41).

Shunday emasmi? “Öyle değil mi?” (P 245/2).

Yönelme hâli eki ile birlikte yer ve zamanda sınırlama işlevi görür (bk. Sınırlama Hâli Eki).

1.3.1.1.3.9. Sınırlama Hâli

Türk dili üzerine yapılmış bazı gramer çalışmalarında sınırlama hâli aşağıdaki şekillerde tanımlanmıştır:

“Bir işin, hareketin, sınırını, hududunu bildiren hâl.” (Alyılmaz, 1994: 80).

“Fiilin yapısını çeşitli bakımlardan sınırlamak için ismin aldığı hâldir.” (Öztürk 1994: 53).

“Sınırlama hâlindeki isim, fiilin hareketini ‘yer’, ‘zaman’ ve ‘cereyan ediş tarzı’ bakımından sınırlandırmaktadır.” (Biray, 1999: 245).

“Bir işin, hareketin, konunun başlangıç veya bitiş sınırını belirtir.” (Mert, 2002: 181).

“Failin hareketinin başka bir ismin varlık sınırına kadar gerçekleştiğini, hareketin uzaydaki mesafesini belirtir.” (Öner, 2003: 147-157).

“İsimlere yönelme ekinden sonra gelerek mekânda ve zamanda sınırlama gösteren ek.” (Korkmaz, 2007: 191).

“Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin gerçekleşmesinin sınırlı oluşunu göstermek için, sınırın adı olan söz, sınırlama çekimine sokulur.” (Karaağaç, 2009: 81)

Özbek Türkçesinde sınırlandırma hâli *+gacha*, *+kacha*, *+qacha* ekleri ile yapılmaktadır. Fiile “a kadar” anlamını veren bu ek, *+ga* yönelme hâli ve *+cha* eşitlik ekinin birleşmesiyle oluşmaktadır. İsimlerin sonlarına getirilen bu ekteki *+ga* eki bir hareketle birlikte bir yaklaşmayı ifade eder. Bu hareketi sınırlama vazifesini üzerine alan ek *+cha* ekidir (Coşkun, 1997: 429-438).

Ekin zaman ve makânda sınırlama işleviyle kullanılması Çağatay Türkçesinde başlar (Uçar 2011: 432). Eckmann bir hareketin vesile olduğu sonuç veya hedefe işaret için datif ekinden sonra getirilmesiyle ekin sınırlama işlevinde kullanıldığını belirtir ve *yarım küngeçe (yarım güne kadar)*, *otuz yaşka yaqınğaça nazm ètmeydür èdi (otuz yaşlarına kadar şiir yazmamış idi)* örneklerini verir (Eckmann, 2013: 83).

Ekin temel işlevlerinden biri zamanda sınırlama yapmaktır.

oxirigacha “sonuna kadar” (P 44/9).

ungacha “o zamana kadar” (CHY 139/2).

kun chiqishdan botishgacha “gün doğumundan gün batımına kadar” (CHY 238/30).

artguncha “artana kadar” (P 64/4).

to 'ygacha “düğüne kadar” (P 329/9).

qachongacha “ne zamana kadar” (CHY 234/3).

Ekin bir diğer işlevi mekânda sınırlama yapmaktır.

Küz pallasi bir yarim, ba'zi serhosil yillari ikki qopgacha meva verar. “Sonbahar aylarında bir bereketli yıllarda iki çuval kadar meyve veriyordu.”(CHY 3/15).

Gulsum opa erini yo'lakkacha kuzatib bordi. “Gülsüm abla eşini koridora kadar gözledi.” (CHY 83/14-15).

Qayerqacha “Ne kadar uzak” (CHY 150/3).

1.3.1.1.3.10. Yön Gösterme Hâli

Ergin, yön gösterme hâli ile ilgili olarak “Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi yönünde yapıldığını göstermek için isim yön gösterme hâline girer. Bu hâlin ekleri yön ekleridir. Şu hâlde yön ekleri, fiilin cereyan ettiği yönü gösterir. Yön ekleri, aslında ismi fiile bağlayan eklerdendir. Buldukları kelime zarf olarak kullanılır. Fakat bütün bunlar, yön eklerinin çekim eki hâlinde bulunduğu zamanlar için söylenebilecek sözlerdir. Yön ekleri Türkçede sonradan çekim ekliğinden tamamıyla çıkmış ve sayılı kelimelerin bünyesinde tam bir yapım eki gibi klişeleşip kalmıştır. Çekim eki olarak her türlü hususiyetlerini ve canlılıklarını kaybetmişlerdir. Zaten canlı oldukları devirlerde de ancak yönle ilgili yer ve zaman isimlerinde kullanılırlardı.” ifadelerini kullanır (Ergin, 2013: 241-243).

Korkmaz, yer, zaman, miktar gösteren ve sonuna geldikleri isimleri özellikle fiile bağlayan çekim eklerinin, cümle içinde yer, zaman, miktar zarflarına veya son çekim edatlarına denk birer görevle kullanıldıklarında eklerin yapısında zamanla anlam kaymasına ve aşınmaya dayanan bir kalıplaşma görüldüğünü, böylece kalıplaşmış zarflar meydana geldiğini belirtir. Korkmaz’ın işaret ettiği kalıplaşmaya uğrayan eklerin başında +*GarU*, +*KArU*, +*rA*, +*rU* yön gösterme ekleri gelir. Köktürk, Uygur ve Karahanlı metinlerinde yön gösterme eki olarak çok sık karşılaşılan +*garu*, +*gerü*, +*karu*, +*kerü* ekleri Rabguzî’nin *Kıyasü’l Enbiyâ*’sından itibaren canlılığını kaybeder: *içkeri* “içeride”, *yokkaru* “yukarıda”, *yokarıdın* “yukarıdan” vb. Eski Türkçe döneminde çok seyrek olarak görülen +*ra*, +*re*, +*ru*, +*rü* ekleri, bir taraftan yön gösterme eki olarak kullanılırken, diğer taraftan çoğu yer zarfı olan kelimelerin ayrılmaz bir parçası hâline gelir: *taşra*, *içre* “içinde, içerisinde”, *öjre* “önde, önce, daha önce”, *kisre* “sonra, daha sonra, bunun üzerine” vb. (Korkmaz, 1994: 4-10).

Gabain, yön gösterme eki olarak kullanılan +*ra*, +*re*, +*ru*, +*rü* eklerinin Türkçeye uzaktan akraba olan bir dilden gelmiş olabileceğini, Eski Türkçe döneminde çok az görülen çekim eki olarak görüldüğünü belirtir. Korkmaz, bu eklerin yine Eski Türkçeden beri eski yeni bütün lehçeler de bazı yer ve zaman zarfları ile edatlarda da görüldüğünü ifade eder (Korkmaz, 2018: 8).

Özbek Türkçesinde yön gösterme hâli +*gari*, +*kari*, +*qari*, +*ra* ekleriyle yapılır (Coşkun 2014: 87). Ek ünsüzü ünsüz uyumlarına tam olarak uymaz. Ekin asıl işlevi hareketin yönünü belirtmektir.

İchkarida yotgan eridan birov xabar oldi-da, hovliga suv sepib, supurishga kirishdi. “İçeride yatan kocasından bir haber aldı ve havluya su serpib süpürmeye başladı.” (P 46/27-28).

Botir Rustamov ichkariga otildi, bir zumda kiyinib, ko'chaga oshiqdi. “Botir Rustamov içeriye atladı, bir anda giyinip, sokağa fırladı.” (P 265/5-6).

Barno darhol ichkariga kirib ketdi. “Berno hemen içeriye girdi.” (P 27/15).

Oynisa Jamila bilan yotgan uy ichkari xona bo'lib... “Oynisa ile Cemile yatmak için ev bulup...” (CHY 4/18).

Keyin Zahro ikki sinf yuqori ekan... “Zehra iki sınıf yukarıdaydı.” (CHY 117/15).

Tashqarida qor yog'ar... “Dışarıda kar yağıyor” (P 187/29).

Qayumjon deraza tuynugidan tashqariga qaradi. “Kayumcan pencereden dışarıya baktı.” (CHY 103/1).

Barno ichkariga kirib ketdi. “Berna içeri girdi.” (P 127/3).

1.3.1.1.4. İsimlerde Soru

Soru eki, ismin soru şeklini yapan işletme ekidir. İsmi fiile soru şeklinde bağlanması için sonuna soru eki gelir (Ergin, 2013: 243). İsimlerde soru için mI, mU eki kullanılır (Korkmaz: 2019: 331).

Soru eki mI, mU ‘nun ek mi edat mı olduğu hâlâ tartışma konusudur. Gabain, *mI, mU* ‘yu edat olarak kabul ederken (Gabain, 2000: 106) Hacıeminoğlu, “Soru Edatları” bölümünde *mI, mU* ‘nun aslında bir ek olduğunu, bu sebeple soru edatlarının aksine, isim ve fiillerden sonra gelerek soru belirttiğini ifade etmiştir (Hacıeminoğlu, 1992, 275).

Soru ekinin temel işlevi soru anlamı katmaktır.

Hey! Bu hovlida hech kim bormi? “Hey! Bu bahçede kimse var mı?” (P 65/23).

Yarim tunda Madonnaga balo bormi? “Gecenin bir yarısı Madonna için bir balo var mı?” (P 66/46)

Biron kasalingiz bormi? “Herhangi bir hastalığınız var mı?” (CHY 65/4).

Sizmisiz? “Siz misiniz?” (CHY 210/15).

Sendan kelgan karomat shummi? “Senden gelen keramet bu mu?” (CHY 38/12-13).

Kasal bo’lmagan odam bormi? “Hasta olmayan adam var mı?” (CHY 72/31-32).

Ketmon bormi? “Çapa var mı?” (CHY 237/19).

Alohidago’r qaziyemi, yoki marhumning yoniga qoyamizmi? “Ayrı bir yere mi, yoksa merhumun yanına mı koyalım?” (CHY 237/12-13).

Ishlar yaxshimi? “İşler iyi mi?” (P 98/2).

Shunday emasmi? “Öyle değil mi?” (P 245/2).

Tinchlikmi? “Sessizlik mi?” (CHY 80/1).

Yana o’sha hovligami? “Yine o bahçeye mi?” (P 327/18).

Kimi örneklerde cevabı bilinen ya da istenmeyen soru anlamı ifade eder.

Demak, ko’z suzsa, yo’rg’ala, demoqchisiz, shundaymi? “Demek göz teması kursa yürü, demek istiyorsunuz öyle mi?” (P 151/1-2).

Mundan o’n chandon azob chekkansiz, to’g’rimi? “Bundan on kere eziyet çekiyorsun, doğru mu?” (CHY 89/5).

Olasılık anlamı katar.

Soxta uyatchanligi yo’qligimi, tik qarashimi – nimaligini Quدرات aka ajrata olmadi. “Kudret ağabey sahte utangaçlığından mı yoksa dik bakışından mı nedir, ne olduğunu anlayamadı.” (P 27/7-9).

Yurakni orziqtiruvchi shunday maskanda bu g’ashlik paydo bo’lgani, kechagi Yodgorning kelinga nisbatan bepisandiligidanmi, yoki choy ustida chollar bilan bo’lgan suhbat asoratimi, Quدرات aka aniq bilmas, qandaydir tuzatib bo’lmas xato yuz bergandek tuyular edi. “Yüreğini hiçsizliğin ortasındaymış gibi hissettiğin bir yer, çünkü Yadigâr’ın’un geline karşı ilgisizliği yüzünden mi, ya da yaşlı bir adamla çay içip sohbet ettiği için mi, Kudret ağabey kesin bilmez, herhangi bir düzeltme yapmaz hata olduğu gibi görünürdü.” (P 22/28-31).

1.3.2 Sıfatlar

Sıfatlar, varlıkları, kavramları çeşitli yönlerden niteleyen, belirten sözcüklerdir. Varlıkları ve kavramları çeşitli yönlerden niteleyen ve belirten kelime türü olan sıfatların anlam ve işlev bakımından kendi varlığını ortaya koyabilmesi için mutlaka bir ismi nitelmesi veya türlü yönlerden belirtmesi gerekir. Çokluk, iyelik, soru ve hâl eklerini alamayan sıfat görevindeki kelimeler, ancak bağlı buldukları isimlerden ayrılıp onları nitelme ve belirtme görevinden sıyrıldıklarında bu ekleri alabilir (Erdem Uçar, 2011: 348).

Korkmaz (2019: 335), sıfatların isim soylu sözler olduğunu “Aslında sıfatlar da ad soylu sözler olduklarına göre, bir bakıma elbette ad sayılırlar. Ancak, bunların ‘ad’ veya ‘sıfat’ diye adlandırılmaları kullanılış biçimlerine bağlı olduğundan, aralarında önemli bir ayrılık vardır. Adlar, somut veya soyut bir nesneye ad oldukları, kendi başlarına bir varlığı, bir nesneyi karşıladıkları hâlde, sıfatlarda böyle bir özellik yoktur. Onlar kendi başlarına bir varlığı, bir nesneyi temsil edemezler. Yalnızca varlık ve nesnelere var olan nitelme ve belirtme özelliklerini soyut olarak gösterirler: *akıllı, küçük, mavi, zengin, birkaç* gibi” belirtir.

Ergin (2013: 244-245), her sıfatın isim olarak kullanıldığını fakat her ismin sıfat olarak kullanılmadığını şu şekilde açıklar: “Her ismin sıfat olarak kullanılmamasına sebep, bu iki isim çeşidi arasında ince bir fark bulunmasıdır. İsimler nesnelere adı olarak çok cepheli bir ifadeye sahip olan kelimelerdir. Bir isim karşıladığı varlığın yalnız bir vasfını değil, birçok vasıflarını, birçok cephelerini ifade eder; her cephesi ile varlığın bütününe göz önünde canlandırır. Sıfatlar ise, nesnelere vasıflarının adı olarak tek cepheli bir ifadeye sahiptirler.”

İncelenen romanlardan tespit edilen sıfatlar, kökenlerine, yapılarına ve işlevlerine göre üç ana başlık altında incelenmiştir.

1.3.2.1. Kökenlerine Göre Sıfatlar

Sıfatlar, kökenlerine göre *Türkçe Kökenli Sıfatlar* ve *Yabancı Kökenli Sıfatlar* olarak iki gruba ayrılır.

1.3.2.1.1. Türkçe Kökenli Sıfatlar

Romanlarda tespit edilen sıfatların büyük çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu görülmüştür. Bu sıfatlardan bazıları aşağıda gösterilmiştir.

issiq choy “sıcak çay” (P 77/8).

chatoq yo'l “kötü yol” (CHY 112/14-15).

qora soch “kara saç” (P 27/4).

qora gilos “kara kiraz” (CHY 117/32).

katta o'g'il “büyük oğul” (P 3/ 8).

qaysi ota “hangi baba” (CHY 112/14).

qizil yildizlar “kırmızı yıldızlar” (CHY 39/7).

tik qarash “dik bakış” (P 27/8).

uzun soch “uzun saç” (P 333/31).

bir umr “bir ömür” (P 163/1).

ikki yuz-uch yuz quloch “iki yüz üç yüz kulaç” (P 21/19).

ikki qopgacha meva “iki çuval kadar meyve” (CHY 3/15).

bu oqshom “bu akşam” (CHY 3/1).

bu yer “bu yer, bura” (P 117/18).

narigi tomon “diğer taraf” (P 37/7).

u yer “o yer, ora” (P 239/2).

tiniq suv “durgun su” (CHY 39/8).

yarim yil “yarım yıl” (P 239/1-2).

yirik ko'zlar “iri gözler” (CHY 87/27).

1.3.2.1.2. Yabancı Kökenli Sıfatlar

İncelenen eserlerde tespit edilen yabancı kökenli sıfatlardan bazıları aşağıda gösterilmiştir.

oxirgi marta “son sefer” (P 4/10).

hamma mamlakatlar “bütün memleketler” (P 56/10).

hamma xizmat “bütün iş” (P 3/ 14).

har gal “her sefer” (P 3/28).

jannatdek uyi “cennet gibi evi” (P 29/1).

nomunosib tus “ uygunsuz durum” (P 61/21).

soxta uyatchanlik “sahte utangaçlık” (P 27/7-8).

juz'iy nuqsonlar “küçük kusurlar” (P 102/12).

1.3.2.2. Yapılarına Göre Sıfatlar

Eserlerde tespit edilen sıfatlar, yapılarına göre basit, türemiş, birleşik ve kelime gruplarından oluşan sıfatlar olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir.

1.3.2.2.1. Basit Sıfatlar

Yapım eki almamış kök durumunda bulunan sıfatlar basit sıfatlar olarak ifade edilir.

bir umr “bir ömür” (P 163/1).

bu hovli “bu bahçe” (P 65/23).

bu oqshom “bu akşam” (CHY 3/1).

bu yer “bu yer, bura” (P 117/18) .

qora gilos “kara kiraz” (CHY 117/32).

qora soch “kara saç” (P 27/4).

tik qarash “dik bakış” (P 27/8).

yon cho 'ntag “yan cep” (P 3/23).

shu qiz “şu kız” (P 215/2).

bir qiz “bir kız” (P 328/32).

U odamlar “O adamlar” (P 330/15).

1.3.2.2.2. Türemiş Sıfatlar

Türemiş sıfatlar, isim ve fiil tabanlarına yapım eklerinin getirilmesiyle oluşan sıfatlardır. İncelenen eserlerden tespit edilen bu sıfatları, isimden ve fiilden türeyen sıfatlar olarak iki başlık altında inceleyebiliriz.

1.3.2.2.2.1. İsimden Türemiş Sıfatlar

İsim tabanlarının sonuna sıfat türetme işlevli yapım eklerinin getirilmesiyle oluşan sıfatlardır.

oxirgi marta “son sefer” (P 4/10).

birinchi gal “ilk kez” (P 51/44).

bitta qiz “bir tane kız” (P 3/2).

ikkala uka “iki kardeş” (P 4/34).

ikkita dazmol urilgan dastro 'mol “iki tane ütülenmiş mendil” (P 3/23-24).

qaysi ota “hangi baba” (CHY 112/14).

kechki payt “akşamki vakit, akşam vakti” (P 4/40).

qizil yildizlar “kırmızı yıldızlar” (CHY 39/7).

kulchasimon anjir “çörek gibi incir” (P 6/24).

mevali daraxtlar “meyveli ağaçlar” (P 6/17).

narigi tomon “diğer taraf” (P 37/7).

chiroyli qizlar “güzel kızlar” (P 27/31).

uchala o 'g'il “üç oğul” (P 3/5).

1.3.2.2.2.2. Fiilden Türemiş Sıfatlar

Fiil tabanlarına sıfat türetme işlevli yapım eklerinin getirilmesiyle oluşan sıfatlardır.

chatoq yo 'l “kötü yol” (CHY 112/14-15).

uzun soch “uzun saç” (P 333/31).

tiniq suv “durgun su” (CHY 39/8).

yarim yil “yarım yıl” (P 239/1-2).

yirik ko'zlar “iri gözler” (CHY 87/26).

1.3.2.2.3. Birleşik Sıfatlar

Birleşik sıfatlar, birden çok kelimenin kendi anlamlarını koruyarak veya değiştirerek tek bir anlam oluşturacak biçimde bir araya gelmesiyle oluşur (Korkmaz 2019: 344).

Öz Özcan (2007: 44), nesnelere özelliklerini göstermek için gramatik bağlama yoluyla bir araya getirilen iki veya daha fazla kelime arasındaki gramatik ilgi fark edilmezse ve tek vurguyla söylenirse bu tür birliklerin birleşik sıfat yapısında olduğunu ileri sürer. İncelenen romanlardan tespit edilen bazı birleşik sıfat örnekleri aşağıda verilmiştir.

hech qanaqa mas'uliyat “hiçbir sorumluluk” (P 4/3-4).

qaysi bir gal “hangi bir kez” (P 4/9).

o'n ikki xil “on iki tür” (P 7/4).

1.3.2.2.4. Kelime Grubu Yapısındaki Sıfatlar

a) Çeşitli sıfat fiil ekleri ile kurulmuş olan sıfat fiil grupları, bir isim veya isim tamlamasının önünde sıfat gibi kullanılmaktadır (Korkmaz, 2019: 348).

Afg'onda birga xizmat qilgan oshnalarim “Afganistan’da birlikte çalıştığım tanıdıklarım” (P 22/46-47).

og'zidan nimalar chiqishini bilmaygan kishi “ağzından neler çıktığını bilmeyen kişi” (P 22/35-36).

dazmol urilgan dastro'mol “ütülenmiş mendil” (P 3/23-24).

Jasur yashaydigan yotoq “Cesur’un yattığı yatak” (P 5/11-12).

institutda tanishgan yoru birodarlari “enstitüde tanıştığı dostları” (P 5/11).

kecha kiygan ko'ylag “dün giydiği gömlek” (P 3/22-23).

kechki salqin bilan uyg'ongan gullar “akşamki serinlikle uyanan çiçekler” (P 7/20-21).

ma'lum ma'noda qadrdonlashib qolgan do'sti “malum anlamda değer verdiği dostu” (P 5/27-28).

o'rtog'i yashaydigan uy “arkadaşının yaşadığı ev” (P 5/34-35).

suv ostida qolib ketgan qishloq “su altında kalmış köy” (P 29/2-3).

lattaga o'ralgan ikkita mix “sargı bezine sarılmış iki tane çivi” (CHY 87/36).

qulochga sig'mas yong'oq daraxti “kulaca sığmayan ceviz ağacı” (CHY 3/12-13).

b) Bir isimle bir edatın oluşturduğu, edat grubu, başka bir ismin önünde sıfat görevi görebilir (Korkmaz, 2019: 351).

Muyassar isimli munchoqdek qiz “Müyesser isimli boncuk gibi kız” (P 4/23).

jannatdek uyi “cennet gibi evi” (P 29/1).

c) Bazı örneklerdeki sıfatların sıfat tamlaması yapısında olduğu görülmüştür.

bir-ikki piyola choy “bir iki fincan çay” (P 6/15).

bir dasta pul “bir deste para” (P 210/3).

bir kosa sharbat “bir kâse şerbet” (P 7/2).

bir parcha baxmal “bir parça kadife kumaş” (P 3/24-25).

bir shisha kon'yak “bir şişe konyak” (P 7/19).

go'dakdek pokiza yigitlar “bebek kadar saf gençler” (P 4/38).

ç) Kimi sıfatlar ikileme yapısındadır.

ikki üç kecha “iki üç gece” (P 5/10).

bir-ikki piyola choy “bir iki fincan çay” (P 6/15).

uchta-to'rtta taxta “üç dört tahta” (P 21/26).

d) Romanlardaki bazı örneklerde ise sıfatlar, sonuna *+li* eki almış sıfat tamlaması yapısındadır.

oq g'lofli stullar “beyaz kılıflı sandalyeler” (P 7/18).

ikkinchi darajali gap “ikinci dereceli söz” (P 8/5).

uch oyoqli dastgoh “üç ayaklı tezgâh” (P 136/2).

e) Bazı sıfatlar, isim çekim ekleriyle kurulmuş kelime gruplarından oluşabilir.
qara shifondan libos “kara şifondan elbise” (P 117/20).

1.3.2.3. İşlevlerine Göre Sıfatlar

Özbek Türkçesinde sıfatlar niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır.

1.3.2.3.1. Niteleme Sıfatları

“Vasıflandırma” terimini kullandığı bu sıfatları Ergin (2013: 246), nesnelere vasıflarını bildiren sıfatlar olarak tanımlar ve bu sıfatların sayı bakımından çok fazla yer teşkil ettiğini ifade eder. Niteleme sıfatları varlıkları durum, biçim, renk bakımlarından niteleyen sıfatlardır. Eserlerden seçilen bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

obro’li odam “itibarlı adam” (CHY 187/3).

chatoq yo’l “kötü yol” (CHY 112/14-15).

issiq choy “sıcak çay” (P 77/8).

uzun soch “uzun saç” (P 333/31).

tiniq suv “durgun su” (CHY 39/8).

yirik ko’zlar “iri gözler” (CHY 87/26).

qora gilos “kara kiraz” (CHY 117/32).

qara shifondan libos “kara şifon elbise” (P 117/20).

qizil yildizlar “kırmızı yıldızlar” (CHY 39/7).

kulchasimon anjir “çörek gibi incir” (P 6/24).

mevali daraxtlar “meyveli ağaçlar” (P 6/17).

serhosil yillari “yüksek verimli yıllar” (CHY 3/15).

chiroyli farzandlar “güzel evlatlar” (P 29/2).

chiroyli qizlar “güzel kızlar” (P 27/31).

ushoq bo'y “ufak boy” (P 3/12).

nomunosib tus “uygunsuz renk” (P 61/21).

sovuq choy “soğuk çay” (P 187/8).

tabib ayol “doktor kadın” (CHY 87/36).

yot hislar “garip hisler” (P 22/33).

yetim qiz “yetim kız” (CHY 105/3).

juz'iy nuqsonlar “küçük kusurlar”(P 102/12).

qadah so'zlar “kadeh sözler” (P 49/4).

ipirisqi qizlar “eski püskü kıyafetli kızlar” (CHY 139/4).

tarixiy kitoblar “tarihi kitaplar” (CHY 238/11).

qizil ro'molcha “kırmızı mendil” (P 331/2).

ilik suv “ılık su” (P 331/4-5).

oppoq sochiq “bembeyaz havlu” (P 331/14).

Katta Farg'ona Qanali “Büyük Fergana Kanalı” (CHY 239/6).

noshud olim “işe yaramaz âlim” (P 86/5).

beburd asar “tutarsız eser” (P 86/5).

qorong'i ko'chalar “karanlık sokaklar” (CHY 239/16).

yangi yil “yeni yıl” (P 142/8).

1.3.2.3.2. Belirtme Sıfatları

İsimleri işaret, soru, belirsizlik ve sayı bakımından belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de işaret, sayı, soru ve belirsizlik sıfatları olmak üzere dört gruba ayrılır.

1.3.2.3.2.1. İşaret Sıfatları

Somut ve soyut varlıklarla türlü nesne ve kavramları yer, zaman ve tasavvurda uzaklığa göre belirten, işaretleyen sıfatlardır (Coşkun, 2014: 93).

Öz (1999: 501), Özbek Türkçesinde işaret sıfatlarını incelerken yakındaki şahıs ve nesnelere işaret için kullanılan işaret sıfatları, uzaktaki şahıs ve nesnelere işaret için kullanılan işaret sıfatları olarak iki grupta incelemiştir. Yakındaki şahısları ve nesnelere işaret eden sıfatlar *bu* “bu” ve *shu* “şu”, uzaktaki şahıs ve nesnelere işaret eden sıfatlar *u* “o” ve *o'sha* “o” şeklindedir.

1.3.2.3.2.1.1. Bu “Bu”

bu oqshom “bu akşam” (CHY 3/1).

bu g'ashlik “bu rahatsızlık” (P 22/28).

bu yer “bu yerde” (CHY 117/3).

bu hovli “bu bahçe” (P 65/23).

bu yil “bu yıl” (CHY 28/10).

bunaqa irimlar “böyle batıl inançlar” (P 333/5).

bunaqa kelishgan yigit “böyle yakışıklı delikanlı” (P 160/3-4).

bu chora “bu çare” (P 330/6).

bu tadbirlarni “bu tedbirleri” (CHY 155/2).

bu ish “bu iş” (P 264/5).

1.3.2.3.2.1.2. Shu “Şu”

shu kuni “o gün” (P 136/8).

shu payt “o sırada” (CHY 87/6).

shu chora “bu çare” (P 329/41).

2.3.2.3.2.1.3. U “O”

u yer “o yer, ora” (P 239/2).

2.3.2.3.2.1.4. O'sha "O"

Ma'sudning o'sha o'rtoqlari hozir frontda, qon kechib yurishipti... "Mesud'un o arkadaşları cephe de kan ağlıyor..." (CHY 116/13-14).

Barno ham, itdan cho'chibmi, o'sha tarafga yurdi. "Köpekten korkan Berna'da o tarafa doğru yürüdü." (P 148/1).

Matluba orqasiga qaramay, o'sha tomon keta boshladi. "Matlube arkasına bakmadan o yöne doğru gitmeye başladı." (P 330/18).

Yana o'sha hovligami? "Yine o bahçeye mi?" (P 327/18).

1.3.2.3.2.2. Sayı Sıfatları

Varlıkları miktar, sıra, üleştirme, topluluk vb. bakımlardan belirten bu sıfatlar aslında birer sayı ismidir. Ancak cümle içinde isimlerin önüne gelerek onları sayı bakımından belirttiklerinde sıfat görevini üstlenirler (Erdem Uçar, 2011: 357).

Sayı sıfatları *qanca* "kaç, ne kadar", *necha* "nice, kaç, ne kadar", *nechanchi* "kaçıncı" sorularından birine cevap verirler. Yıldırım, sayı sıfatlarını işlevlerine göre: asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sıfatları, kesir sayı sıfatları, topluluk sayı sıfatları başlıkları altında inceler (Yıldırım, 2012: 108-109).

1.3.2.3.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Asıl sayı sıfatları nesnelere miktarını belirtmekle birlikte *qancha* sorusuna cevap vermektedir (Yıldırım, 2012: 109). Asıl sayılar *-ta* ekiyle genişleyebilir. Bu tür sayılara Özbek Türkçesinde *dona sonlar* denir (Coşkun, 2014: 93).

ikkita dazmol urilgan dastro'mol, "iki tane ütülenmiş cep mendili" (P 3/23-24).

Zarifa xolaning uchala o'g'li "Zarife halamın üç oğlu" (P 3/10).

bitta ota-ona "bir ana baba" (P 3/10).

bir o'ram qora sochi "bir deste siyah saçı" (P 27/4).

bir yostiq "bir yastık" (P 333/6).

ikki oy "iki ay" (P 333/9).

Gulsum opa bir kosa yuvilgan qora gilos olib kirib stolga qo'ydi. “Gülsüm abla yıkanan bir kâse kara kirazı alıp masaya koydu.” (CHY 117/32-33).

bir piyola issiq choy “bir fincan sıcak çay” (P 77/8).

bir umr “bir ömür” (P 163/1).

bir oila “bir aile” (P 163/3).

bir zumda “bir anda” (P 265/5).

ikki ko'zi “iki gözü” (CHY 112/28).

uch oyoqli dastgoh “üç ayaklı tezgâh” (P 136/2).

uchta-to'rtta taxta “üç dört tahta” (P 21/26).

bir dasta pul “bir deste para” (P 210/3).

ikki hafta “iki hafta” (CHY 53/1).

ikki kosa un “iki kâse un” (CHY 67/5).

o'n besh kun “on beş gün” (CHY 238/44).

uch oy “üç ay” (P 331/39).

1.3.2.3.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Özbek Türkçesinde sıra sayı sıfatları, asıl sayılara getirilen *+inchi* eki ile oluşturulur. Sıra sayı sıfatları sayılarla yazıldığında ek yerine kısa çizgi kullanılmaktadır (2- kurs “ikinci kurs”). Ekin Romen rakamlarıyla kullanımında ise kısa çizgi kullanılmaz ancak okunuşta *+inchi* eki varmış gibi okunmaktadır (XX asr “yigirmanchi asr”) (Yıldırım, 2012: 109).

birinchi tundayoq “birinci gecede” (P 333/3).

birinchi gal “ilk kez” (P 51/44).

birinchi chiziqlar “ilk çizgiler” (P 136/3).

o'ttizinchi yillar “otuzuncu yıllar, otuzlu yıllar” (CHY 56/6).

o'ttiz sakkizinchi yilda “otuz sekizinci yılda” (CHY 67/42).

ikkinchi qavatdagi “ikinci kattaki” (P 42/6).

yettinchi brigada “yedinci tugayda” (CHY 238/34).

yettinchi sinfni “yedinci sinfi” (CHY 234/33).

1.3.2.3.2.2.3. Kesirli Sayı Sıfatları

Özbek Türkçesinde kesirli sayı sıfatları, asıl sayılara çıkma hâli eki +*dan* getirilerek yapılmaktadır. Ayrıca asıl sayılardan sonra *yarim* “yarım” kelimesi getirilerek de kesirli sayı sıfatı oluşturulmaktadır (Yıldırım, 2012: 110).

yarim yil “yarım yıl” (P 333/8-9), (P 239/1-2), *bir yarim yil avval* “bir buçuk yıl önce” (CHY 116/15), *yarim soat* “yarım saat” (P 264/1).

1.3.2.3.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatları

Üleştirme, paylaşırma, bölme gibi işlevlerde kullanılan sıfatlardır. Özbek Türkçesinde üleştirme sayı sıfatı Türkiye Türkçesinden farklıdır. Türkiye Türkçesinde bu sıfatlar, asıl sayılara +*Ar* / +*şAr* eki getirilerek oluşturulurken Özbek Türkçesinde asıl sayılara +*tadan* eki getirilerek oluşturulmaktadır. Bu ek, miktar bildiren +*ta* eki ile çıkma hâli eki +*dan*’in birleşmesiyle oluşur (Yıldırım, 2012: 109).

1.3.2.3.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları

Belirttikleri varlıklar arasında yakınlık, birlik olduğunu gösteren, topluluğu ifade eden sayı sıfatlarıdır. Asıl sayılara getirilen “+*ov*, +*ovlan*, +*ala*, +*tacha*, +*larcha*, +*lab* eklerinin getirilmesi ile oluşturulmaktadır (Yıldırım, 2012: 110): *ikkalovi* “ikisi” (P 59/6), *yuz minglab nusxada chop etiladi*. “yüz binlerce nüshada yayımlandı.” (P 86/6), *ming-minglab talabalarni* “binlerce öğrencileri” (P 86/7-8).

1.3.2.3.2.3. Soru Sıfatları

Varlık ve nesnelere soru yoluyla belirten sıfatlardır. Özbek Türkçesinde bu sıfatlar, ismin önüne getirilen *qanday* “nasıl”, *qanaqa* “nasıl”, *qanchalik* “ne kadar”, *qay* “hangi”, *qaysi* “hangi”, *qayerdaki* “neredeki”, *qancha* “kaç”, *necha* “ne kadar”, *nechta*

“ne kadar”, *nechanchi* “kaçımcı”, *nima* “hangi, ne”, *nechtadan* “kaçar” soru sözleri ile karşılanmaktadır (Yıldırım, 2012: 111).

qaysi ota “hangi baba” (CHY 112/14).

nima dart “ne dert(ler)” (P 179/1).

necha nav “ne tür” (P 7/7).

nima “yara?” “ne yarası” (P 102/2).

nima evaziga? “ne karşılığında?” (P 103/26).

qanaqa yordam? “nasıl yardım?” (P 103/46).

nima haqqi bor? “ne hakkı var?” (P 286/3).

qanaqa gaping bor? “nasıl sözün var?” (P 327/15).

qaysi gunohi uchun Matluba aziyat tortsin? “hangi günahı?” (P 330/26).

1.3.2.3.2.4. Belirsizlik Sıfatları (Belgisiz sıfat)

Belirsizlik sıfatları, varlık ve nesnelerin sayısı ve miktarını açık ve kesin olarak değil belirsiz olarak bildiren sıfatlardır (Korkmaz, 2019: 383).

bir kuni “bir gün” (P 37/6).

hamma xizmat “bütün iş” (P 3/14).

hamma mamalakatlar “bütün memleketler” (P 56/10).

hamma narsa “her şey” (P 56/7).

butun guch “bütün güç” (CHY 200/2).

1.3.3. Zamirler

Zamirler kelime olarak bir anlam ifade etmeyen, varlıkların yerini tutan temsil veya işaret yolunla karşılayan kelimelerdir. Zamirler, nesnelerin dildeki gerçek karşılıkları olmayan, gerektiği zaman onları ifade eden kelimelerdir. Nesnelere göstermek için zamir görevi üstlenmektedirler (Ergin, 2013: 263).

İsimlerin yerlerini tutan, kişileri ve nesnelere temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisi olan zamirler, nesnelere isimleri değil temsilcileridir ve geçici olarak isimlerin yerlerini tutar (Korkmaz, 2019: 387). Zamirler isimlerin yerine kullanıldığında, çokluk, iyelik ve hâl ekleriyle çekimlenir, cümlede isim, sıfat ve zarf olarak kullanılır (Öz, 1999: 598).

Çalışmamızda zamirler, yapıları ve işlevleri bakımından bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

1.3.3.1. Yapıları Bakımından Zamirler

Özbek Türkçesinde yapıları bakımından zamirler Özbek Türkçesinde incelenen eserlerde 1. Basit zamirler, 2) Türemiş zamirler ve 3) Birleşik zamirler olarak üç gruba ayrılarak incelenmiştir.

1.3.3.1.1. Basit Zamirler

Kök durumundaki tek kelimedenden oluşan zamirler basit zamirler olarak adlandırılır: *u* “o” (P 333/5), *bu* “bu” (P 69/45), *hammamiz* “hepimiz” (P 265/3). vb.

1.3.3.1.2. Türemiş Zamirler

Türemiş yapıları zamirler, yapımlar ekleri ile türetilen zamirlerdir: *nimaligini* “ne olduğunu” (P 27/8), *qaysi* “hangi” (P 112/14), *qancha* “ne kadar, ne süredir” (P 179/5), *biron* “herhangi, bir, biri” (CHY 237/7).

1.3.3.1.3. Birleşik Zamirler

Birden fazla kelimenin birleşmesi ile oluşan zamirler birleşik zamir olarak ifade edilmektedir. Özbek Türkçesinde görülen birleşik zamirlere örnekler şu şekildedir:

Hozir Ma'sudning dardlashadigan hech kimi qolmadi. “Artık Mesut’un dertleşeceği hiç kimsesi kalmadı.” (CHY 117/8-9).

Hech kim sezmaydi ham. “Hiç kimse de anlamaz.” (P 15/20).

Hech kim sizni bezovta qilmaydi. “Hiç kimse sizi rahatsız etmiyor.” (P 331/19).

Deyarli hammaga rizq ulashilgani uchun hech kim nasibasiz qolmagan edi. “Hemen hemen herkese rızık ulaştığı için hiç kimse nasipsiz kalmadı.” (CHY 236/7-8).

1.3.3.2. İşlevleri Bakımından Zamirler

Zamirlerin Özbek Türkçesindeki işlevleri ve gösterdiği özellikler incelenen romanlardan seçilen örnekler doğrultusunda aşağıda gösterilmiştir.

1.3.3.2.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri, dil bilgisinde söz söyleyen, kendine söz söylenen ve kendisinden söz edilen kişilerin yerini tutan kelimelerdir. “Bütün varlıklar üç şahıs altında toplanır, üç şahıs teşkil ederler. Bunlardan birincisi *konuşan*, ikincisi *dinleyen*, üçüncüsü *adı geçendir*. Her varlık, şahıs olarak ya konuşan ya dinleyen veya adı geçen durumda bulunur. Bunlara gramerde sıra ile *birinci şahıs*, *ikinci şahıs*, *üçüncü şahıs* diyoruz. *Konuşan*, *dinleyen*, *adı geçen* bir tek varlık ise *teklik birinci*, *ikinci üçüncü şahısı*; birden fazla varlık ise *çokluk birinci*, *ikinci*, *üçüncü şahısı* teşkil eder. Yani teklik ve çokluk olmak üzere iki birinci şahıs, iki *ikinci şahıs*, iki *üçüncü şahıs* vardır.” (Ergin, 2013: 265).

1.3.3.2.1.1. Teklik 1. Şahıs Zamiri

Teklik I. şahıs zamirini **bi*, **mi* köklerine dayandıran Marcel Erdal (2004: 195-196), *n* ünsüzünü *zamir n*'si olarak kabul edip bu köklerde kalıplaştığını düşünür. Gabain, yalın hâldeki *ben* zamirinin Moğolcada *bi* şeklinde olduğunu belirterek aslında bu zamirin Moğolca ile ilgili olabileceğine işaret eder (Gabain, 2000: 65). Özbek Türkçesinde teklik I. şahıs zamiri *men* “ben”dir.

Men bermadim. “Ben vermedim.” (P 265/1).

Men bir noma'qul ish qilib qo'ydim, xafa bo'lmaysiz “Ben yanlış bir şey yaptım, üzülmeysin” (CHY 39/11).

Men shuni aytmoqchiman-da, Qudrat aka, - dedi Xoltoy Chorievich kuyingandek. “Söylemek istediğim bu Kudret ağabey, dedi Haltay Çarievich acıyarak.” (P 102/5-6).

Unday bo'lsa oldin men ketaman, - dedi qiz darhol. “Öyleyse önce ben gideceğim, dedi kız hemen.” (CHY 53/3).

Men bir ozdan keyin ketaman. “Ben birazdan ayrılacağım.” (CHY 53/4).

Men biologman “Ben biyoloğum” (P 103/20).

Mening siyosatim hujayra, nasl belgisi va hokazo. “Benim siyasetim bir hücre, nesil belgesi ve bunun gibi şeyler.” (P 101/3).

Menga nima, men homilador emasman-ku, dedi Jasur bepsand. “Bana ne, ben hamile değilim ki, dedi Cesur sakince.” (P 172/5).

Men sizni ayg'oqchi ham qilmoqchi emasman. “Ben sizi gözetlemek istemiyorum.” (P 103/36).

Men sizdan yordam so'radimmi? “Ben sizden yardım istedim mi?” (P 103/46).

Gap mendanmas, sizdan chiqdi. “Söz benden değil sizden çıktı.” (CHY 186/1).

Men uydan keta olmayman. “Ben evden ayrılamam” (P 331/47).

Ha, bo'yi mendan uzun. “Evet, boyu benden uzun” (P 39/22).

Men qarashib yuboraman. “Ben bakıp göndereceğim.” (CHY 237/19).

Men ketdim, o'zingiz tuproq tortip qo'yarsiz, -dedi. “Ben gittim, toprağı kendiniz kazabilirsiniz, dedi.” (CHY 237/38-39).

Eraslan, zamirlere gelen yükleme hâli ekinin *+nI* olduğunu, ancak *n* ile biten zamirlerden sonra geldiğinde yan yana gelen iki *n*'den biri düştüğü için ekin *+I* gibi görüldüğünü, bu durumun *bizni, sizni, anlarni* gibi şekillerden de anlaşılabilceğini ifade eder: *ben+ni > beni, sen+ni > seni* (Eraslan, 1999: 335-345).

Gapimni inkor ham qilmayapsiz, mundan chiqdi, siz meni unga qo'shmoqchisiz. “Sözümü inkâr da etmiyorsunuz, buradan çıktı, siz beni evlendirmek istiyorsunuz” (P 151/7-8).

Tag'in siz meni ayg'oqchi qilmoqchi bo'lasiz! “Yine siz beni gözetmeye çalışıyorsunuz!” (CHY 103/28).

Siz meni noto 'g'ri tushshundingiz, dedi. “Siz beni yanlış anladınız dedi.” (P 103/42).

Özbek Türkçesinde yönelme hâli eki ile çekimlenmiş şahıs zamirleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kök değişikliğine uğramaz.

Hamma xizmat menga tushgan, deydi Quدرات aka jussasidan yozg'irib. “Her iş bana kalmış, dedi Kudret ağabey fiziğinden şikâyet ederek.” (P 3/14).

Ko'ksidan itarsang, dushmanga aylanadi, savag'ichi menga tegadi “Göğsünden itesen düşmana dönüşür, sopası bana dokunur” (P 151/1-2).

Menga nima, men homilador emasman-ku, dedi Jasur bepsand. “Bana ne, ben hamile değilim ki, dedi Cesur sakince.” (P 172/5).

Bo'lmasa menga ruxsat, dedi. “Olmazsa bana izin ver, dedi.” (CHY 96/7).

1.3.3.2.1.2. Teklik 2. Şahıs Zamiri

Özbek Türkçesinde II. teklik şahıs zamiri *sen* “sen”dir. Erdal (2004:195-196), *sen* zamirinin kökenini **si* köküne dayandırır ve yukarıda da değinildiği üzere (bk. Teklik I. Şahıs Zamiri) zamirin sonundaki *n*'nin zamir çekilmesinde görülen *n* (*zampir n*'si) olduğunu ifade eder.

Kotwicz “Les Pronoms Dans Les Langues Altaïques” isimli çalışmasında, Bang da “Vom Köktürkischen” isimli çalışmasında teklik I. ve II. şahıs zamirlerinin sonundaki *n* sesini *zampir n*'si olarak kabul ederler (Kocasavaş, 1999: 347-361).

Kocasavaş (1999: 347-361), kökeni Ana Altaycaya kadar uzanan zamirlerin yapısı hakkında kesin bir şeyler söylemenin mümkün olmadığını belirtir. Bang ve Kotwicz'in *zampir n*'si olarak adlandırdığı *ben, sen* zamirlerindeki *n*'lerin teklik ifade eden isimden isim yapma ekleri de olabileceğini dile getirir.

Sen bilan ro'yxatdan ham o'tmaganmiz. “Sana kayıtlı değiliz.” (P 239/42).

Seni uyg'otishga ko'zim qiymadi, o'zing topib nonushta qil. “Seni uyandırmaya kıyamadım, kendin kalkıp kahvaltını yap.” (P 187/11).

Özbek Türkçesinde teklik II. şahıs zamirinin hâl ekleriyle çekimi teklik I. şahıs zamirinde olduğu gibidir. Bu zamir de yönelme hâli çekiminde kök değişikliğine uğramaz.

Senga nima, deya, Quدرات aka ichida o'zini koyidi. “Sana ne, diye Kudret ağabey kendi kendine sordu.” (P 18/9-10).

Senga bermay, kimga berishadi? “Sana vermeyecek de kime verecek?” (P 7/35).

Sendan kelgan karomat shumi? “Senin gösterdiğin keramet bu mu?” (CHY 38/12-13).

1.3.3.2.1.3. Teklik 3. Şahıs Zamiri

Bütün Türk lehçelerinde üçüncü şahıs zamirinin köken olarak *ol* işaret zamirinden geldiği bilinmektedir (Öz, 2017: 482). Bu zamir hem insan hem de nesnelere karşılamak için kullanıldığından Özbek Türkçesinde bazı kaynaklarda şahıs-işaret zamiri olarak adlandırıldığı görülmektedir (Öz, 1999: 605).

U sevimli ojisasi bilan bir yostiqaqa bosh qo'rganidan, unga erishganidan behad xursand edi “O sevimli kadın ile bir yastığa baş koyan, ona ulaştığı için son derece mesettu” (P 333/5-7).

Hozir u qishloq suv ostida qolgan, ikki yuz-uch yuz quloch balandlikka ko'chib chiqqan bo'lib, yo'lning ikki chetiga joylashgan edi. “Şimdi köy sular altında kalmış, iki yüz üç yüz kulaç yüksekliğe çıkarak yolun iki tarafına yerleşmişti.” (P 21/18-21).

Zahro qirqqa kirganda u oltmish yoshli chol bo'lib qoladi. “Zehra kırk yaşına girdiğinde o altmış yaşında yaşlı bir adam olacaktı.” (CHY 55/4).

U o'z uyini aytganidan pushayman bo'la boshladi. “O kendi evini söylediğinden pişman olmaya başladı.” (P 330/5).

U ukasiga telefon qilish uchun oshxonaga kirdi. “O kardeşine telefon etmek için mutfağa gitti.” (P 330/7).

Özbek Türkçesinde teklik III. şahıs zamirinin hâl ekleriyle çekimi örneklerle gösterilmiştir:

Uning ko'zlari yoshga to'lgan “Onun gözleri yaşla dolmuş” (P 333/42).

Uning chiroyli qora ko'zlari... “Onun güzel siyah gözleri...” (P 38/25).

Uning yirik ko'zlarida vahima va mutelik alomatlari izg'ir edi. “Onun iri gözlerinde panik ve suskunluk belirtileri vardı.” (CHY 87/26-27).

Endi **uni** qo'ldan chiqarmaslik, etagini tutish kerak. "Şimdi onu elden çıkarmamak, eteğini tutmak gerek." (P 160/4-5).

Jasur bilan bir umr yuz ko'rmas bo'lish, **uni** oiladan badarg'a qilishni anglatar edi. "Cesur ile bir ömür yüz yüze olmamak, onu aileden kovmak anlamına geliyordu." (P 163/1-2).

Gapimni inkor ham qilmayapsiz, mundan chiqdi, siz meni **unga** qo'shmoqchisiz. "Sözümü inkâr da etmiyorsunuz, buradan çıktı, siz beni onunla evlendirmek istiyorsunuz." (P 151/7-8).

U sevimli ojizasi bilan bir yostiqaqa bosh qo'yganidan, **unga** erishganidan behad xursand edi. "O sevimli kadın ile bir yastığa baş koyduğu için, ona ulaştığı için son derece mesettu." (P 333/5-7).

Bola aziz, odobi **undan** aziz, deyishadi. "Çocuk değerli, edebi ondan değerli, derler." (CHY 112/13-14).

1.3.3.2.1.4. Çokluk 1. Şahıs Zamiri

Çokluk I. şahıs zamiri, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de "biz"dir. Ergin *biz*, *siz* zamirlerinin yapı bakımından *bén*, *sén* zamirleri ile ilgili olduğunu ve sonlarındaki +z'nin çokluk belirtisi şeklinde görüldüğünü ifade eder ve "Fakat bu ilgi ve belirti Türkçeden önceki karanlık devrin içine girer. İyelik eklerinde de bulunan bu z çokluk belirtisi, fiil çekimlerinde de çok görülür. Fakat fiillere şahıs zamirlerinden geçmiştir. Türkçenin Moğolca ile birleştiği devirlerin bir çokluk eki olan +z, Türkçe içinde böyle bazı şekillerde ancak bir çokluk belirtisi olarak kalmıştır. Bu donup kalmış çokluk belirtisine Türkçenin bir çokluk eki demek yanlışlığına düşülmemelidir." açıklamalarında bulunur (Ergin, 2013: 267-268).

Özbek Türkçesinde 1. çokluk şahıs zamirinin hâl ekleri ile çekimi aşağıda örneklerde gösterilmiştir:

Biz ham jo'jabirday jonmiz. "Biz tavuk yavrusu gibiyiz." (CHY 67/6).

Bizda xolodil'nik ham yo'k, bitta televizor, xotinnig dazmol qilgani qilgan. "Bizde buzdolabı bile yok, bir televizyon ve karımın ütüsü var." (P 13/4).

Bizni pisand qilmadingmi? "Bizi görmezlikten mi geldin?" (P 5/42).

Bizga yo'l bo'lsin. "Bize yol olsun" (P 103/41).

Bizning begona joylarda qiynalmayapsizmi? "Bizim yabancı yerlerde sıkıntıda mısınız?" (CHY 178/1-2).

1.3.3.2.1.5. Çokluk 2. Şahıs Zamiri

Çokluk 2. şahıs zamiri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de *siz* ile karşılanmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi (bk. Çokluk I. Şahıs Zamiri) Muharrem Ergin *siz* zamirinin yapı bakımından *sen* zamiri ile ilgili olduğunu ve sonundaki +z'nin çokluk belirtisi şeklinde görüldüğünü ifade eder (Ergin, 2013: 267-268).

Oyim bilan siz borsangiz, tuzuk bo'laridi. "Annem ile giderseniz iyi olur." (P 10/6).

Gapimni inkor ham qilmayapsiz, mundan chiqdi, siz meni unga qo'shmoqchisiz. "Sözümü inkâr da etmiyorsunuz, buradan çıktı, siz beni evlendirmek istiyorsunuz." (P 151/7-8).

Sizmisiz? Dedi. "Siz misiniz? Dedi." (CHY 210/15).

Birga yermiz, deb sizni kutdim. "Birlikte yeriz, diye sizi bekledim." (CHY 64/15).

Ya'ni, siz aytmoqchisizki, juz'iy nuqsonlarni yashirsak, ildiz otib ketadi. "Yani, siz küçük kusurları saklarsak kök salacaklarını söylemek istiyorsunuz." (P 102/12-13).

Yo siz keting. "Ya da siz gidin" (CHY 53/4).

Siz insof-diyonat, deysiz. "Siz insaflı, dürüst olun diyorsunuz." (CHY 67/13).

Tag'in siz meni ayg'oqchi qilmoqchi bo'lasiz! "Yine siz beni gözetmeye çalışıyorsunuz!" (CHY 103/28).

Men sizni ayg'oqchi ham qilmoqchi emasman. "Ben sizi gözetlemek istemiyorum." (P 103/36).

Siz meni noto'g'ri tushshundingiz, dedi. "Siz beni yanlış anladınız dedi." (P 103/42).

Men sizdan yordam so'radimmi? "Ben sizden yardım istedim mi?" (P 103/46).

Gap mendanmas, sizdan chiqdi. "Söz beden değil sizden çıktı." (CHY 186/1).

Siz mehmonsiz, dedi. "Siz misafirsiniz, dedi." (P 331/7).

Hech kim sizni bezovta qilmaydi. "Hiç kimse sizi rahatsız etmiyor." (P 331/19).

Siz nariroqda o'tira turing; -dedi. "Siz daha uzağa oturun, dedi." (CHY 237/20).

Siz dayyussiz. "Siz deyyussunuz." (P 151/10).

1.3.3.2.1.6. Çokluk 3. Şahıs Zamiri

Özbek Türkçesinde Çokluk 3. şahıs zamiri *ular*'dır. Bu zamirin Ana Altaycadaki teklik III. şahıs zamiri **i*'nin *+lar* ekiyle kurulmuş şekli olarak düşünülmektedir (Erdem Uçar, 2011: 371).

Ular ham odam, tushunishadi. "Onlar da insan, anlıyorlar." (CHY 137/2).

Ular qanday qarshi olisharkin? "Onlar nasıl mücadele edecekler?" (P 330/19-20).

Ular shaharga yetib borishganda quyosh tikkada edi. "Onlar şehre vardıklarında güneş tepedeydi." (P 330/39).

Ular qanday tunashadi? "Onlar geceyi nasıl geçirdiler?" (P 329/10-11).

Ular ma'zur so'ray, "Özür diliyorlar" (P 327/5).

Melisa ularni bog'lab, tepaga olib chiqdi, bittasi - Toyir-tosh amaki, o'zini qoyadan pastta tashladi. "Melisa onları bağlayıp tepeye götürdü, bir tanesi – taş kalpli Tahir amca, kendini kayadan aşağı attı." (P 30/2-4).

Ularga, hatto to'g'ri diagnoz qo'yishga ijozat berishmas emish. "Doğru teşhis koymalarına bile izin verilmiyor." (P 103/22-23).

Tablo 2: Şahıs zamirlerinin hâl ekleri ile kullanımı

	Tek.1	Tek.2	Nezaket	Tek.3	Çok.1	Çok.2	Nezaket	Çok.3
Yalın	Men	Sen	Siz	U	Biz	Senlar	siz(lar)	Ular
İlgi	Mening	Sening	Sizning	Uning	Bizning	Senlarning	siz(lar)-ning	Ular-ning
Yükleme	Meni	Seni	Sizni	Uni	Bizni	Senlar-ni	siz(lar)ni	ularni
Yönelme	Menga	Senga	Sizga	Unga	Bizga	Senlar-ga	siz(lar)ga	ularga
Bulunma	Menda	Senda	Sizda	Unda	Bizda	Senlar-da	siz(lar)da	ularda
Çıkma	Mendan	Sendan	Sizdan	Un-dan	Bizdan	senlardan	siz(lar)dan	ulardan
Eşitlik	Mencha	sencha	sizcha	uncha	bizcha	Senlar-cha	siz(lar)cha	ularcha
Benzerlik	Menday	senday	Sizday	unday	Bizday	Senlar-day	siz(lar)day	ularday
Vasıta	men bilan	sen bilan	siz bilan	u bilan	biz bilan	senlar bilan	siz(lar) bilan	ular bilan

1.3.3.2.2. İşaret Zamirleri

Nesneleri göstermek için kullanılan kelimelerdir. Bu zamirler nesnelere yerini bildirirler. Özbek Türkçesinde işaret zamirlerini ifade etmek için *ko'rsatish olmoshlari* terimi kullanılmaktadır. İşaret zamiri olarak *bu* “bu”, *bular* “bunlar”, *shu* “şu”, *shular* “şunlar”, *u* “o”, *ular* “onlar”, *o'sha* “o”, *ana* “şu”, *ana u* “işte o”, *ana o'sha* “işte o”, *mana* “işte”, *mana bu* “işte bu”, *mana shu* “işte şu”, *mazkur* “sözü geçen” kelimeleri kullanılmaktadır (Yıldırım, 2012: 120).

Coşkun (2014: 98), nadir olarak yazılı metinlerde *bul*, *shul*, *ul* kelimelerinde görüldüğünü ifade eder ve yakın için *bu*, *bular*; az uzağı *shu*, *shular*; uzağı *u*, *ular* kelimeleri kullanılarak belirtildiğini ifade etmektedir.

1.3.3.2.2.1. Bu

İşaret zamirlerinin şahıs zamirlerinin III. şahsını temsil ettiğini belirten Gabain, “bu” işaret zamirini Eski Moğolca *mu*, *mun* “o” ve çokluk *mut* şekillerine dayandırır (Gabain, 2000: 67).

Özbek Türkçesinde çok sık kullanılan işaret zamirlerinden biri olan “bu” zamiri çekime girebilir. Çekim sırasında söz konusu zamirin başındaki ünsüzün zaman zaman *b* zaman zaman da *m* şeklinde olduğu görülür.

Bu sarfu xarajat kamlik qilgandek, uning ustiga to'y tashvishi ham kelib qo'shildi. “Bu harcamalar azmış gibi, onun üstüne bir de düğün telaşı başladı.” (CHY 61/14-16).

Qudrat aka biolog sifatida bu nimaligini tushunadi. “Kudret ağabey bir biyolog olarak bunun ne olduğunu anlayabildi.” (P 69/44-45).

Xayriyat, elektr bor, bu ham bir o'chadi, bir yonadi... “Hayret, elektrik var, bu da bir sönüp bir yanıyor” (P 30/13).

Bu masxarabozlik emas edi. “Bu şaka değildi.” (CHY 60/7).

Ma'sudning o'zi buni necha marta ko'rgan. “Mesut’un kendisi **bunu** birçok kez görmüş.” (CHY 117/25).

Buni Oynisaning onasi o'sha zahotiyuq tushungan edi. “Oynisa’nın annesi bunu o anda anlamıştı.” (CHY 60/7-8).

*Gapimni inkor ham qilmayapsiz, **mundan** chiqdi, siz meni unga qo'shmoqchisiz. "Sözümü inkâr da etmiyorsunuz, buradan çıktı, siz beni onunla evlendireceksiniz."* (P 151/7-8).

*Kim **bunga** javob beradi? "Buna kim cevap verecek?"* (P 103/27-28).

***Bu** uning vijdon azobi "Bu onun vicdan azabı" (P 265/7).*

***Bunga** aralashimga dekaning nima haqqi bor? "Dekanın buna karışmaya ne hakkı var?"* (P 286/2-3).

***Bu** ham mojaroga sabab bo'lishi mumkin. "Bu da kavgaya sebep olabilir." (P 330/36).*

***Mundan** o'n chandon azob chekkansiz, to'g'rimi? "Bundan on kere eziyet çekiyorsun, doğru mu?" (CHY 89/5).*

***Buni** ko'rganlar bejiz tirqirashmaydi... "Bunu görenler boşuna söylemiyor..." (CHY 78/4-5).*

1.3.3.2.2.2. Shu

***Shuni** qaynonasi va qizchasiga bo'lashib berdi. "Onu kaynanası ve kızı ile paylaştı"(CHY 3/4).*

*Yurakni orziqtiruvchi **shunday** maskanda bu g'ashlik paydo bo'lgani, kechagi Yodgorning kelinga nisbatan bepisandiligidanmi, yoki choy ustida chollar bilan bo'lgan suhbat asoratimi, Quدرات aka aniq bilmas, qandaydir tuzatib bo'lmas xato yuz bergandek tuyular edi "Yüregini hiçsizliğin ortasındaymış gibi hissettiğin bir yer, çünkü Yedigâr'ın geline karşı ilgisizliği yüzünden mi yoksa yaşlı bir adamla çay içip sohbet etmekten mi, tam olarak bilinmez, Kudret ağabey herhangi bir düzeltme yapmaz hata olduğu gibi görünürdü" (P 22/28-31).*

*Hech kimga tegdirmadim-da, **shundayam** "Hiç kimseye dokunmadım, böyleyim" (CHY 117/45).*

*To'y zavqi, "Madonna" xayoloti **shu** qadar jozibali ediki, birinchi galda Jasur dilida ikkilanmay safardan voz kechishga shubha ham qilmagan edi "Düğün keyfi, "Madonna" hayali o kadar cazibeliydiki, Cesur hiç tereddüt etmeden yolculuktan vazgeçti" (P 51/43-45).*

Onasi shunga rozi bo'ladimi? “Annesi buna razı oldu mu?” (P 163/2).

Axir hammamiz ham shunaqa vaziyatga tushishimiz mumkin. “Sonuçta hepimiz de böyle bir durumda olabiliriz.” (P 265/3).

Sendan kelgan karomat shumi? “Senden gelen keramet bu mu?” (CHY 38/12-13).

Har kuni ahvol shu. “Bu her gün böyle.” (CHY 140/4-5).

1.3.3.2.2.3. U

Yukarıda da ifade edildiği gibi (bk. Teklik 3. Şahıs Zamiri) 3. şahıs zamiri köken olarak *ol* işaret zamirinden gelir (Öz, 2017: 482). Bu zamir hem insan hem de nesnelere karşılamak için kullanıldığından Özbek Türkçesinde bazı kaynaklarda şahıs-işaret zamiri olarak adlandırıldığı görülmektedir (Öz, 1999: 605).

Uning yelkasi ortidan osilib tushgan bir o'ram qora sochi arqondek yo'g'on, ilondek og'ir edi. “Onun omuzunun arkasından sarkan bir deste siyah saç ip gibi kalın, yılan gibi ağırdı.” (P 27/3-4).

Tabiat go'zallikka befarq, uning yagona tashvishi urchish, nasl qoldirish g'ami “Doğa güzelliğe kayıtsızdır, onun tek endişesi türününün yok olmasıdır” (P 27/23-24).

Odil naynov paranjili ayol ishorasiga egildi, u nimadir dedi. “Adil uzun boylu peçeli kadına eğildi, o nedir, dedi.” (CHY 87/19).

U urf-odatlarni yaxshi bilmaydi. “O adetlerini iyi bilmiyor.” (P 327/32).

1.3.3.2.2.4. O'sha “O”

Axir hamma narsa o'shaning aybi bilan bo'ldi, Barno da'vo qilishga haqqi vor. “Sonuçta her şey onun hatası yüzünden oldu. Berna'nın dava açma hakkı var” (P 160/5-6).

1.3.3.2.2.5. Mana “İşte”

Mana, rasmini olib keldim, -dedi. “İşte resmini getirdim, dedi.” (CHY 237/8-9).

Mana, yopinib oling, deya aravakash o'rindi q uchun taxlab qo'ygan qopni Oynisaga uzatdi. "İşte, alın kapatın, diye tekerlekli sandalyeye koyduğu çantayı Oynisa'ya uzattı." (CHY 96/3).

Mana bu Jamilajon, dedi. "İşte bu Camilacan, dedi." (CHY 178/5).

Tablo 3: İşaret zamirlerinin hâl ekleri ile kullanımı

	Teklik				Çokluk			
	Bu	Shu	U	o'sha	Bular	Shular	Ular	o'shalar
İlgi	Buning muning	Shuning	uning	o'shanning	Bularning	shularning	ularning	o'shalarning
Yönelme	Bunga Munga	Shunga	unga	o'shanga	Bularga	shularga	ularga	o'shalar-ga
Bulunma	Bunda Munda	Shunda	unda	o'shanda	Bularda	shularda	ularda	o'shalar-da
Çıkma	Bundan	Shundan	undan	o'shandan	Bulardan	shulardan	ulardan	o'shalar-dan
Eşitlik	Buncha muncha	Shuncha	uncha	o'shancha	Bularcha	shularcha	ularcha	o'shalar-cha
Sınırlama	bun-gacha	shun-gacha	un-gacha	ungacha	bular-gacha	shular-gacha	ular-gacha	o'shalar-gacha
Vasita	bu bilan	shu bilan	u bilan	o'sha bilan	bular bilan	shular bilan	ular bilan	o'shalar bilan

1.3.3.2.3. Dönüşlülük Zamirleri (O'zlik olmoshi)

Dönüşlülük zamiri, şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşıyan ve şahıs kavramını pekiştirerek belirten zamirlerdir (Korkmaz, 2019: 398).

Ergin (2013: 272), dönüşlülük zamirlerinin asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, onların mana bakımından daha kuvvetlileri, katmerlileri olan şahıs zamirleri olduğunu, bunlar "asıl, öz" manalarına gelen isimlerin iyelik eki almış şekillerinden ibaret olduğunu ifade eder.

Özbek Türkçesinde dönüşlülük zamiri olarak *o'z* "kendi" kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime de isim gibi işlev görür. İyelik ekleriyle teklik ve çokluk şahısları ile kullanımı şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs: *o'zim* "kendim"

Teklik 2. şahıs: *o'zing* “kendin”

Teklik 3. şahıs: *o'zi* “kendisi”

Çokluk 1. şahıs: *o'zimiz* “kendimiz”

Çokluk 2. şahıs: *o'zingiz* “kendiniz”

Çokluk 3. şahıs: *o'zlari* “kendileri” (Yıldırım, 2012: 118).

Türk lehçelerinin çoğunda bulunan bu kelimenin, Ana Türkçe kök, esas, mahiyet anlamına gelen *ö:z* kelimesinden geldiği kabul edilmektedir (Öz, 1999: 607).

Özbek Türkçesinde öz dönüşlülük zamiri iyelik eklerini de alarak teklik ve çokluk 1. 2. ve 3. şahısları ifade etmektedir.

1.3.3.2.3.1. Teklik 1. Şahıs Dönüşlülük Zamiri

Nima demoqchiligimni o'zim ham bilmayman, Barno, -dedi to 'shak ustida chalqancha yotar ekan Jasur sigaret tutashirib.-Boshim qotib qoldi. “Ne demek istediğimi kendim de bilmiyorum, Berna, dedi Cesur elinde sigara yatakta sırt üstü yatarken, kafam karıştı.” (P 151/3-5).

Yodgor tanishipti, oydek qiz, o'zim ko'rdim. “Yadigâr tanışmış, ay gibi bir kız, kendim gördüm.” (P 20/6).

O'zim birpasta ochaman. “Kendim bir tane açacağım.” (CHY 237/20-21).

Sovchilikka o'zim boraman. “Görücülüğe kendim gideceğim.” (P 327/33-34).

1.3.3.2.3.2. Teklik 2. Şahıs Dönüşlülük Zamiri

Seni uyg'otishga ko'zim qiymadi, o'zing topib nonushta qil. “Seni uyandırmaya kıyamadım, kendin kahvaltını yap.” (P 187/11).

Endi o'zingini ehtiyot qil, ona bo'lmasan. “Şimdi kendine dikkat et, anne olmayacaksın.” (P 172/2-3).

Xudo o'zing yorlaqa, jur'at ber! “Allah sizi affetsin, cesaret versin!” (P 191/4).

1.3.3.2.3.3. Teklik 3. Şahıs Dönüslülük Zamiri

Melisa ularni bog'lab, tepaga olib chiqdi, bittasi - Toyir-tosh amaki, o'zini qoyadan pastta tashladi. “Melisa onları bağlayıp tepeye götürdü, bir tanesi – taş kalpli Tahir amca, kendini kayadan aşağı bıraktı.” (P 30/2-4).

O'zini qayerga qo'yishni bilmas, ortiqchadek sezar edi. “Kendini nereye koyacağını bilemez, (kendini) fazlalık gibi hissedirdi.” (P 61/3).

Ma'sudning o'zi buni necha marta ko'rgan. “Mesut'un kendisi bunu birçok kez görmüş.” (CHY 117/25).

Yaxshiyamki Yodgor Jasur bilan Barna “inoq” paytida ustidan chiqib qolmadi, o'z ko'zi bilan ko'rmadi. “Neyse ki Yadigâr Cesur ve Barna “evlilik” sırasında çıkıp kendi gözleriyle görmediler.” (P 161/1-2).

Qaysi ota o'z farzandini chatoq yo'lga boshlagisi keladi, unga yomonlikni ravo ko'radi. “Hangi baba kendi evladının kötü yola gitmesini ister, ona kötülüğü reva görür.” (CHY 112/14-15).

Nega o'zi haqida hech narsa demaydi? “Neden kendisi hakkında hiçbir şey demiyor?” (CHY 100/17-18).

O'zida shunaqa “go'zal” yashash istagi bordir. “Kendi içinde öyle “güzel” yaşama arzusu vardır.” (P 211/1).

Mansur aka o'zini munofiq sezib. “Masur ağabey kendini ikiyüzlü hissediyordu.” (CHY 235/14-15).

Bu axir o'zini o'qqa tutib berish-ku. “Sonuçta kendini vuruyor.” (CHY 102/2).

Shunchalik o'z manfaatini o'ylash, shunchalik xudbin bo'lish – Bu farzandlik burchiga xiyonat-ku. “Kendi çıkarlarını bu kadar düşünen, bu kadar bencil olmak bu, kişinin evlatlık görevine ihanettir.” (CHY 102/4-6).

Biroq bu chora o'zidan chiqqani sababli shubhasini ochmadi. “Ancak bu çare kendiliğinden çıktığı için şüphelerini ortaya koymadı.” (P 330/6).

1.3.3.2.3.4. Çokluk 1. Şahıs Dönüşlülük Zamiri

Nahot o'z xalqimizni o'zimiz qirsak? “Gerçekten kendi halkımızı yok etmeli miyiz?” (P 103/25-26).

O'zimiz qamatdik, dedi. “Kendimiz kapattık, dedi.” (P 329/11-12).

1.3.3.2.3.5. Çokluk 2. Şahıs Dönüşlülük Zamiri

O'zingizning kimlaringiz bor? “Sende kim var?” (CHY 67/39).

O'zingiz shart qo'ydingiz. “Kendiniz şart koydunuz.” (CHY 186/1).

javobini o'zingiz beraverasiz. “cevabı kendiniz vereceksiniz.” (CHY 186/10).

O'zingiz tushunasiz. “Kendiniz düşünün.” (CHY 150/2).

O'zingiz oching. “Kendiniz açın.” (CHY 237/18-19).

Men ketdim, o'zingiz tuproq tortip qo'yarsiz, -dedi. “Ben gittim, toprağı kendiniz kazabilirsiniz, dedi.” (CHY 237/38-39).

O'zingiz darsimga kirib o'tirdingiz, “Kendiniz sınıfa girip oturdunuz” (CHY 234/36).

O'zingiz Andijonga borib o'qishni davom ettirishni kerakligini maslahat berdingiz. “Andican’a gidip okulu devam ettirmem gerektiğini kendiniz söylediniz.” (CHY 234/39-40).

1.3.3.2.3.6. Çokluk 3. Şahıs Dönüşlülük Zamiri

Chiroyli qizlar o'zlarining go'zalliklarini yahshi bilishadi. “Güzel kızlar kendi güzelliklerini iyi bilirler.” (P 27/31-32).

O'zlari qarovga muhtoj. “Kendileri bakıma muhtaç(tır).” (CHY 156/3).

1.3.3.2.4. Soru Zamirleri

Nesneleri soru şeklinde karşılayan zamirler, Özbek Türkçesinde *so'roq olmoshlari* terimiyle ifade edilmektedir (Coşkun, 2014: 99). Genellikle sahiplik, ilgi, kıyaslama, işin yapılışı, yeri, zamanı gibi özellikleri gösterir. *Kim* “kim”, *kimning* “kimin”, *kimga* “kime”, *kimda* “kimde”, *kimdan* “kimden”, *kiminki* “kiminki”, *nima* “ne”, *nimaga*

“niye”, nimasi “nesi”, qayoq “nere”, qayoqqa “nereye”, qanaqa “nasil”, qaysi “hangi”, qaysi biri “hangi biri, hangisi”, qayda “nerede”, qayer “nere”, qancha “kaç kaç”, qanchasi “kaç, ne kadar”, qani “hani”, necha “kaç”, nechanchi “kaçıncı”, nechta “kaç, ne kadar” gibi kelimelerden oluşmaktadır (Yıldırım, 2012: 123). Soru zamirlerinin çokluk eki ile kullanıldığı da görülmektedir.

1.3.3.2.4.1. Kim “Kim”

İnsanları soru yoluyla belirtmek için kullanılan soru zamirlerdir.

Yetti oylik tug'ilgan, deb kim aytadi, qarang tetikligini, -dedi “Kim demiş yedi aylık diye, şunun canlılığına bakın, dedi” (CHY 64/16-17).

Bunaqa kelishgan yigitni kim orzu qilmaydi? “Böyle yakışıklı bir delikanlıyı kim istemez ki?” (P 160/3-4).

Kim biladi? “Kim bilir?” (CHY 187/1).

Kim bunga toqat qiladi? “Buna kim dayanır?” (P 4/5).

Senga bermay, kimga berishadi? “Sana vermeyecek de kime verecek?” (P 7/35).

O'zingizning kimlaringiz bor? “Sende kim var?” (CHY 67/39).

Kim bunga javob beradi? “Buna kim cevap verecek?” (P 103/27-28).

Kim bu ish bilan shug'ullanadi? “Bu iş ile kim meşgul?” (P 264/5).

Kim topadi? “Kim bulacak?” (CHY 66/3).

1.3.3.2.4.3. Nima “Ne”

İnsan dışında kalan canlı cansız varlıkları belirtmek için kullanılan soru zamiridir (Korkmaz, 2019: 421).

Soxta uyatchanligi yo'qligimi, tik qarashimi – nimaligini Qudrat aka ajrata olmadi. “Kudret ağabey sahte utangaçlığı mı yoksa dik bir bakışımı ne olduğunu anlayamadı.” (P 27/7-9)

Nima demoqchiligimni o'zim ham bilmayman, Barno, -dedi to'shak ustida chalqancha yotar ekan Jasur sigaret tutashtirib.-Boshim qotib qoldi. “Ne demek istediğimi

kendim de bilmiyorum, Berna dedi, Cesur elinde sigara yatakta sırt üstü yatarken, kafam karıştı.” (P 151/3-5).

*Og'zidan **nimalar** chiqishini bilmaysan kishi, nuqul cho'chib turasan* “Ağzından neler çıktığını bilmeyen kişi, sadece korkar” (P 22/35-36).

*Madonna **nima** degani?* “Madonna'nın anlamı nedir?” (P 66/42).

*Qudrat aka biolog sifatida bu **nimaligini** tushunadi.* “Kudret ağabey bir biyolog olarak bunun ne olduğunu anlayabildi.” (P 69/44-45).

*Senga **nima**, deya, Qudrat aka ichida o'zini koyidi.* “Sana ne oldu diye Kudret ağabey kendi kendine sordu.” (P 18/9-10).

*Barnoning qo'lidan **nima** kelardi?* “Berna'nın elinden ne gelirdi?” (P 160/12).

*Barnaning lozimchasi yo'q ekan – **nima** bo'pti.* “Berna'nın ihtiyacı yokmuş, ne olmuş?” (P 161/11-12).

***Nima** yoqmadi?* “Neyi beğenmedi?” (P 189/1).

***Nimadan** domangirsiz?* “Ne ile meşgulsünüz?” (P 189/1).

*Qaynonasi-qaynotasi **nima** deydi?* “Kaynanası kaynatası ne diyecek?” (P 4/42).

*Maqsadingiz **nima**?* “Amacın ne?” (P 103/38).

1.3.3.2.4.4. Qaysi “Hangi”

Qaysisini aytay? “Hangisini söyleyeyim?” (P 3/17).

1.3.3.2.4.5. Qayer “Nere”

*O'zini **qayerga** qo'yishni bilmas, ortiqchadek sezar edi.* “Kendini nereye koyacağımı bilmez fazlalık gibi hissederdi.” (P 61/3).

1.3.3.2.4.6. Qayoqqa “Neyeye”

***Qayoqqa?** Nega hakkim yo'q?* “Nereye? Neden hakkım yok?” (CHY 79/6-7).

1.3.3.2.5. Belirsizlik Zamirleri

Özbek Türkçesinde *gumon*, *belgilash* ve *bo'lishsizlik olmoshlari* terimleriyle ifade edilen belirsizlik zamirleri, kişileri veya nesnelere belirsiz olarak temsil eden zamirlerdir (Coşkun, 2014: 101; Öz, 1999: 626). Belirsizlik zamirlerinin birçoğu *bir*, *har hech* ve *alla*, *hech kim* sözlerinin diğer isim türünden kelimelerle birleşmesi ile oluşmaktadır (Yıldırım, 2012: 121).

1.3.3.2.5.1. Hech kim “Hiç kimse”

Paxsalari tag chizig'igacha nurab ketgan hovlining chetida qulochga sig'mas yong'oq daraxti bolib, qachon ekilganligini hech kim bilmas, ammo qarib ketgan bo'lsa ham ro'zg'orga asqotib kelardi. “Saman ve çamur karışımından olan duvar ve havlunun yanında kucağa sığmayacak kadar büyük olan ceviz ağacı vardı, onun ne zaman dikildiğini kimse bilmiyordu, çok yaşlanmış olsa bile yaşamını bir şekilde sürdürebiliyordu.” (CHY 3/12-14).

Hozir Ma'sudning dardlashadigan hech kimi qolmadi “Artık Mesut’un derleşeceği hiç kimsesi kalmadı.” (CHY 117/8-9).

Hech kimga tegdirmadim-da, shundayam. “Hiç kimseye dokunmadım, böyleyim” (CHY 117/45).

Hey! Bu hovlida hech kim bormi? “Hey! Bu bahçede hiç kimse var mı?” (P 65/23).

Homila tortgan bo'lsa, do'xtir qidiradi, aybini yopadi. Hech kim sezmaydi ham. “Çocuk düşerse, Doktor suçunu kapatır, hiç kimse de anlamaz.” (P 15/19-20).

1.3.3.2.5.2. Hamma “Hepsi”

Axir hammamiz ham shunaqa vaziyatga tushishimiz mumkin. “Sonuçta hepimiz aynı duruma düşebiliriz” (P 265/3).

Hammadan illat qidiradi “Herkeste eksiklik arardı” (P 4/14).

1.3.3.2.5.3. Nima “Hangi Şey”

Odil naynov paranjili ayol ishorasiga eĝildi, u nimadir dedi. “Adil uzun boylu peçeli kadına eĝildi, bir şey söyledi” (CHY 87/19).

1.3.4. Zarflar

Zarflar, fiillerin, fiilimsilerin, sıfatların ve zarfların anlamlarını zaman, miktar, durum, yer, yön vb. bakımlardan tamamlayan ve sınırlayan kelimelerdir. Zarflar, aslında isim, sıfat, zamir gibi diğer kelime sınıflarından alınan sözlerle kurulmuştur. Bir isme, bir sıfata, bir zamire zarf niteliği kazandıran, onların dildeki kullanılış biçimleri ve yükledikleri görevlerdir. Ancak, her ismin de zarf niteliği kazanamayacağına dikkat etmek gerekir. Çünkü bir ismin zarf görevi kazanabilmesi, onun zaman, yer, yön, azlık gösteren; durum -çokluk, pekiştirme, sorma gibi nitelikler taşıyan isimler olmasını gerektirir (Korkmaz, 2019: 427).

Zarflar, esas itibarıyla çekimsiz unsurlardır. İsim oldukları zaman çekim eklerini alır, fakat zarf oldukları zaman hâl ve yer bildiren çekim ekleri dışındaki çekim eklerini alamazlar. Hâl ve yer bildiren çekim ekleri eşitlik, instrumental ve yön ekleridir. Bu ekler, edat fonksiyonunda olup çekim ekleri içinde zarf eki durumundadırlar. Adeta bir zarf yapım eki gibi görünürler. Zaten öteden beri yapım eki olmak, klişeleşip kalmak temayülü gösterirler. Yani çekim ekleri diğerlerinininki kadar sağlam ve şümüllü değildir. İşte zarflar bu ekleri alabilir, bazı isimler ise ancak bu eklerle zarf olabilirler. Bunların dışında kalan işlek ve şümüllü asıl çekim ekleri zarflara getirilemez. Onlardan biri ancak bir kısaltma neticesinde veya asıl fonksiyonunu kaybetmiş olarak bir zarfta bulunabilir ki böyle misaller çok azdır ve ek almış sayılmazlar. Demek ki zarf olan isimler ya eksiz olurlar veya eşitlik, instrumental ve yön eki almış bulunurlar (Ergin, 2013: 258-259).

Coşkun (2014: 107), Özbek Türkçesindeki zarfları, *nitelik zarfları (holat ravishi)*, *zaman zarfları (payt ravishi)*, *yer zarfları (o'rin ravishi)*, *soru zarfları (so'roq ravishi)*, *azlık çokluk zarfları (mikdor-daraca ravishi)* olmak üzere beş gruba ayırarak sınıflandırır.

Çalışmamızda Özbek Türkçesindeki zarflar, incelenen romanlardan seçilen örnekler doğrultusunda kökenleri, yapıları ve işlevleri bakımından üç ana başlık altında sınıflandırılacaktır.

1.3.4.1. Kökenlerine Göre Zarflar

İncelenen eserlerden tespit edilen zarflar, kökenleri bakımından Türkçe kökenli, Yabancı kökenli zarflar olarak iki gruba ayrılmıştır.

1.2.4.1.1. Türkçe Kökenli Zarflar

Kechga tomon Sabohatxon opa eri yotgan xonaga kirdi. “Akşama doğru Sebahathan abla eşinin yattığı odaya girdi.” (P 332/7).

Ma’sudning o’zi buni necha marta ko’rgan. “Mesut’un kendisi bunu birçok kez görmüştür.” (CHY 117/25).

Chiroyli qizlar o’zlarining go’zalliklarini yahshi bilishadi. “Güzel kızlar kendi güzelliklerini iyi bilirdi.” (P 27/31-32).

Bir kuni to’rt yoshli Yodgor bilan bozorga borib, bolani esdan chiqarib kelipti. “Bir gün dört yaşındaki Yedigâr ile pazara gitti, çocuğu unutup gelmiş.” (P 45/23-24).

Yana o’sha hovligami? “Yine o bahçeye mi?” (P 327/18).

1.2.4.1.2. Yabancı Kökenli Zarflar

Eserlerden tespit edilen yabancı kökenli zarfların çoğunlukla Arapça ve Farsçadan geldiği görülmüştür.

Axir hamma narsa o’shaning aybi bilan bo’ldi, Barno da’vo qilishga haqqi vor. “Sonuçta hepsi her şey onun hatası yüzünden oldu, Berna’nın dava açmaya hakkı var.” (P 160/5-6).

Hamma narsa daqiqasigacha yozilgan. “Her şey dakikasına kadar yazılmıştır.” (P 56/7)

Nihoyat yo'ldan yigirma-o'ttiz qadamlar uzaqlikda... “Nihayet yoldan yirmi otuz adım uzaklıkta...” (CHY 97/4).

1.3.4.2. Yapılarına Göre Zarflar

Eserlerde geçen zarflar, yapılarına göre *basit*, *türemiş* ve *kelime grubu yapısındaki zarflar* olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

1.3.4.2.1. Basit Zarflar

Basit zarflar, yapım ekleriyle türememiş olan kök hâlindeki zarflardır (Yıldırım, 2012: 139-140).

Qudrat aka qabr tepasida, aslida bunaqa sharoitda qurbonlar yana ham ko'p bo'lishi mumkin edi. “Kudret abi mezarın başında, aslında bu koşullar altında fazla kurban olabilirdi.” (P 130/1-2).

Onasi ko'p ozor chekyapti. “Annesi çok azarladı.” (CHY 237/4-5).

1.3.4.2.2. Türemiş Zarflar

Zarf türetme işlevli yapım ekleriyle türemiş zarflardır.

Ma'sudning o'zi buni necha marta ko'rgan. “Mesut'un kendisi bunu birçok kez görmüştür.” (CHY 117/25).

Hamma narsa daqiqasigacha yozilgan. “Her şey dakikasına kadar yazılmıştır.” (P 56/7).

Yoki yashiricha uylanib olib, keyin bildirsinmi? “Yoksa gizlice evlenip sonra mı bildirsin?” (CHY 105/9-10).

1.3.4.2.3. Kelime Grubu Yapısındaki Zarflar

1.3.4.2.3.1. Sıfat Tamlaması Yapısındaki Zarflar

Bu oqshom ham o'choqqa o't yoqilmaydi. “Bu akşam da ocağa ateş yakılmayacak.” (CHY 3/1).

Har shanba kuni darslardan keyin qishlog'iga ketib, yakshanba kuni kechga tomon shaharga qaytar “Her cumartesi günü derslerden sonra köyüne gelip pazar günü akşama doğru şehre döner(di)” (P 5/17-18)

Ikki oy o'qitishib... “İki ay okutup...” (P 4/45).

Yetti oylik tug'ilgan “Yedi aylık doğmuş” (CHY 64/16-17).

1.3.4.2.3.2. İsim Tamlaması Yapısındaki Zarflar

Sahar chog'i yana shaharga oshiqar edi “Seher vakti yine şehre dönerdi” (P 5/24).

Yarim yildan keyin pedinstitutga talaba sifatida qatnay boshladi “Yarım yıldan sonra Pedagoji Enstitüsüne öğrenci olarak katılmaya başladı” (P 333/8-9).

Institutni bitirish arafasida... “Enstitüyü bitiriş arefesinde...” (P 4/22-23).

1.3.4.2.3.3. Zarf-Fiil Yapısındaki Zarflar

Zarf-fiillerin oluşturduğu kelime gruplarıdır.

Afg'onistondan qaytgach... “Afganistan'dan dönünce...” (P 5/4).

Dastro 'molcha bilan qo'l-bo'ynini artgach... “mendil ile elini boynunu silince...” (P 3/30-31).

Gulsum opa bir kosa yuvilgan qora gilos olib “Gülsüm abla bir kâse yıkanmış kara kiraz alıp...” (CHY 117/32).

Og'ziga taom yubarganida... “Ağızına yemek aldığında...” (P 3/27).

ukasi bilan ularnikiga borganida “onlara gittiğinde...” (P 30/34).

Yodgor bilan bozorga borib “Yadigâr ile pazara gidip...” (P 45/24).

1.3.4.2.3.4. Edat Grubu Yapısındaki Zarflar

Har shanba kuni darslardan keyin qishlog'iga ketib, yakshanba kuni kechga tomon shaharga qaytar “Her cumartesi günü derslerden sonra köyüne gelip pazar günü akşama doğru şehre döner(di)” (P 5/17-18).

Kechga tomon Sabohatxon opa eri yotgan xonaga kirdi. “Akşama doğru Sebahathan abla eşinin yattığı odaya girdi” (P 332/7).

Taomdan so’ng Davron tarvuz so’ydi “Yemekten sonra Devran karpuz kesti” (P 7/29).

Yarim yildan keyin pedinstitutga talaba sifatida qatnay boshladi “Yarım yıldan sonra Pedagoji Enstitüsüne öğrenci olarak katılmaya başladı” (P 333/8-9).

Uch kunday keyin Matluba, yaxshi kiyinib, uydagilari bilan xayrlashdi... “Üç gün sonra Matluba güzel giyinip ailesi ile vedalaştı...” (P 330/8-9).

Quyosh tafti bir soatdan keyin tumanni tarqatdi. “Güneş sıcaklığıyla bir saat sonra sisi dağıttı.” (P 141/1).

Yarim soatdan so’ng Xurshid keldi “Hurşit yarım saat sonra geldi” (P 327/6).

2.3.4.2.3.5. İkileme Yapısındaki Zarflar

Vaqtida terib olmasang, to’p-to’p to’kilib, tappi bo’lib qoladi “Vaktinde toplamazsan top top dökülüp musluğa döner” (P 6/32-33).

Oynisa piq-piq yig’lar “Aynisa hüngür-hüngür ağlıyor” (CHY 67/7).

Ona-bola bir-biriga tayanib, yum-yum yig’lashdi. “Anne ve çocuk birbirine yaslanıp acı acı ağladılar.” (CHY 205/5).

1.3.4.3. İşlevlerine Göre Zarflar

1.3.4.3.1. Zaman Zarfları

Fiilin anlamını zaman bakımından etkileyen iş, durum ve hareketin ne zaman yapıldığını bildiren zarflardır (Yıldırım, 2012: 130).

Bu oqshom ham o’choqqa o’t yoqilmaydi. “Bu akşam da ocakta ateş yakılmayacak.” (CHY 3/1).

Bir kuni onasi qatiq ivitish uchun tomizg’i solishni buyurganida bolaning jahli chiqdi. “Bir gün annesi yoğurt yapmak için maya almasını istediğinde çocuk öfkeleni.” (P 61/25).

Endi kampirning pensiyasini yarimta qilayapti “Şimdi yaşlı kadının emekli maaşını yarıya indirdi” (P 4/6-7).

Hozir manti keladi “Şimdi mantı gelecek” (P 7/25).

Ikki soatda rasm bitdi “Resim iki saatte bitti” (P 136/5).

Kecha ukasi bilan gaplashgach, Qudrat akaning ta’bi xiralashdi, dilida yot hislar tug’ildi. “Akşam kardeşiyle konuşunca Kudret ağabeyin ruh hâli değişti, kalbinde garip hisler oldu.” (P 22/32-33).

Kechalari uyqusi qochib ketadi “Geceleri uykusu kaçırdı” (P 4/18).

Kechga tomon Sabohatxon opa eri yotgan xonaga kirdi. “Akşama doğru Sebahathan abla eşinin yattığı odaya girdi.” (P 332/7).

Kecha kiygan ko’ylagini bugun kiymaydi “Dün giydiği gömleği bugün giymezdi” (P 3/22-23).

Qudrat avvali assistentlik qila boshladi “Kudret önce asistanlık yapmaya başladı” (P 4/28).

Kuzda o’zing ko’mgan anjir mevaga kirgan “Güzün kendi diktiğin incir meyve vermeye başlamış” (P 6/18).

Shuning uchun o’ttiz yoshda ko’zoynak taqdi. “O yüzden otuz yaşında gözlük taktı.” (P 3/19).

Murodxo’ja aka yakshanba kuni Shotursunga oyog’ini uqalatib yotuvdi, hovlidan Ma’sud bilan ko’rishayotgan xotining tovushi eshitildi. “Muradhoca ağabey pazar günü Şatursun’a ayağını ovdururken bahçeden Mesut ile görüşen karısının sesi duyuldu.” (CHY 112/3-5).

Dadamiz ikki-uch kun o’lmay tursa bo’lar edi, - dedi Yodgor. “Babamız iki üç gün içinde ölebilirdi, dedi Yodgor.” (P 79/23)

O’ttizinchi yillar boshida quloq qilingan... “Otuzların başında duyulmuş” (CHY 56/6).

Murodxo’ja aka bo’g’iq tovushda va bir ozdan so’ng hovliga tushdi. “Murathoca ağabey biraz sonra boğuk bir sesle bahçeye indi.” (CHY 83/13-14).

Bir umr hasratda o’tasiz “Bir ömür hasretlik çekeceksiniz” (CHY 136/1).

Boya berganingiz yetadi. “Az önce ne verirsen yeter dedi.” (CHY 236/39).

Ertasiga so'roqqa chaqirishdi. “Ertesi gün sorguya çağrıldılar.” (CHY 239/17-18).

...darrov ayta qolmaydi “hemen söyleyemem” (CHY 234/22).

Quyosh tafti bir soatdan keyin tumanni tarqatdi. “Güneş sıcaklığıyla bir saat sonra sisi dağıttı.” (P 141/1).

Yarim soatdan so'ng Xurshid keldi “Hurşit yarım saat sonra geldi” (P 327/6).

1.3.4.3.2. Durum Zarfları

Fiilin gerçekleşme şeklini, tarzını ifade eden zarflardır (Coşkun, 2014: 107).

Atrofdagilar darhol cho'nqayishib, duoga ko'shilishdi. “Çevredekiler derhal ayağa kalkıp duaya katıldılar.” (CHY 87/16-17).

Barno darhol ichkariga kirib ketdi. “Berna hemen içeriye girdi.” (P 27/15).

Chiroyli qizlar o'zlarining go'zalliklarini yahshi bilishadi. “Güzel kızlar kendi güzelliklerini iyi bilirler.” (P 27/31-32).

Dastro'molcha bilan qo'l-bo'ynini artgach, ro'molchani yana taxlab cho'ntagiga soladi “Mendil ile elini boynunu silince mendilini yine katlayıp cebine koyardı” (P 3/31-32).

Davron hali institutni bitirmagan, oxirgi kursida edi “Devran henüz enstitüyü bitirmemiş, son kursunda idi” (P 5/29-30).

Gülsüm opa darrov qiziga qaradi “Gülsüm abla hemen kızına baktı” (CHY 87/32-33).

Hamma narsa daqiqasigacha yozilgan. “Her şey dakikasına kadar yazılmış.” (P 56/7).

Ma'qul tushsa, yana gaplashgisi keladi “Uygun görürse yine konuşmak ister” (P 3/34).

O'zini qayerga qo'yishni bilmas, ortiqchadek sezar edi. “Kendini nereye koyacağımı bilmez fazlalık gibi hissedirdi.” (P 61/3).

1.3.4.3.3. Yer-Yön Zarfları

Hareketin yapıldığı yeri veya yönü belirten zarflardır (Yıldırım, 2012: 132). Özbek Türkçesinde yer zarfları tashqari “dışarı”, ichkari “içeri”, yuqori “yukarı”, ilgari “ileri”, nari “öte”, past “aşağı” kelimelerinden oluşur.

Nari ketdi “Öte gitti” (P 6/21).

Keyin Zahro ikki sinf yuqori ekan... “Zehra iki sınıf yukarıdaydı” (CHY 117/15).

1.3.4.3.4. Miktar Zarfları

Bir sıfatın bir zarfın veya fiildeki oluş ve kılışın miktarını, ölçüsünü ve derecesini belirleyen zarflardır (Korkmaz, 2019: 411). Bu zarflar *qancha*, *qay*, *daraja* sorularına cevap verirler (Yıldırım, 2012: 134).

Ancha ovoragarchilik bo'ladi. “çok uğraştırmış olacak.” (P 22/43).

Bu yil birinchi marta og'zim tegishi. “Bu sene ilk defa ağzımın değmesi...” (CHY 28/10).

Ko'p janjal ko'tarildi “Çok kavga çıkarıldı” (P 4/11).

Ma'sudning o'zi buni necha marta ko'rgan. “Mesut’un kendisi bunu birçok kez görmüştür.” (CHY 117/25).

Yarim yildan ko'p ishlamaydi “Yarım yıldan fazla çalışmazdı” (P 4/4).

1.3.4.3.5. Soru Zarfları (So'roq ravishi)

Fiillerin yer, yön zaman, sebep, nitelik ve derecelerini soru yoluyla açıklayan ve soru zamirlerinden yararlanılarak kurulan zarflardır (Coşkun, 2014: 116).

1.3.4.3.5.1. Qanday “Nasıl”

Xurshid qancha va'da qilmasin, uning xonadoni Matlubaga begona, ular qanday qarshi olisharkin? “Hurşit ne kadar söz verirse versin, onun ailesi Matube’ye yabancı, onlar nasıl mücadele edecekler?” (P 330/18-20).

Ular qanday tunashadi? “Onlar geceyi nasıl geçirdiler?” (P 329/10-11).

Dadangni **qanday** tashlab ketaman, bolam? “Babani nasıl bırakabilirim, bebeğim?” (P 327/28).

1.3.4.3.5.2. Qandoq “Nasıl”

Qandoq chidaydi bechora? “Nasıl dayanacak zavallı” (P 63/10).

1.3.4.5.1.3. Qayerqacha “Nereye”

Qayerqacha boramiz? “Nereye gidiyoruz?” (CHY 150/3).

1.3.4.3.5.4. Qachon “Ne zaman”

Qachon xudo insof beradi? “Allah ne zaman insaf edecek?” (P 4/16).

1.3.4.3.5.5. Nega “Niye, Niçin, Neden”

Nega bir qorangni ko 'rsatmaysan? “Neden hiç görünmüyorsun?” (P 5/40).

Nega olib kelmading? “Neden getirmedi?” (P 5/41).

Nega bedarak bo 'lib ketdingiz? “Neden habersiz bıraktınız?” (P 6/11).

Qayoqqa? Nega hakkim yo 'q? “Nereye? Neden hakkım yok?” (CHY 79/6-7).

Nega yerda yotibsiz? “Neden yerde yatıyorsunuz?” (CHY 80/2-3).

Nega shu chora esimizga oldin kelmadi? “Neden bu çare aklımıza önce gelmedi?” (P 329/41-42).

1.3.4.3.5.6. Nima “Ne, Hangi şey”

Nima qil, deysiz bo 'lmasa? “Ne yapacaksın olmazsa?” (CHY 67/1).

Nima qil deysiz? “Ne dersiniz” (P 207/4).

İe, nima qilyapsiz? “Hey, ne yapıyorsun?” (CHY 236/38).

1.3.4.3.5.7. Nega “Niye, Niçin, Neden”

Nega, domla? “Neden hocam” (CHY 234/27).

1.3.5. Sayı İsimleri

Sayı, bir kelimenin karşıladığı kavramın teklik-çokluk yani sayı bakımından görünümünü yansıtan dil bilgisi kategorisidir. Sayılar, varlıkların miktarını, tane olarak hesabını bildiren kelimelerdir. Sayılar, soyut sayıları bildirdiklerinde ve ad görevi yüklediklerinde bağımsız olarak kullanılırlar (Korkmaz, 2007: 181-182). Özbek Türkçesindeki sayı isimleri Uchqqun Nazarov’un incelenen romanlarından hareketle aşağıda incelenmiştir.

1.3.5.1. Asıl Sayı İsimleri

Sayı kavramını gösteren kelimelerdir: *oltmish yoshli* “altmış yaşında” (CHY 55/4), *Oynisaning o’ttiz besh yoshli onasi* “Aynisa’nın otuz beş yaşındaki annesi” (CHY 56/13-14), *ikki qopgacha* “iki çuval kadar” (CHY 3/15), *ikki sinf yuqori* “iki sınıf önde” (CHY 117/15), *ikki yuz-uch yuz quloch* “iki yüz üç yüz kulaç” (P 21/18-21), *o’n yetti* “on yedi” (CHY 56/15), *o’ttiz to’qqiz yoshda* “otuz dokuz yaşında” (CHY 55/3), *to’rt yoshli Yodgor* “dört yaşındaki Yedigâr” (P 45/23-24), *yetti oylik* “yedi aylık” (CHY 64/16-17), *yigirma-o’ttiz qadamlar uzaqlikda* “yirmi otuz adım uzaklıkta” (CHY 97/4).

1.3.5.2. Sıra Sayı İsimleri

İncelenen eserlerde sıra sayılarının Özbek Türkçesinin genelinde olduğu gibi *+inchi* eki ile yapıldığı görülmüştür: *birinchi to’yi* “ilk düğünü” (P 22/45-47), *birinchi ko’rib turishim*. “İlk bakışım.” (P 103/47), *ming to’qqiz yuz o’ttiz yettinchi yilda* “bin dokuz yüz otuz yedinci yılda” (CHY 239/4-5).

1.3.5.3. Üleştirme Sayı İsimleri

Özbek Türkçesinde bu tür sayılar, asıl sayılara getirilen *+tadan* ekiyle yapılmaktadır. Ek, tane sayısı yapan *+ta* ve çıkma hâli *+dan* eklerinden oluşmaktadır (Öz, 1999: 592). İncelenen romanlarda üleştirme sayı isimleri ile ilgili bir örneğe rastlanmamıştır.

1.3.5.4. Topluluk Sayı İsimleri

Özbek Türkçesinde topluluk sayıları, asıl sayılara *+ov*, *+ala*, *+ovlab*, *+ovlashib*, *+ovlan* ekleri getirilerek yapılır (Öz, 1999: 586).

Ichkarida yotgan eridan birrov xabar oldi-da, hovliga suv sepib, supurishga kirishdi.
“İçeride yatan kocasından bir haber aldı ve havluya su serpip süpürmeye başladı.” (P 46/27-28).

SONUÇ

İsim ve isim türünden kelimelerin incelendiği “Özbek Yazar Uchqun Nazarov’un Paymona ve Chayon Yili Romanlarında İsim” adlı bu çalışma, “Giriş”, “İnceleme” ve “Sonuç” bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Özbekler ve Özbek Türkçesi ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. İnceleme bölümünde “Özbek Türkçesinde İsim” başlığı altında isimler; anlamları, yapıları, kullanılış özellikleri ve işlevleri bakımından incelenmiştir. İsimlere eklenen yapım ve çekim eklerinin Özbek Türkçesindeki ses ve kullanılış özellikleri, cümle içindeki işlevleri örneklerle gösterilmiştir. Çalışmanın sonunda ortaya çıkan sonuçlar aşağıda değerlendirilmiştir:

- 1) İncelenen romanlardaki isimler, anlamları, yapıları ve türleri bakımından üç ana başlık altında değerlendirilmiştir.
- 2) Anlamları bakımından isimler, “Somut ve Soyut İsimler” ve “Özel İsimler ve Tür İsimleri” olmak üzere iki gruba ayrılarak incelenmiştir.
- 3) İsimler, yapılarına göre basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Türemiş isimler başlığı altında ele alınan isimden ve fiilden isim yapan yapım ekleri, eserlerde tespit edilen işlevleri doğrultusunda incelenmiştir.
- 4) İncelenen eserlerde tespit edilen yapım ekleri, Özbek Türkçesinde yaygın olarak kullanılan yapım ekleridir. Sayı isimlerine gelerek topluluk ifade eden *+ov*, *+ovi* ekleri, meslek isimleri türeten *+çi*, isimden farklı işlevlerde kullanılan isimler türeten *+lik* eki, bu iki ekin birleşmesinden oluşan ve meslek, sanat, uğraş, durum bildiren isimler türeten *+çilik* ve *+gerçilik* ekleri, isimlerden sıfat görevli kelimeler türeten *+li*

eki, benzerlik işlevli *+simon* eki, eserlerde en sık rastlanan isimden isim yapan yapım ekleridir.

5) Bu eklerden *+ov*, *+ovi* eklerinin kökeni, Eski Türkçedeki *+AGU* ekine dayandırılır. Ekin sondaki ünlüsü düşmüş, /G/ sesi /v/ sesine dönüşmüş ve /A/ ünlüsü de Özbek Türkçesinin genel özelliği olarak yuvarlak /a/ (o) sesine dönüşmüştür.

6) İsimlerden sıfat görevli kelimeler türeten *+li* eki ise Eski Türkçedeki *+IIG*, *+IUG* ekinin sondaki ünsüzünü düşürmüş biçimidir.

7) Özbek Türkçesinde isimden isim yapan yapım eklerinin önemli bir kısmı Farsça kökenlidir. Aynı durum, tezimize konu olan eserlerde de devam etmektedir. Eserlerde en sık görülen Farsça kökenli yapım ekleri, *be+*, *no+* ön ekleri ile *+an*, *+ona*, *+boz*, *+paz*, *+dor*, *+doz*, *+goh*, *+gar/+gor/+kar/+kor*, *+xona*, *+iston*, *+iy*, *+kash* son ekleridir.

8) Romanlardan tespit edilen birleşik isimlerin isim tamlaması, sıfat tamlaması ve ikileme yapısında olduğu görülmüştür.

9) Çalışmamızda isimler, türlerine göre “Asıl isimler”, “Sıfatlar”, “Zamirler”, “Zarflar” ve “Sayı İsimleri” olmak üzere beş alt gruba ayrılmıştır.

10) İsim çekimi ve işletme ekleri olan çokluk, iyelik ve hâl ekleri ile soru eki, “Asıl İsimler” başlığı altında verilmiştir. Bu kapsamda her bir ek, ses, yapı ve işlevleri bakımından ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmuştur.

11) Özbek Türkçesinde eklerin büyük çoğunluğu tek şekillidir. Romanlarda tespit edilen çekim ekleri de dönemin genel yapısına uygun özellikler göstermektedir.

12) Özbek Türkçesinde çokluk eki *+lar* olup ek tek şekillidir.

13) İyelik eklerine gelen bağlayıcı ünlülerin Özbek Türkçesinde olduğu gibi sadece dar ve ince şekilleri mevcuttur: *+(i)m*, *+(i)ng*, *+i/+si*, *+(i)miz*, *+(i)ngiz*, *+i/+si*.

14) Eserlerde tespit edilen hâl ekleri *+ning*, *+ni*, *+ga/+ka/+qa*, *+da*, *+dan*, *+cha/+day/+dek*, *+gacha/+kacha/+qacha* ekleri ve vasıta işlevli *bilan* “ile” edatıdır.

15) İlgi hâli eki *+ning*, yükleme hâli ek *+ni*, bulunma hâli eki *+da*, çıkma hâli eki *+dan* ve eşitlik hâli eki *+cha/+day/+dek* ekleri tek şekillidir.

16) Yönelme hâli ve sınırlama hâli ekleri ise sonu /k/ ile biten isimlerden sonra *+ka*, *+kacha*, sonu /q/ ile biten isimlerden sonra *+qa*, *+qacha*, diğer ünlü ve ünsüzlerden sonra ise *+ga*, *+gacha* biçimindedir.

17) Soru eki *+mi* de tek şekilli olup kelimelere bitişik olarak yazılır.

18) Sıfatlar ve zarflar, köken, yapı ve işlevleri bakımından, zamirler ise yapı ve işlevleri bakımından incelenmiştir.

19) Sayı isimleri, cümledeki konumuna göre sıfat görevi de üstlenebildiğinden hem sıfatlar bölümünde ele alınmış hem de müstakil bir başlık altında da değerlendirilmiştir.



KAYNAKÇA

- Abdurahmanov G. A., Ş. Ş. Şaabdurahmanov ve A. P. Hacıev. (1975) *Özbek Tili Grammatikası I Tom Morfologiya* (Özbekistan SSR Fan Neşriyatı, Taşkent).
- Abdurahmanov H., A. Rafiyev ve D. Şadmankulova. (1992) *Özbek Tilining Ameliy Grammatikası* (Okıtuvci Neşriyat, Taşkent).
- Aksan D. (1998) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (TDK Yayınları, Ankara).
- Alpargu M. (1989) *Özbekler. İslam Ansiklopedisi* 34: 119:121, (Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul).
- Alyılmaz C. (1994) *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- Atacık D. A. (2008) *Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz)*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Banguoğlu T. (2000) *Türkçenin Grameri* (TDK Yayınları, Ankara).
- Bilgegil M. K. (1984) *Türkçe Dilbilgisi* (Dergâh Yayınları, İstanbul).
- Biray H. (1999) *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim* (TDK Yayınları, Ankara).
- Bozkurt F. (2005) *Türklerin Dili* (Kapı, İstanbul).
- Buran A., Alkaya E. (2014) *Çağdaş Türk Yazı Dilleri* (Akçağ, Ankara).
- Coşkun V. (1997) *Tarihi Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar*. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 45: 429-438.
- Coşkun V. (2014) *Özbek Türkçesi Grameri* (Türk Dil Kurumu, Ankara).
- Demirez Güneri A. (2017) *Yeni Uygur Türkçesinde Benzerlik İşlevli Yapım Ekleri*. *Uygur Araştırmaları Dergisi*, 10: 14-21.
- Deny J. (1941) *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, çev. A. U. Elöve. (İstanbul).
- Eckmann J. (2013) *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç. (Kesit Yayınları, İstanbul).

- Eraslan K. (1999) *Zamirler. Türk Gramerinin Sorunları II içinde* s. 335-345. (TDK Yayınları, Ankara).
- Eraslan K. (2012) *Eski Uygur Türkçesi Grameri* (TDK Yayınları, Ankara).
- Ercilasun A. B. (2007) Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi. *Dil Araştırmaları Dergisi* 1/1: 9-20.
- Erdal M. (1991) *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon I* (Otto Harrassowitz, Wiesbaden).
- Erdal M. (2004) *A Grammar of Old Turkic* (Leiden, Brill).
- Erdem Uçar F. M. (2003) Süleyman Padişah'ning Hükmi Örneğinde Özbek Türkçesinde İsim ve Fiil Çekim Ekleri, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı, Niğde.
- Erdem Uçar F. M. (2011) Çağatay Türkçesinde İsim, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri.
- Erdem Uçar F. M. (2015) *Gedâyî Dîvânü İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım* (Gazi Kitabevi, Ankara).
- Ergin M. (2013) *Türk Dil Bilgisi* (Bayrak, İstanbul).
- Gabain A. V. (2000) *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın. (TDK Yayınları, Ankara).
- Gencan T. N. (1979) *Dilbilgisi* (TDK Yayınları, Ankara).
- Hacıeminoğlu N. (2008) *Karahanlı Türkçesi Grameri* (TDK Yayınları, Ankara).
- Hacıemioğlu N. (1992) *Türk Dilinde Edatlar* (Öğretmen Kitapları Dizisi, MEB Yayınları, İstanbul).
- Hatiboğlu V. (1981) *Türkçenin Ekleri* (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Karaağaç G. (2009) *Türkçenin Söz Dizimi* (Kesit Yayınları, İstanbul).
- Karaca H. (2013) Türkiye Türkçesinde Eklerin İşlevleri, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Sivas.

- Karamanlioğlu A. F. (1994) *Kıpçak Türkçesi Grameri* (TDK Yayınları, Ankara).
- Kılıçoğlu V. (1951) Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar. *DTCF Dergisi* IX (3): 260-275.
- Kincses Nagy È. (2012) Çağatayca +(X)mtul Yapım Eki Hakkında. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 19-1: 33-42.
- Kocasavaş Y. (1999) Türkçede Zamirler. *Türk Gramerinin Sorunları II içinde* s. 347-361. (TDK Yayınları, Ankara).
- Korkmaz Z. (1994) *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* (TDK Yayınları, Ankara).
- Korkmaz Z. (1995) Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I içinde* 12-84. (TDK Yayınları, Ankara).
- Korkmaz Z. (2007) *Gramer Terimleri Sözlüğü* (TDK Yayınları, Ankara).
- Korkmaz Z. (2018) *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* (Türk Dil Kurumu, Ankara).
- Korkmaz Z. (2019) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* (TDK Yayınları, Ankara).
- Kürüm M. (2015) Türkçede İyelik Eklerinin Ele Alınışı ve Çağdaş Lehçelerde Kullanılışı. *Mavi Atlas* 4: 76-95.
- Mert O. (2002) Kutadgu Bilig’de Hâl Kategorisi. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- Nalbant M. V. (2008) *Dîvânü Lugâti’t-Türk Grameri-I İsim* (Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul).
- Omorov T. (2012) Türkistan’daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları. *Tubav Bilim Dergisi* 5(2): 7-18.
- Öner M. (2003) Edatların ‘Karşılaştırma’ ve ‘Sınırlandırma’ Bağlantıları. *TDAY-Belleten* 1999/I-II: 147-157.
- Öz A. (2017) Güney-Doğu (Uygur-Karlık) Grubunda Şahıs Zamirleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 38: 479-500.

- Öz Ö. A. (2007) Özbek Dilinde Birleştirme Yoluyla Kelime Yapımı, Doğumunun 80. Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. İristay Kuçkartayev'in Türkiye'deki Bilimsel Mirası içinde, 35-62. (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara).
- Öz, A. (1999) Özbek Türkçesinde İsimler, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.
- Özkırmı A. (2007) *Türk Dili Dil ve Anlatım* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul).
- Özkul F. (1995) Özbek Türkçesinde Gramer Terimleri, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara.
- Öztürk R. (1994) *Yeni Uygur Türkçesi Grameri* (TDK Yayınları, Ankara).
- Öztürk R. (2012) *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet B. Ercilasun), (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Sağlam B. (2014) Çağdaş Türk Lehçelerinde Şekil Bilgisi Ortaklıkları, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ.
- Sayed Mahmod S.F (2012) Afganistan Özbek Türkçesinde Birleşik İsimler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.
- Sev G. (2007) *Tarihi Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri* (Akçağ Yayınları, Ankara).
- Soydan S. (2019) Ali Şîr Nevâyî'nin Manzum Eserlerinde *dék / dik* Edatının Kullanımı. *Dil Araştırmaları Dergisi* 24: 131-147.
- Şaabdurahmanov Ş., M. Askarova, H. Hacıyev, ve Diğerleri. (1980) *Hazirgi Özbek Edebiy Tili*. (Okıtuvçi Neşriyat, Taşkent).
- Şerifoğlu Y. (2015) Türkiye Türkçesinde İsimleri Sıfat Yapan Eklerin Durumları Üzerine Bir İnceleme ve Yeni Bir Terim Önerisi. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 6: 71-78.

- Tekin Ş. (1992) Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı, II içinde*: 1-69, (TKAE Yayınları, Ankara).
- Tekin T. (2003) *Orhon Türkçesi Grameri* (TDAD: 9, İstanbul).
- Teres E. (2009) Çağataycada Söz Yapımı, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Tolkun S. (2021) Özbek Türkçesinde Sayılar ve Sayılara Gelen Yapım Ekleri. *IJVUTS* 3/6: 143-182.
- Uçar M. (2011) Çağatay Türkçesinde Sınırlama Hâli. *TÜBAR XXIX*: 421-446.
- Uçkun N. (1990) *Chayon Yili* (Adabiyot va san'at nashriyoti, Taşkent).
- Uçkun N. (2010) *Paymona* (Şark, Taşkent).
- Uygur C. V. (2008) *Özbekçe (Özbek Türkçesi)* (Fakülte Kitabevi, Isparta).
- Üşenmez E., Boltabayev S. Tuğlacı G (2016) *Özbekçe Türkçe Sözlük*. (Türk Dünyası Vakfı, İstanbul).
- Wurm S. (1989) Özbekçe. *Türk Dünyası Araştırmaları* 62: 139-186.
- Yıldırım G. (2011) Türkçede Eşitlik Benzerlik İfade Eden İsimden İsim Yapma Ekleri, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Yıldırım H. (2012) *Özbek Türkçesi* (Gazi kitapevi, Ankara).
- Yoska E. (2011) Muhammed Ali Han Dönemi (1822-1842) Hokand Hanlığı-Osmanlı Devleti İlişkileri. *History Studies International Journal of History* 3(3): 395-408.